OCTAVIAN GOGA

PRECURSORI

cu un portret inedit
de
C. RESSU

EDITURA „CULTURA NAȚIONALĂ“

3-a MIIE

PRECURSORI

Această carte s'a tipărit în două formate, şi anume:

o sută cincizeci de exemplare, format mare, sub copertă specială, trase pe hârtie velină vărgată fabricată pentru Editura «Cultura Naţională», din care douăzeci şi şase de exemplare nepuse în comerţ şi semnate de autor, numerotate dela A la Z, şi o sută douăzeci şi patru de exemplare subscrise, numerotate dela 1 la 124;

formatul mic, pe hârtie de tipar vergé.

Toate exemplarele cuprind un portret inedit, de C. Ressu.

OCTAVIAN GOGA

PRECURSORI

cu un portret inedit
de
C. Ressu

București
Editura «Cultura Națională»
2, Pasajul Macca, 2

Articolele reunite în volumul Precursori, *aproape toate modeste închinări în fața figurilor luminoase din trecut, sunt în mare parte schițe fugitive prinse în treacăt fără laborioase cercetări de bibliotecă. Ele reflectă mai mult impresiile autorului care o viață întreagă a crezut că orice scriitor la noi, în această vreme ingrată a tuturor începuturilor, pe lângă impulsurile creațiunii sale artistice e supus și unor îndatoriri de onest pedagog fără pretenții.*

O. G.

UN PRECURSOR AL UNITĂȚII: IOSIF VULCAN

Se vorbeşte mult astăzi de sguduirea sufletească lăsată moştenire pretutindeni după războiu.

In Occident scriitori şi artişti, luînd în cercetare frămîntarea generaţiei actuale, urmăresc la tot pasul zestrea marelui cataclism. Ei găsesc că viaţa nouă răsărită pe ruine are aspecte cu totul deosebite, că problemele ei s'au multiplicat şi că în vălmăşagul postbelic psihologia individuală apare mult mai complexă decît odinioară. Aceşti gînditori au perfectă dreptate: paralel cu formidabilele prăvăliri văzute, merg totdeauna şi deslănţuirile acelui vulcanism imaterial, care revoluţionează lumea abstracţiunii. Nu ştiu, subt acest raport al transformărilor radicale de pe urma războiului, ce s'a schimbat mai mult împrejurul nostru: harta politică, ori harta

---

Dintr'o conferinţă ţinută la Oradea-Mare.

sufletească a Europei? In orice caz, în bătaia furtunei recente s'a plămădit un om nou, o conștiință nouă, o morală nouă... care nu s'a definit încă în mod categoric, dar pe care orientarea fină a artiștilor o sesizează și o despică necontenit...

Ce am afirmà însă cu toată hotărîrea, e că în mijlocul încăerării universale, acolo unde ciocnirea a luat caracterul de desrobire națională, sguduirea a fost mai puternică. S'ar puteà zice, că în oceanul de foc la popoarele care au luptat pentru independența lor, flacările au țîșnit mai sus. E explicabil acest fenomen, fiindcă instincte și patimi cu totul speciale au fost puse la contribuție în aceste insule chinuite. Desrobirea națională e un capitol care se trăiește rar, poate odată numai în istoria unui neam. De aceea, mi se pare că generația noastră, pe urma războiului care ne-a dat întregirea, a trecut printr'un vîrtej de emoții mult mai elementare aici decît în alte părți. Transformarea psihologiei la noi e, deci, mult mai evidentă. Desrobirea nu înseamnă numai o recucerire de teritoriu, ci o contopire de energii descătușate. Pe urma lor intervine totdeauna o lărgire de orizont,

e expansiune de nervi și de simțire, sufletul de veacuri al unui popor își mută alvia lui. Acest lucru s'a petrecut la noi. E firesc astfel, căci și aici cei zece ani din urmă au zămislit omul nou, ale cărui resorturi sunt mult mai complicate ca odinioară. Poate că în alergarea cotidiană pierdem din vedere realitatea, dar ea se verifică cu o mare ușurință. Să se coboare fiecare în treacăt în subconștientul lui și să facă, cum am zice, o inspecție sumară. Cercetați problemele pe care le aveți astăzi, priviți preocupările care vi se pun, cumpăniți întrebările care dau năvală și comparați acest furnicar al prezentului cu colțul liniștit de acum zece ani și mai bine. Veți constata din primul moment că deodată cu lărgirea patrimoniului general s'a lărgit și comprehensiunea individuală, că nu numai țara s'a mărit, că noi înșine am crescut cu ea și că această creștere s'a săvîrșit cu acea repeziciune minunată de care vorbesc poveștile noastre populare...

Evident, că în acest proces de pripită augmentare a proporțiilor, legătura noastră cu ce a fost s'a slăbit. Fierberea actualității cu sgomotul ei robește azi toate atențiile. Noua

epopee ne-a strivit, în aducerea aminte, lacrămile de demult. Suntem prinşi de clocotul ameţitor al noutăţii care ne-a cutropit: ţară nouă, vorbe noui, exigenţe noui... Trecutul?... Trebuie să facem o sforţare ca să mai putem relua firul de odinioară. Trecutul s'a retras par'că, undeva departe, foarte departe. Poate că a fost prea primitiv în rosturile lui, ca să-l putem îmbinà într'o continuitate normală cu tot ce vedem astăzi, poate că-l umbresc sbucnirile care au venit în urmă. Adevărul e, că în memorie se eclipsează din ce în ce conturele propriei noastre vieţi şi că pentru mentalitatea curentă a perioadei actuale sbuciumul unui petec de Ardeal cu înfăţişările modeste de acum douăzeci de ani, apare ca o rudă săracă pe care o vizităm rar şi dela care plecăm grăbiţi cu sentimentul de jenă sau chiar de umilinţă al unor anume întîlniri neprevăzute...

Spuneam că sguduirea sufletească a generaţiei noastre a fost mult mai accentuată la popoarele care prin războiu şi-au dobîndit neatîrnarea. In ţările cu vechi aşezări, oricît de marcat se resimte tipul omului nou, el păstrează totuş o linie evolutivă şi nu e produsul

unui salt... Cultul trecutului se menține în strălucirea tradițională. Mai mult: s'ar părea că în mobilizarea tuturor forțelor au fost desgropați acolo și morții ca să se înșirue în linie de luptă, că acești morți stăruie și astăzi încă pe la toate răspîntiile și îndeamnă la muncă...

Ei bine, în dorința noastră de a ne atașa cît mai grabnic civilizației din apus, trebuie să imităm exemplul. Oricît de umil în simplitatea lui rustică, oricît de izolat de complicațiile înfrigurate ale actualității, noi trebuie să ne regăsim trecutul. Trebuie să-l scoatem din negura unde s'a distanțat, să-l privim în față cu înțelegere și bunătate, să-l poftim la masa noastră, să ascultăm înțelepciunile bătrînești ale acestui oaspe venerabil și să descifrăm din ele impulsurile prezentului. O asemenea rectificare de conștiință nu se impune numai ca un act de pietate, ci ca o măsură de reală fortificare a structurii noastre de gîndire. Trebuie să vedem limpede în cartea destinului, să ne dăm seama ce-am fost și ce suntem. In definitiv, Romînia nu e un îmbogățit de războiu, improvizat dintr'un capriciu de nebunie a

continentului, ci rezultanta logică a unor străduinți din vechime, care se găsesc toate stratificate în laboratoriul de simțire al fiecărui cetățean....

Operația aceasta de reintegrare în trecut a generației actuale trebuie să se facă fără amînare. Trebuie să reînvie de după paravanul aprins al războiului imaginea clară a vieții noastre de acum cîteva decenii. Va răsări în curînd istoricul, care să ne dea sinteza acelor vremi, să lămurească secretul de existență al milioanelor, care pe deasupra și pe dedesubtul hotarelor seculare și-au comunicat fluidul lor miraculos..? Va veni însă acum cînd are perspectiva depărtării, va venì și marele evocator, artistul cu intuiția lui, să ne desgroape morții din Ardeal..?

Cum stau și-mi reamintesc zilele de demult prin care ne-am strecurat cu ochii deschiși, și cum încerc să-mi înseilez în cîteva linii rezumative caracterul epocii, impresia cea mai vie mi-o dă dela început nota patriarhală a lumii noastre de atunci. Subt apăsarea politică a regimului trăiam în condiții minuscule de desvoltare. V'aduceți aminte: patru licee, n'aveam un teatru, o universitate... Din

aparatul de stat eram ostracizaţi, pe la oraşe scoteà capul cîte un advocat, se agita o gazetă. Vremuri potolite de mocnire surdă... Abia biserica, lăcaşul de ocrotire al tuturor desmoştenitilor, ne mai oferea un scut şi o apărare... Cîtă sfială, cîtă cuviinţă, cîte bănuieli acumulate într'o biată societate oropsită... Inchideţi ochii o clipă, şi reconstruiţi crîmpeiele fugare: ce potentat enorm erà pretorul, cum smulgeau jandarmii tricolorul din cosiţele fetelor la horă, cum se ivea fişpanul în landoul tras de patru cai, ca o apariţie medievală în calpac cu egretă şi dolman cu brandenburguri, stîrnind respect şi legitime temeri în toată lumea... Rechemaţi bucuriile de atunci: o adunare a «Asociaţiei» dela Sibiu, un concert dat de-un tenor problematic dela Bucureşti, o alegere de protopop cu controverse între două partide... Totul se depăna în surdină, într'o oftare blîndă şi fără ecou... De sigur, orizonturile erau strîmte, aspectul general părea simplist, fără relief şi fără culoare. Ce temperamente excepţionale puteau să se sbată în acest microcosm, în care sinodul eparhial ţinea loc de Parlament? Ce avînturi literare puteau prinde, într'o vreme

cînd toţi fruntaşii noştri scriau cu *u* scurt? Ce probleme colective puteau cere cuvînt la un popor, în zilele cînd pentru un articol de gazetă în doi peri autorul făceà doi ani la puşcărie? Probabil aşa se întreabă mulţi în goana febrilă a prezentului, şi se complac în eclipsele lor de memorie. Greşesc aceşti judecători grăbiţi! Greşesc, fiindcă văd numai suprafaţa lucrurilor, văd formele exterioare şi nu disting jocul lăuntric al vieţii cu toate palpitările ei. Greşesc, fiindcă aici la noi, într'un cadru îngust, adevărat, şi fără multe manifestări palpabile, a mijit un val de sbuciumare intensă.

Tocmai acesta ar fi rolul artistului de care aminteam, un romancier sau nuvelist bunăoară, din ceata marilor răscolitori, să descindă în adîncime, dincolo de spuma aparenţelor, şi ca un cîntec de departe să ne reînvie acel suflet veşnic al Ardealului romînesc, care a scăpat neatins de toate obezile. Să zugrăvească scene de intimitate, să scormonească detalii cu pitorescul lor, să spulbere vălul de uitare aşternut pe o reţea fermecată şi să prindă în accente tainice acea poezie a aşteptării pe care instinctul nostru

de conservare ne-a transmis-o din tată în fiu, din neam în neam, ca pe o sfîntă și înfricoșată taină de familie.

Doamnelor și domnilor, acest creator nu s'a arătat încă.

In lipsa lui va fi greu să încercăm cu stîngăcia noastră deșteptarea trecutului, nu fiindcă ani mulți ne despart de el, ci pentrucă mulțimea nemăsurată a întîmplărilor ne-a apucat în mrejele ei și ne-a schimbat cu desăvîrșire. Ca să ne apropiem măcar în treacăt de atmosfera zilelor de odinioară, trebuie să evadăm cu totul din actualitate, să plecăm cu gândul la țară, undeva pe valea Crișului-Repede, în vreun colț bucolic cu țărani de-ai noștri plini de mizerie și de proverbe. Ar trebui să stăm într'o Duminecă de vară la o margine de sat, să privim lung cum se revarsă casele albe una lîngă alta, gata par'că să se strîngă de frică și mai mult laolaltă. De acolo s'o luăm domol înainte, să urcăm sprînceana de deal spre biserica cu umerii țuguiați, care își pleacă la vale acoperișul de șindrile spre amîndouă părțile satului cu un gest protector, ca o cloșcă hotărîtă să-și apere puii... La o cotitură din spre apă ne-am oprì

la o casă de zid, văruită proaspăt, cu arminden la poartă și cu mușcată în ferești... După geam tocmai s'a ivit o năframă roșie: e domnișoara Silvia... N'aveți teamă, doamnelor și domnilor, nu voiu face o incursiune în domeniul scriitorului care va să vie, nu voiu începe cu o pagină de roman, dar vreau să zic, că aceste sunt elmentele trecutului nostru: satul cu toate strădăniile lui, părintele Onofrei, dacă e mai bătrân, părintele Terențiu, dacă e mai tînăr, un frate purtat cu bani de împrumut pe la universitate și ajuns advocat la oraș, și negreșit, domnișoara Silvia... Iată galeria de atunci, oameni buni, blînzi, cu vorba domoală și cu pleoapele muiate într'o melancolie resemnată. Romancierul de mîine se va furișa, de sigur, in interiorul lor și din mozaicul acestor vieți va închega tabloul monumental al Ardealului în ajunul desrobirii.

In acest mediu se încadrează regretatul Iosif Vulcan, a cărui amintire o sărbătorim azi.

E, poate, cea mai reprezentativă figură culturală din jumătatea a doua a veacului trecut

la noi. Cincizeci de ani au apărut cărțile lui, patru decenii încheiate a pîlpîit revista *Familia*, sfios, dar fără încetare. La vremuri tulburi, în zile de obidă, se ivesc la toate popoarele astfel de scriitori modești și harnici, pentru cari problemele literare se confundă cu necesitățile de viață, condeie care nu trec hotarul artei eterne dar sunt totdeauna în vecinătatea ei și-i netezesc drumul. Sunt precursorii, ei poartă o torță în mînă vestind pe Mesia. Acești autori ridică din operele lor piedestalul pentru gloria celor puțini. Cînd le mai deschidem cărțile prăfuite cu o pietate blîndă, ni se pare că am trecut pragul unor bisericuțe dela țară, cu pereții înguști, cu ferestrele aburite. Sufletul lor luminează ca o candelă la icoana Maicii Domnului. In astfel de lăcașuri umile și părăsite, se poate murmura oricînd o rugăciune.

Iosif Vulcan, fiul Bihorului, a fost din această tagmă nespus de utilă, fără de care nu s'ar putea închipui toată evoluția noastră literară. Cei cincizeci de ani de activitate, în care acest paznic de poartă a romînismului, aici în Oradea, la granița noastră etnică, s'a trudit fără răgaz, au fost ani cu spor. Intr'o

societate începătoare, care lua primul contact cu civilizația, el a introdus abecedarul artistic. Un meritos pedagog în ale literaturii pentru copilăria unui popor. Cu multă abnegație și cu un real talent în descoperirea nevoilor multiple, Vulcan a făcut «tuturor toate», cum spune scriptura. De pe la *1860*, când erà student la Budapesta, unde nu peste mult a pornit *Familia*, neobositul propagandist a stăruit în toate genurile cu entuziasmul particular al vremii lui. Erà pe atunci și aici și peste Carpați o adevărată resurecțiune, un neastîmpăr fecund al tineretului intelectual. Occidentul smuls din toropeala post-napoleoniană, își asvîrlea departe avînturile pătimașe. Romantismul în floare mișcà toate fibrele și creià o sensibilitate specială.

Iosif Vulcan, resimțeà și el impulsurile epocii, firește, primind influențele indirect, nu dela izvorul inițial. A scris, deci, poiezii, nuvele, romane, piese de teatru. Cu o grabă uimitoare căuta să umple golurile de veacuri. Avea în sforțările lui ceva din efortul cu care ne apare înzestrată perioada noastră de procreație din veacul al nouăsprezecelea. După o amorțire îndelungată, energiile latente tresăreau fără frîu,

cu o admirabilă savoare virginală. Un neam întreg se terzise din somn, se frecase la ochi subt Maior, Şincai și Klain și acum se scutura din tot trupul, de'i trozneau încheieturile. Din Principatele Unite se făcuse Regatul, după botezul de foc dela Plevna, scria Alecsandri, scria Barițiu, pe orizont se ivise ca o împletitură de fulgere strofele lui Eminescu. Romînia modernă erà pe drum. In această unanimă răscolire în care se agită par'că fiecare atom, Vulcan participa în permanență cu toate puterile lui. Lira se înstruna în fața măreției momentului și într'un ton ușor dar sprinten vibrau emoțiile lui. Un astru destul de palid în constelația literară de atunci, el se rotea împrejurul soarelui și îi trimiteà stihuri de o mișcătoare devoțiune lui Vasile Alecsandri:

Ca ș'un creștin smerit ce vine
La vr'un altar a se 'nchinà,
Așa m'apropiu eu de tine
Voind s'admir mărirea ta,
Şi cum creștinul își găsește
Acolo mîngîieri cerești,
Așa renasc eu sufletește:
Cu lira ta mă'ntinerești.

Sunt versuri simple, în matca lor nu se prăvălesc bolovani mari, dar închipuiți-vă, prin anii optzeci în casele cărturarilor noștri, din umbra satelor ce fosforescență vie de credință, ce ascuțire a simțimîntului național lăsau pretutindeni. Nu uitați că trăiam tocmai în era de prigonire a lui Coloman Tisa, cînd fantoma Ungariei unitare orbise toate minților unguresti. Ei bine, atunci, Vulcan, din mijlocul lagărului dușman, își trimitea cuvîntul lui de îmbărbătare sonoră:

In van orice sforțare,
In van combat Romînul, el nu va mai pierì!

Cu o mîndrie dîrză, el strănepotul episcopului Samuil, lua postură de apărare în fața fiecărei lovituri și răspundea cu apoteoza «*Zimbrului lui Dragoș*», versifica «*Gorunul lui Horia*», plîngea cu «*Orfana Crișului*». Erau zadarnice toate ordonanțele ministeriale prin care se închideau școlile primare, zadarnice condamnările în procesul memorandului. Preoți, învățători, elevi de liceu, iluminați cu toții ca de magia unui vis, recitau imprecațiile din «*Lira mea*»:

Iancule viteaz,
Scoală-te fii treaz
Că nu-i bine'n țară,
Vin dușmanii iară...

Cine să le aplice acestor svîcniri de protestare, în care un popor întreg își zăngănea lanțurile, cine să le aplice rigorile ritmului și glaciale rețete de prozodie savantă? Cine se mai întreabă dacă a fost impecabil zugrăvit stindardul, cu care s'a dat o luptă și s'a cîștigat o biruință? Poezia lui Vulcan apare ca o băutură reconfortantă a vremii lui, simplistă în compoziția ei, dar cu efecte salutare...

Ca în versuri, el se cheltuià cu aceeaș căldură și în proză. Volumele de nuvele i se citeau de fetele de popă, de junii amorezați și pe la balurile adunărilor generale ale «Asociațiunii», de acum 40 de ani, paginile din «*Sclavul Amorului*», sau din «*Ranele Națiunii*» trebue să fi fost subiect de conversație și prilejuri de intrigi sentimentale. Azi s'au demodat, firește, au ieșit din prețuirea publicului cititor. Motivul e că literatura nouă a trecut galopînd pe deasupra lor și toată

conformația noastră de gîndire a fost supusă, cum spuneam, pe urma evenimentelor, unor revizuiri extraordinar de repezi. Dacă le răsfoim astăzi, s'ar părea că sunt mult mai vechi decît vîrsta lor adevărată. Aceeaș poveste și cu teatrul lui Vulcan. Bătrînul publicist este un fel de Nestor al Thaliei în Ardeal. Cele vreo opt comedii împreună cu drama *Ştefan Vodă cel tînăr* care a văzut lumina rampei la *Teatrul Național* din București, au făcut deliciile auditorului popular fără întrerupere și dacă nu mă înșel și astăzi țin recordul la reprezentațiile de diletanți. *Gărgăunii dragostei*, *Mîța cu clopot* sau *Prima rochie lungă* au călătorit în toate părțile la fel cu *Piatra din casă* sau *Vlăduțul mamii* ale lui Alexandri. Mi-aduc aminte, eram student la universitate, cînd am văzut pentru întîia dată *Ruga dela Chisetău* într'un sat din Banat, pe o scenă ridicată într'un local de școală, cu o cortină multicoloră înjghebată din cătrințe și covoare, o cortină rebelă care la sfîrșit de act nu acoperea decît până la glesne corul țărănesc. Erà o veselie împrejur, pantofii cocheți ai bănățencelor ne stîrneau admirația, publicul fredona arii din piesă, rîsul gîlgîià din toate

ungherele, în vreme ce un preot bătrîn, de pe Mureş, se cam supărase în scaunul lui şi striga din răsputeri: «Trageţi lepedeul!»... Vremuri sănătoase de inocente bucurii patriarhale. Cît a trecut de atunci? A murit şi părintele, Dumnezeu să-l ierte, au îmbătrînit şi cîntecele, s'ar părea că am îmbătrînit şi noi...

Vulcan a crezut cu multă însufleţire în nevoia unei mişcări teatrale în Ardeal. Fie că vedea în ea posibilitatea unei redeşteptări naţionale care dejuca ochiul vigilent al autorităţilor ungureşti, fie că îl atrăgeau manifestările de acest gen, el a înfiinţat «*Societatea fondului de teatru*» şi a lucrat zeci de ani ca să-şi realizeze visul de-a vedeà în Ardeal o trupă romînească. Adunările societăţii lui an de an se desfăşurau paralel cu ale «Asociaţiunii», praznice sărace dar înduioşătoare ale unui popor orfan. Subt binecuvîntarea capilor bisericeşti de ambe confesiuni, roiau fruntaşii din toate unghiurile la astfel de ocazii, se suspendau pentru moment micile certuri provinciale, totul lua un aspect solemn şi grav, iar la banchet, preşedintele, cu frumoasa lui vigoare bătrînească, cu glas

de clopot și cu o lacrimă fărămată în pleoape, își rostea toastul pentru «femeia romînă», invocînd pe Cornelia mama Grachilor sau pe mama lui Ştefan cel Mare din balada lui Bolintineanu... Nu-i așa că tabloul, cu tot farmecul lui idilic, ni se pare acum că vine de foarte departe, că se pierde, cum am zice, în noaptea timpurilor?

Care a fost concepția literară a lui Iosif Vulcan, crezul intelectual în puterea căruia pînă la bătrînețe a ținut un condei în mînă? Publicistul dela Oradea-Mare e ultimul vlăstar al școalei latiniste la noi. Intr'o vreme cînd pe urma *Convorbirilor* și a scriitorilor veniți după Alecsandri, literatura a descins în sfîrșit pe pămîntul nostru și ca limbă și ca inspirație, părăsind înălțimile vaporoase ale ideologiei cipariene, în Ardeal vechea manieră tot s'a mai susținut încă. Poate ca un razim sufletesc împotriva asupririi streine, ca o compensație pentru suferințele prezentului vitreg, cărturărimea noastră simțea încă trebuința zeilor traco-romanici. Ne retranșam cu mintea după arcurile de triumf ale cetății eterne, fiindcă acolo nu ajungea ordinul ministrului Hieronimy, visam la splendorile

Romei, ca să găsim acolo măcar o platformă de amor propriu. Dincolo de munți începuse o viață de stat care angaja interesul tuturora, noi eram paralizați în acțiune și din contemplarea trecutului scoteam argumente pentru ziua de mîine. De aceea, latinismul nostru s'a perpetuat și a rezistat vremii, de aceea el n'a fost aici numai o formulă trecătoare de evoluție literară, ci un fel de evanghelie pentru toată lumea, aș putea zice un azil moral al celor năpăstuiți. Traian și Decebal muriseră de mult în amintirea acestui colț de pămînt, plecaseră și din palatul de cleștar al mitologiei populare, dar reînviați odată de istoriografii ardeleni, ei au cerut o nouă cetățenie aici, au început să guverneze, să primească invitații la toate sărbătorile, să asiste la botezuri și la ospețe...

Iosif Vulcan, ca mulți alții, a fost poetul lor de curte și le-a rămas credincios pînă la moarte. Naționalismul lui intransigent a purtat această pecete a descendenții latine, care erà o lozincă militantă. In poemul dramatic «*Deșteptarea lui Traian*» el își sintetizează credința. Poetul are o «*sentinelă din culmea de Carpați*», căruia împăratul roman i s'arată,

ca împreună să treacă în revistă toate provinciile romînești libere sau subjugate. Glasul lor evocator e ascultat. Ele se ivesc pe rînd în costum național, primesc încurajări după plîngerile lor, se prind apoi de mînă și îngenunchiază în fața plăsmuitorului, care le retrimite la datorie şi le toarnă încredere pentru viitor:

Ştergi lacrimile tale,
Poporul meu străbun.

Da, erà dogma unității, exprimată cu mijloace rudimentare uneori, cu destule expresii blăjenești în limbă, dar limpede și categorică, negreșit, subt patronajul august al lui «Moș Trăian». Iosif Vulcan însă n'a fost un cîntăreț care se izola în turnul de ivoriu al trecutului fără să ție seamă de problemele vremii lui. Dimpotrivă, a urmărit deaproape și a înțeles toată svîcnirea subterană a integralității naționale, a fost chiar un pion conștient în opera de preparație a unirii. Nici nu se poate o legitimare mai luminoasă pentru izbînda unui proces milenar decît faptul că aici la Oradea-Mare, la granița noastră sufletească,

patruzeci de ani am avut călimara unui scriitor. Această călimară, s'ar putea zice, a trasat și granița politică, tot ce-a venit în urmă n'a fost decît consfințirea unei biruinți cîștigate de mult. Ca pretutindeni în istorie și la noi condeiul a fost avantgarda tunului...

Această concepție programatică a lui Iosif Vulcan se reoglindește necontenit în paginile *Familiei*. Regretata revistă ar merita, în adevăr, studiul migălos al unui cercetător, care din coloanele ei de patru decenii ar puteà reînchega pulsul intelectualității noastre deatunci. *Familia* e un fel de buletin literar al epocii. Inființată după exemplul cunoscut al revistelor germane, publicația săptămînală, trăită atîta vreme n'a fost numai o lectură de bună educație, un fel de îndreptar trebuincios pentru o societate începătoare. Dacă ar fi îndeplinit numai acest rol, ducînd în fiecare Sîmbătă o bucată literară, o dare de seamă a unui bal sau o ghicitoare de șah, aproape o jumătate de secol în casele romînești, și atunci ar merita recunoștința noastră. *Familia* însă a făcut mai mult. Directorul ei a transformat-o într'un organ literar de seamă pentru vremea lui. Această revistă erà un

certificat pururi reînoit al unității. Scriitori din toate părțile își trimiteau aici contribuția lor. Eminescu și-a publicat în paginile ei primele înfrigurări de patimi și de stele. N'a fost poet sau nuvelist romîn de ori unde, care să nu fi primit invitația neobositului animator. Mai e încă ceva: un fapt hotărîtor. Vulcan a descoperit cu instinctul de proorocie a artiștilor, punctul fix pentru orientarea lui. Intr'o vreme cînd cărturărimea Ardealului se înfășura în îngustimea unei mîndrii locale, cînd cei mai mulți fruntași politici de-aici credeau încă în iluzia atavică a milosteniei dela Viena, cînd unii erau pe cale să-și facă intrarea în Parlamentul de pe malul Dunării, bătrînul Vulcan de zeci de ani bătea drumul Bucureștilor. Pe la Academie, prin culoarele Teatrului Național, pe la diverse serbări se ivea silueta lui de stejar falnic cu obrazul rumen, dar cu ochii împăienjeniți de emoție... El nu se întorcea numai încărcat de bucăți literare, care apăreau pe rând la gazeta lui, dar înregistra toată creșterea continuă a unui organism, și venea acasă hipnotizat de îndemnuri noui. In acest chip revista dela Oradia-Mare devenise pentru Ardeal un

palpitant monitor al ideii naționale, care aducea verbul mîntuirii și făcea să treacă în suflete acea presimțire minunată ce presărase de mult cu flori, în mințile tuturora, drumul armatelor romînești. De aceea, cu toții pe vremuri am fost clienții *Familiei*, nu mai vorbesc de cei care au crezut că pot avea un cuvînt de transmis tiparului, fiindcă aceștia și-au început ucenicia subt ocrotirile gazdei primitoare din Bihor...

Familia e meritul de căpetenie, cărțile lui pot fi uitate, *Familia* nu se uită. Ea rămâne biletul de intrare permanentă a lui Iosif Vulcan în istoria literaturii noastre.

* * *

Acest adevăr nu e o constatare de ocazie în cadrul unei conferințe, ci o recunoaștere de-a cărei satisfacție răposatul a avut norocul să se împărtășească în viață.

Jubileul venerabilei reviste a fost o sărbătoare națională. Sunt douăzeci și unu de ani de atunci, dar mi-a rămas în memorie cu amănunte impresionanta manifestare. Cultura romînească s'a pătruns în mod integral

de însemnătatea momentului, cînd o revistă împlinea patruzeci de ani de existență. Un pelerinaj s'a pornit atunci la Oradea. Toate societățile mai de seamă și-au trimis reprezentanții lor, au venit academicieni, au venit studenți, au venit preoți, au venit actori, erà un cortegiu lung și variat. Orașul străin privea cu mirare, dar nu cu neînțelegere această închinare, fiindcă directorul *Familiei* erà stimat de concetățenii lui. Acasă într'un elegant interior care trădà îngrijirile unor mîini delicate, ne-a primit fericitul patriarh alături de doamna Vulcan, cu obrazul luminat de zîmbet și mulțumire. A fost o defilare de urări, cuvinte într'aripate, un convoi de daruri, coroane de argint cu tricolor, a fost concert, declamații, flori, seara s'a jucat o piesă a autorului... Neamul întreg își trimeteà omagiile pentru nobilul sbucium al unei vieți.

Am fost adînc mișcat de această izbucnire spontană. Veneam dela Budapesta, trimis de camarazii mei de universitate, veneam şi în numele revistei «*Luceafărul*», pe care o înfiripase nu cu mult înainte neastîmpărul nostru tineresc. In tensiunea nervilor de douăzeci de ani, mă zguduise emoția moșneagului...

Mi-aduc aminte, noaptea întreagă ni s'a prelungit discuția băieților... cîntece... pahare... planuri de revoluție... Amicul Istrate Micescu sosit dela Paris cu barbișon franțuzesc și cu versuri de Lamartine, ne uimise cu retorica lui...

A doua zi la banchet s'a reluat protocolul consacrat, ardelenesc. S'au rostit toasturi pentru sărbătorit, a vorbit și primarul orașului în ungurește. Toți l-au proslăvit pe jubilant. El a răspuns cu obișnuită modestie și rotindu-și privirile peste noi toți, a închinat pentru: unitatea sufletească a neamului...

Țiu minte agitația care mă stăpînea, ca un somnambul m'am ridicat de pe scaun și în tăcerea reținută o clipă mi-am strigat urarea: Să bem pentru unitatea noastră politică... Nu știu să fi spus mai mult. Studenții m'au aplaudat frenetic, ochii primarului se făcuse mari, un protopop dinspre capul mesei mă privea speriat, ștergîndu-și fruntea cu o enormă basma roșie... Banchetul s'a sfîrșit repede...

In forfoteala generală mă pironisem în colțul meu de masă, cu barba în piept și cu buzele strînse. Deodată simt o mînă pe umăr, erà Iosif Vulcan.

M'a îmbrățișat, m'a sărutat pe frunte părintește și nu mi-a zis decît trei cuvinte: *Tu ai dreptate...*

* * *

Doamnelor și domnilor, vedeți, oricît e de complexă viața noastră de astăzi, cîte o pagină desgropată din trecutul Ardealului face să vibreze coarde adînci...

Ridicați, deci, un monument lui Vulcan, aici unde s'a fărămițat truda lui! Din acest bronz vă va vorbi o bucată de trecut, ale cărui rădăcini nu sunt înfipte numai în țara Bihorului, ci în inima noastră a tuturora...

ALECSANDRI

In istorie sunt perioade vulcanice cînd energiile acumulate veacuri dearîndul țîșnesc ca niște limbi de foc și luminează departe.

După vremuri îndelungate, care au dospit în întunerec și tăcere sufletul unei mulțimi, puteri nebănuite cer cuvînt și asvîrl la suprafață, din adîncimi necunoscute, o taină nouă. In vîrtejul acestui sbucium creator se strigă lumii adevărurile organice ale existenții unui neam și se afirmă dreptul lui la viață cu-o tărie care vine de departe, ca o furtună purificătoare. Un val de premenire desțelenește conștiința masselor în astfel de împrejurări, răscolind instinctele adormite demult și închegînd idealuri colective. Ivirea unor personalități excepționale la asemeni răspîntii ale vremii, e un fenomen normal de procreație a umanității. Acești, aleși — proorocii cum

---

Dintr'un discurs la Academia Română.

le spune scriptura, eroii cum i-a botezat chinuitul filosof dela nord, — concretizează frămîntarea anonimă a celor mulți și prin rostul lor se săvîrșesc marile spovedanii ale destinului.

Veacul al nouăsprezecelea inaugurează pe seama noastră o astfel de perioadă vulcanică. După ce în chiliile lor de asceți, vizionarii ardeleni au descifrat din splendorile Romei origina oropsiților iobagi, ideia de rasă la noi, ca o misterioasă sbucnire subterană, a ridicat capul în toate colțurile patrimoniului străvechi. Românismul, deși strivit subt domnia a trei imperii, înstăpînește pe solul lui lozincele salvatoare ale occidentului și conturele misiunii noastre istorice se desenează limpede. După un proces de elaborare fără sgomot, sentimentul unității naționale se smulge din alvia mută a spiritului popular și se transformă într'o doctrină militantă. Concomitent, în anii patruzeci ai veacului trecut principiul de desrobire e codificat în toate provinciile romînești cu aceiași intensitate și cu egal fanatism. Din fiecare parte se arată proorocul venit să vestească semenilor săi legea cea nouă. Ca o descoperire menită să risipească

umbrele prezentului posomorît, ca o satisfacție tîrzie după veacuri de umilință, ca o lumină pentru ziua de mîine, crezul proaspăt și biruitor se înalță spre acelaș altar. Din mijlocul țărănimei ardelene care se sbătea subt apăsarea chesaro-crăiescului scaun dela Viena, George Bariț scria în *Gazeta* lui: — «*Neamul nostru e unul singur, care cu prea puțină, sau, după a multora părere, numai cu o umbră de deosebire, stă în comunicație strînsă, genetică și sfîntă, pecetluită și întărită prin puterea multor sute de ani*». Cu aceiași fermitate de convingere Cogălniceanu, desgropînd vechi letopiseți, își făcea tot atunci profesia de credință în *Archiva* dela Iași: — «*Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om în primejdie a se înnecà de prăjina ce i se aruncă spre scăpare*». Paralel cu acești corifei ai redeșteptării, tînărul *iunkăr* răzvrătit dela București, Nicolae Bălcescu înnoda planuri constructive dîndu-și seama că neamul acesta s'a păstrat, cum zicea el, — «*în curs de optsprezece veacuri fără îndoială pentru un scop oarecare*», și proclama «*unirea ca ținta politică a romînilor de astăzi*». In aceiași vreme, coborînd pe hîrtie fiecare propriul său chin, cei

trei precursori instalau pe deasupra granițelor vremelnice o religie care aveà să le sfarme odată cu rîuri de foc și de sînge. Porunca sorții erà spusă răspicat și se înfățișa ca o sentință fără apel, ca un preludiu al cataclismelor viitoare. In sufletul celor trei cetitori ai trecutului, ca și în sufletul puținilor cărturari care-i înțelegeau, mijau de sigur viziunile strălucitoare ale epopeii de mai târziu. Dar se cerea o sguduire generală, o mobilizare a tuturor conștiințelor în vederea luptei ce erà să vie, se cerea desmorțirea integralității romînești și crearea unității de simțire fără de care nu se dărîmă și nu se clădește nimic în istorie. Spiritul curent de-atunci suferea de toate neajunsurile epocilor crude prin care ne strecurasem. In Ardeal o viață de țărani chinuiți cu mici insule sporadice de cultură bisericească, iar în cele două principate secătuite de pîrjolul regimului fanariot o societate conducătoare patriarhală cam amestecată în sînge și în aspirații, plină de stigmatele străinismului și avînd în frunte, la scurte răstimpuri, pe boierul puțin alegător în mijloace care: «cu mila lui D-zeu, adecă cu protecția Rusiei, cu mila sultanului și cu mila vizirului miluit

cu peșcheșuri, a devenit voevod». Erà o letargie generală de primitivi în bietele țărișoare moldo-valahe, erà rugina vremii așternută greu peste amintirile gloriilor de odinioară. Aici trebuia o operație radicală de reintegrare în mîndria trecutului nostru, o resurecțiune spre noi orizonturi de viață, o răscoală de nervi și simțire care să premeargă oricăror proiecte de regenerare. Romînismul se cereà după un reformator spiritual. El nu puteà descinde nici din rînduiala pravilelor obosite, nici chiar din asidua îndeletnicire cu învățăturile apusului, sau cu înțelepciunea arhaică a cronicarilor. Trebuia să intervie capriciul miraculos al unui accident de naștere în istoria noastră, trebuià verbul întraripat al unui mare vrăjitor, trebuià să vie poetul a cărui magie strălucește totdeauna ca un stîlp de foc la orice început de lume nouă.

Ne-a fost dat să-l avem în Vasile Alecsandri. Zilele actuale nu sunt cele mai potrivite ca să putem vedeà și prețuì după cuviință proporțiile talentului multiplu, a cărui «regalitate literară», — după expresia d-lui N. Iorga, — o jumătate de veac n'a fost de nimeni contestată la noi. Goana în care am

trăit în această vreme, năvala de impresii și formule disparate pe urma contactului repede și tot mai viu cu occidentul, ne eclipsează adese judecata în stabilirea unei ierarhii a valorilor la noi... Nu e nici o mirare. Imprejurul nostru totul fierbe încă și nu avem perspectiva distanței. Veacul din urmă care nu e un capitol de evoluție lentă, ci o transformare vertiginoasă a tuturor formelor de viață i-a impus intelectualității romînești un ritm înfrigurat, ale cărui salturi dela o generație la alta prezintă uneori deosebiri prăpăstioase în materie de apreciere literară sau artistică. De aceia anahronismele de gîndire sunt destul de frecvente și recunoștința posterității nu ține totdeauna o cumpănă dreaptă. Ca să apară în plenitudinea rolului său de inovator îndrăzneț, Alecsandri, trebue încadrat în vremea lui, în pragul umil al anilor patruzeci, în perioada de fragedă copilărie a culturii noastre...

In măsura în care reconstruim cadrul, crește silueta poetului.

Nu e menirea acestui moment de pietate al Academiei Române care-l sărbătorește azi și mai ales nu poate fi zugrăvit de strădaniile

celui care vă vorbește, tabloul pripit măcar al prodigioasei risipiri de suflet cu care fiul fostului sameș al vistieriei Moldovei a deschis drumul Romîniei moderne. Alecsandri nu e numai cîntărețul deșteptării noastre, tyrteul unor sforțări eroice îndeplinite de alții. El face parte din pleiada întemeitorilor de țară, se găsește dela început și rămâne zeci de ani în centrul evenimentelor. Intreagă opera de renaștere națională nu se poate închipuì fără contribuția lui. Mișcarea politică a ideologilor dela patruzeci și opt n'a fost fecundată numai și înviorată necontenit în idealismul ei de strofele sprintene ale tînărului poet, ci susținută sau îndrumată chiar de colaborarea lui efectivă. Cu fruntea în cer și cu picioarele bine înfipte în pămîntul țării, Alecsandri înregistrează și jocul realităților devenind din tinerețe și rămînînd pînă la sfîrșitul vieții sale, un factor important al transformărilor noastre politice. Din primii ani, bonjuristul vioi se anunță ca un temperament de luptător, care alături cu I. Ghica și Cogălniceanu, prin foaia *Propășirea*, fixează programul curentului de gîndire nouă. Aptitudinile lui literare devin adese o armă de

luptă pentru isbînda unor idei, în vreme ce pas cu pas el descrie alături de alții curba știută... conspirator, revoluționar, emigrant, secretar de stat subt căimacamie, deputat și ministru, ambasador la Paris... E o viață ale cărei fire se confundă cu viața țării, o cheltuială neîntreruptă de energie și entusiasm, un simț al datoriei, un perfect echilibru și o continuitate de muncă fără răgaz, cum lumea noastră îmbibată de orient nu înfățișase încă...

Dacă pătrundem cît de cît în laboratoriul acestei admirabile structuri cerebrale și sufletești, fie că facem un examen sumar sau o cercetare migăloasă, dorul de libertate apare ca leit-motivul de căpetenie în tot sbuciumul intelectual al lui Alecsandri. Acest instinct al tuturor oprimaților svîcnește din primul moment în versurile lui și persistă ca o flacără pururea nestinsă pînă la bătrînețe. S'ar păreà că din zestrea unui trecut de protestare înbăușită el își luase o moștenire atît de mare, încît viața întreagă n'a putut s'o risipească... Impulsul de desrobire, patima de lumină și de orizont, îl urmăresc la toate cotiturile. A fost, de sigur, pe lângă dispozițiile unui fond atavic, a fost și influența categorică a

educației de care s'a împărtășit. Parisul acestei epoce, redevenise focarul ideilor generoase în care se sbuciumau toate durerile continentului. Principiile marei revoluții își anunțau din nou strigătul liberator și din otrava lor penetrantă isbucnise, tocmai atunci romantismul, care a năpădit întreagă vegetația literară. Cum să nu fi fost cucerit și înfrînt din prima zi adolescentul moldovean cu ochi negri, venit cu dascălul Furnarachi din țara işlicului și-a tuturor robiilor, pe malurile Senei? Parisul cu arcurile lui de triumf, cu cupolele de bronz, cu gloriile militare și cu teoriile politice, cu poezia de strălucire grea a lui Victor Hugo, Parisul anihilant și animator l-a prins pe veci în mrejile iscusite din care nu s-a mai desprins niciodată. Fire aleasă, însă cu necesități de creator, tînăra mlădiță de spătar a rezistat consecințelor unui banal mimetism și făurîndu-și un crez din această minunată lume nouă, l-a dus cu dînsul și i-a pregătit biruința. Ideia de libertate erà primul articol al acestui luminos cataclism revoluționar. Ideia implicà în sine dragostea de mulțime cu toate atributele ei firești. Să fi fost oare această necruțătoare logică a unui sistem de

gîndire, ori să fi fost intuiția lui de artist, călăuza care l-a dus de subt arcadele Luvrului deadreptul la stînele din munții Vrancei, să asculte cîntecul ciobanilor și să primească dela acești copii ai codrului lecții definitive în materie de vers și prozodie? Adevărul e că Alecsandri luptătorul pentru libertate care s'a sbătut să desființeze «sclavia cea neagră» a țiganilor și «șerbia cea albă» a Romînilor, cum scrie el undeva, din toate desrobirile al căror factor activ a fost, cea mai importantă, care rămâne opera lui personală e desrobirea noastră literară. El fiul de boier al unei vremi în care apăsarea de clasă în principatele dunărene deslușeà încă pe deantregul urmele cumplitei exploatări fanariote, nu numai că a înțeles rostul țărănimii la o dreaptă valoare în alcătuirea noastră de stat, a dat însă o consfințire artistică acestei convingeri, căutînd în producția populară isvorul cel mai curat de inspirație și găsind acolo, îndrumarea limpede pentru statornicirea unei limbi literare. In zilele tuturor ereziilor, cînd cărturimea noastră devenise o ceată meschină de grămătici, cînd un talent real ca Eliade se aventurase să-și înjghebe, cu dela sine putere,

un special jargon italo-romîn, cînd Cipariu plăsmuia o limbă roasă de molii în biblioteca lui dela Blaj și protipendada boierimii noastre oftà pe grecește, la anul 1842, în cea dintâi strofă cu care se inaugurà o formidabilă activitate literară, Alecsandri scrià:

Doină, doiniță!
De-aș aveà o puiculiță,
Cu flori galbene'n cosiță,
Cu flori roșii pe guriță...

E un întreg program de revoluție artistică, o profesie de concepție literară, în cele patru rînduri simple și pline de grație cîmpenească. Dincolo de solemnitatea greoaie și rece a lui Asachi, care împletea fulgere stinse din mitologia greco-romană, dincolo de retorica cu flori de hîrtie a lui Bolintineanu sau de abstracțiunile nemțești ciparianizate care caracterizau producția curentă a lui Andrei Mureșanu, doinele lui Alecsandri veneau cu frunză verde și miros de cîmp, aduceau aerul nostru și scormoneau instinctele ancestrale ale unui popor optimist și robust, dornic să-și afirme dreptul la viață. Erau cîntece haiducești

în care se blestemà ciocoiul, erà desmormîntarea umbrei lui Ştefan dela Putna, erau feţi-logofeţi, erau sburători, strigoi şi Tătari, toate arătările fugare ale trecutului romînesc. Poetul prinsese tainele graiului dela ţară, îşi croià gîndul pe înmlădierile versului popular, împrumutà decor, alocuţii şi podoabe: — «*Cine trece'n valea seacă, cu hangerul fără teacă*», sau «*Colo'n vale la fîntînă, două fete spală lînă*», — sau:

Iată hora se porneşte,
Sub stejar la rădăcină,
Iată hora se'nvîrteşte,
Vină, puică, vină!

Chiar şi cînd aplică factura versului străin, luată din literatura franceză, ca în «Groza» sau în «Altarul mînăstirii Putna», subiectul păstrează cu limba o înrudire organică şi contribuţia spiritului popular îşi menţine pecetea ei. Folklorul biruise în cugetul lui Alecsandri. In mintea lui echilibrată, urmărind problemele acelei dualităţi literaro-politice care nu l-a părăsit niciodată, el îşi va fi zis: Folklorul la baza unei evoluţii literare normale e tot

atât de indispensabil, ca și împroprietărirea clasei țărănești la temelia unei vieți de stat orînduite. Această clară vedere a purificat orizontul nostru literar, ne-a redat nouă înșine, a accelerat un proces de desvoltare firească și a eliminat dibuirile de tot felul, care se iviseră în lipsa oricărei discipline. Cu multă dreptate scrià Hașdeu într'un articol de gazetă prin anii șaptezeci: — «Alecsandri în literatura noastră poporană joacă pînă la un punct rolul lui Columb în privința geografică». Spiritul incisiv al îndrăznețului polihistor aduceà cel mai meritat omagiu poetului, fiindcă descoperirea lui, pe care Bolintineanu o socoteà de atîta preț, încît n'ar fi dat-o nici pe toate domeniile țării, constitue cel mai luminos titlu de glorie al lui Alecsandri.

Autorul *Doinelor* și *Lăcrămioarelor* însă, erà în acelaș timp și-un viguros iconoclast. Spiritul lui critic nu se puteà împăcà cu stările de-atunci. Toate tendințele de înnoire ce adusese dela Paris se ciocneau la fiecare pas cu conservatismul unei societăți încremenite în nemișcare, sau cu diversele rămășițe bastarde ale domniilor străine. La această ciocnire nu se puteà răspunde cu stihuri gingașe, ci cu

arma tăioasă a ironiei care ustură și vindecă. «Cerc a biciuì ușor defectele de astăzi a pocitei noastre societăți, scriind glume la a căror privire amicii de sigur vor aveà zîmbiri de veselie». Astfel își legitimà el mai târziu într'o scrisoare lui Gr. Alexandrescu la 1866, primele încercări de teatru și se judecà cu-o obiectivitate desăvîrșită. Teatrul lui pornește din această sete de premenire, din dorința de-a stîrpì cu un cias mai curînd o veche și înrăită pecingine morală pentru a netezì drumul ideilor de progres. El însuș făcînd un bilanț al activității sale teatrale scrie: «Am avut fericirea să combat prejudicii învechite și ridicule, să pun teatrul romîn pe adevărata cale națională și să dovedesc că limba noastră se pretează perfect și la comedie și la muzică. Dar mărturisesc, satisfacția cea mai mare mi-a fost că, prin teatru, am contribuit să-i fac pe Greci imposibili în țara mea. I-am făcut atît de ridicoli, încît în oraș nu-i mai voiesc ca gineri». Nu numai pe Greci i-a urmărit, ci toate liftele și toate neajunsurile cu aceiași turnură ușoară de umor sănătos, care se înrudeà deaproape cu duhul cicălitor al lumii noastre patriarhale, și-aveà

pretutindeni până în cele mai depărtate colțuri romînești un succes din cele mai vii. Dela *Iorgu dela Sadagura*, a cărui satiră a sguduit Iașii la 1844, încît consulul francez s'a crezut dator să semnaleze Parisului un fenomen de schimbări sociale și pînă târziu, în toate comediile lui mari și mici brodate de obicei pe o intrigă simplă, originală sau de împrumut, răsună pretutindeni rîsul sonor, fără sarcasm și fără răutate, rîsul romînesc al unei firi blînde și bune, care fuge de complicate probleme de conștiință și fărămițind în glume greul vieții, lasă în grija lui Dumnezeu apărarea de toate relele. Ce extraordinar ferment înviorător au fost aceste comedii și canțonete pe vremea lui Milo, o știu încă bătrînii noștri, ce corectiv sufletesc au însemnat pentru provinciile subjugate, o știu toți acei care în încăperea unei școli sărace din Ardeal subt privegherea jandarmilor unguri, în mijlocul țăranilor noștri am văzut jucîndu-se de către diletanți: «Cinel-Cinel», sau «Lipitorile satelor». Subt povața acestor zîmbete ce se vor da uitării, a crescut o generație proaspătă, care a rectificat greșuri și umilinți de demult, și-a însușit chemările unui ideal,

a înseninat și a descrețit frunțile în preajma jertfei de mîine, lăsîndu-ne veselia ei nevinovată ca razele unui soare primăvăratec înaintea furtunii.

Alecsandri, factor hotărîtor în mișcarea politică a celor două principate și-a înstrunat lira de cîte ori se cereà o trîmbiță de alarmă care să trezească, sau să cheme la luptă. Receptacol al tuturor cutremurelor din jurul lui, el e un îndreptar al vremii, un om-drapel, un braț întins spre viitor. La 1848, când fulgerele care țîșneau din apus atingeau pentru întîia-oară creștetul poporului nostru încătușat, bardul dela Mircești vede la lumina lor: «Deșteptarea României» și glasul lui răsună cu puternice sonorități de clopot:

Voi ce stați în adormire, voi ce stați în nesimțire,
N'auziți prin somnul vostru acel glas triumfător?...

Erà glasul Parisului, care de pe baricadele lui sguduià din nou rărunchii continentului vestind iarăș, ca de atîtea ori înainte, tămăduirea omenirii bolnave. Alecsandri a înțeles chemarea și sufletul lui se sbate ca un rîu

de munte care-și sparge alvia și urlă în depărtări:

Sculați frați de-acelaș nume, iată timpul de frăție,
Peste Molna, peste Milcov, peste Prut, peste
[Carpați,
Aruncați brațele voastre cu-o puternică mîndrie
Și de-acum pe veșnicie,
Cu toți mîinile vă dați...

Nu vom cîntări aceste strigăte vijelioase cu blazarea idealului împlinit, căutînd speciale subtilități în metafore și în adjective, după cum nu vom drămui accentele unui chiot pe cîmpul de bătaie... Dar odele aceste resistă unui examen literar subt aspectul epocii... Mișcător însă e avîntul profetic al acestui *poeta-vates*, care din patima lui asvîrleà spre cer scîntei avansate din rîul de lavă al generațiilor viitoare. Zi cu zi, an cu an, Alecsandri a fost neobositul pedagog al simțirii romînești care cu glas vrăjit a turnat în inimi optimism constructiv și credință. La toate prilejurile, cînd se țeseà istoria neamului în zilele unei ascensiuni repezi și fără răgaz, cîntecul lui se auzeà ori ca un tulnic vestitor,

ori ca un imn de proslăvire. Astfel cu visuri și cu rime a încununat toată nobila trudă a unirii principatelor, a întărit aureola domniei lui Cuza și în pragul bătrîneții răsboiul de îndependență i-a smuls în *«Ostașii noștri»* deslănțuiri neașteptate de energie, exaltarea frenetică a unei mîndrii descătușate... Cine n'a simțit atunci fiorii reînvierii, cine n-a înțeles botezul sfînt, cînd vreun tînăr cu profilul dorobanțului uscățiv și ațos al lui Grigorescu recità versurile:

Plecat-am nouă din Vaslui
Și cu sergentul zece...

Alecsandri în căsuța lui dela țară, resimțeà în toate fibrele încleștarea dela Plevna, unde se făureà coroana de oțel a Regatului romîn. Vitejia *Curcanilor* de subt zidurile redutelor turcești apăreà ca o confirmare a tuturor *Legendelor*, cîte stîrnise imaginația lui, ca un auto-certificat postum cu care soarta milostivă veneà să răscumpere sbuciumul lui de visător. De aceia scrià lui Gr. Alexandrescu: «Eroismul lor au făcut să-mi crească inima în piept și m'au întinerit». Cine știe ce gînduri de

mărire nedeslușită care plutea peste vremi, au înmugurit în mintea poetului atunci când un număr însemnat din *Ostașii noștri*, a trimis lui Iosif Vulcan la Oradea-Mare, să-l vîndă în folosul soldaților romîni ardeleni căzuți în Bosnia. Ardealul a fost deapururi prezent în concepția lui care se întemeià pe frontierele etnice ale neamului. Iubeà Ardealul fără filologi și peste capul acestor bieți dascăli îndărătnici, el își avîntà sufletul dincolo de munți în chemări răsunătoare. Sentimentul lui național însă își găseà rădăcinile într'o ramificare mai largă de unde-și trăgeà seva și justificările superioare ale existenței. Erà apostolul latinității. De Franța îl legà devotamentul ce datoreà patriei de adopțiune, de Italia îl apropià conștiința originii lui depărtate. Vîltoarea veacului al nouăsprezecelea erà cît se poate de prielnică acestei recrudescențe de panlatinism. Franța lui Napoleon al treilea, patronînd străduințele lui Cavour și susținînd unirea dela Dunăre, împrumutà spiritului romantic al vremii, iluzia reînvierii glorioase a vulturilor romani. Poetul s'a aruncat cu frenezie în acest val de lumină orbitoare. Cunoscutele lui misiuni diplomatice la Curțile

din Paris și Turin, încoronate de succes, au întărit cu pecetea rațiunii acest impuls sufletesc. De aceia Alecsandri, fără a cădeà în exagerările literaturii latiniste de care-l despărțeà bunul simț, în mod constant a exaltat cu scrisul lui acest îndemn al sîngelui. *Cîntecul gintei latine*, este imnul rezumativ al unui program de viață și cupa dela Montpellier care-i veneà din «Țara inițiativelor mari, din țara libertăților nobile», cum numeà el Franța, ca o recunoaștere a tuturor latinilor, n'o socoteà numai o mîndrie pentru el, ci o chezășie pentru viitorul unui neam. Alecsandri credeà în destinele romînismului încadrat în latinitate și luciditatea lui profetică despicà taina vremilor, cînd la 1878, după războiul victorios, scrià d-lui Iacob Negruzzi: «Va venì o zi în care vom asistà la o colosală dărîmare de imperii și în aceà zi, de vom fi pregătiți, vom revendicà tot ce-a fost și este încă al nostru».

Paralel cu aceste probleme colective, al căror luptător și prooroc a fost, sufletul lui delicat și sensitiv și-a picurat necontenit gînduri și visări intime în strofe ușoare și armonioase. Alecsandri n'a fost un chinuit. Și

soarta și temperamentul și înlesnirile vieții l-au predestinat unei seninătăți calde și bune, care risipeà negurile și se cereà deapururi în lumină de soare. Gingășia, darul surîsului iertător fără scrutare de adîncime, l-au întovărășit totdeauna în căile lui. Dela început cînd *Lăcrămioarele* de logodnic învins i se împleteau pe fruntea miresei moarte pe malul Bosforului, durerea lui e mai mult o resemnare duioasă, un regret oftat în legănarea vîntului de seară, decît o revoltă:

Tu care ești pierdută în neagra veșnicie
Stea blîndă și iubită a sufletului meu...

Sunt lacrimi discrete, plînse în surdină, fără violențe și fără protestări. Patima lui niciodată n'a strîns pumnii, mintea aveà oroare de vid și nu se urcà departe pe scara întrebărilor. Ochii senini ai lui Alexandri fugeau de fundul prăpăstiilor. Poezia lui lirică e un neîntrerupt cîntec de primăvară. O dragoste de viață fără pasiuni cutropitoare, un neastîmpăr vioi de fiecare clipă care se preface cu vremea într'o indulgență a împăcării și se oprește în fața eternității, cu zîmbetul pe

buze. E mai mult decît o întîmplare, e o semnificare foarte elocventă faptul că pentru *Fîntîna Blanduziei*, opera lui de maturitate, el s'a gîndit la Orațiu, la înțeleptul patrician poet, ale cărui ode luminate de filosofia pașnică a lui Epicur, găseau o înrudire și un ecou în sufletul netulburat al cîntărețului. Cînd după ani de frămîntare fecundă el a făcut popas la Mircești, din sînul naturii, rostul lui a cules numai stropi de soare și şoapte de mulțumiri. In *Pasteluri* se resfrînge pe deantregul optimismul sănătos, al cărui văl trandafiriu înveselește totul. O dulce îmbrățișare între pămînt şi cer tresaltă subt privirile îndreptate spre lunca Moldovei, în care copaci, flori, oameni, păsări și toate vietățile primesc binecuvîntarea de sus. In această atmosferă de sărbătoare a firii grijile nu pătrund, ranele nu dor, jalbe nu se rostesc și nedreptăți nu se simt... Poetul *procul negotiis* și-a întins asupra tuturor mantia lui de argint stropit cu stele... E o lume de basm în care realitatea și visul își topesc hotarele într'o armonie impecabilă... E lumea unei vieți trăite frumos, lumea gîndului împlinit, satisfacția creatorului care a văzut cu ochii lui întruchiparea atîtor

planuri îndrăznețe... Făcînd bilanțul, cumpănind toate cîte au fost și evocînd cu văzul lui profetic cele ce mai trebuiau să fie, el puteà scrie către sfîrșit prietenului său G. Bengescu: — «Amice, eu pot să mor fericit, deoare-ce am văzut realizate toate visurile tinereții mele: Unirea, prințul străin, independența, Regatul. Un singur lucru mai doresc, deși nu sunt chemat a-l privì cu ochii: e ca la bătrînețe generația d-tale să vază scumpa noastră Romînie încă și mai mare, încă și mai puternică decît astăzi. O țară care în cincizeci de ani, a făcut progresele de care ne fălim, nu e destinată nici a se oprì, nici a merge îndărăt. Am absoluta convicțiune că aspirațiunile noastre cele mai ambițioase, cele mai îndrăznețe se vor realizà într'o zi, grație patriotismului Romînilor, grație înțelepciunii și vitejiei Regelui, care a dus și va duce încă și mai departe țara noastră pe calea măririi și a civilizațiunii»...

Din pragul mormîntului așà vorbeà profetul care înfășurat în acest giulgiu de visare s'a îndreptat spre infinit. Clipa morții lui a fost durerea tuturor, dela Regele înțelegător și Regina-Poetă, pînă la colibele umile dela granița romînismului...

Integralitatea doliului din ziua cînd l-am pierdut însemnà că integralitatea națională în suflete erà o operă isprăvită. Au făurit-o mulți! E zidită din lacrimi și dezastre această biserică, din obida veacurilor, din chiote de luptă și din oftări mînăstirești, din plîngerea surdă, anonimă și din strigătele celor aleși... Cupola măreței clădiri însă, pe care n'o mai strică nimeni a aurit-o el...

Vasile Alecsandri e în ordinea spirituală a evoluției noastre: *pater patriae.*

Se vor împlinì în curînd treizeci și opt de ani de cînd s'a coborît în cripta săracă dela Mircești. Mîine oasele lui vor fi trecute într'un mauzoleu pe care recunoștința tîrzie și sgîrcită l-a ridicat acolo lîngă lunca nemuritoare, unde:

Bate vînt de primăvară și toți mugurii-i deschide,
Vîntul bate, frunza crește și voioasă lumea rîde...

In praznicul primăverii va strălucì soarele pe cenușa poetului...

Academia cu smerenie se închină amintirii lui. E de-o înaltă valoare morală orice

comemorare, domnilor colegi! Morții sunt rădăcinile unui neam. Din fiecare se desprinde o fibră de viață. A rechemà umbra morților, a o invocà în fața prezentului, nu e numai un act de pietate, e mai mult: e o răscolire a energiilor postume, o rezumare, o reculegere și o revizuire a lor. Cu deosebire Alecsandri trebuie desgropat în sufletul contemporan. Credința lui risipită asupra noastră, e ca o slujbă sfîntă pentru curățirea văzduhurilor, astăzi, cînd în țara mărită dar nouă, peste capetele bunei mulțimi înfrățite, miasme străine și destui strigoi ai hotarelor dărîmate își plimbă încă otrava lor... Să-l desgropăm cât mai des: Silueta lui proiectată din înălțime asupra unor sgomotoase întreceri fără orizont, va aveà darul poate să restabilească destule proporții exagerate în ceata epigonilor, și va lăsà în urmă, de sigur, unei generații pripite ecoul depărtat al atîtor pilde strălucite de vechiu patriotism romînesc, de abnegație, de gîndire echilibrată și de bun simț...

Cu cît ni-l vom reamintì mai des, cu atît ne va da mai mult... Iar odată tîrziu, cînd în unda trecerii eterne osămintele lui se vor fi făcut una cu pămîntul și filele lui Vasile

Alecsandri vor fi înnegrite de uitare, el va trăì și atunci, cu lumina topită în freamătul mare al țării. Va tresărì acolo, dincolo de moarte, de cîte ori veselia va fîlfîì pe cîmpurile noastre mănoase, de cîte ori în fapt de seară se vor aprinde focuri pe crestele satelor și-un glas de Rodică neștiutoare își va spune dorul sfios, cîntînd o «*doină-doiniță*»...

UN MONUMENT
LUI EMINESCU

Cea mai curată sărbătoare se desfășură astăzi subt ochii noștri. Pentru întîia oară într'un petec de pămînt romînesc desrobit, cade vălul de pe chipul de bronz al lui Eminescu. In zilele noastre de preocupări materiale, cînd după sîngele scurs în tranșee o sete de viață păgînă alungă cugetele din sferele abstracțiunii, d-voastră, un colț de popor din Banat, v'ați ridicat pe aripile poeziei. Cînd alții aleargă după sgomotul zarafilor, d-voastră vă cereți în tăcerea unui templu, cînd alții se lasă răpiți de valul bucuriilor deșerte, d-voastră zidiți un altar.

Am căutat să desleg în mintea mea rostul tainei: de ce anume prima consacrare populară de acest fel o dă lui Eminescu tocmai Banatul? De ce tocmai aici la graniță, în fața unei școli rurale din Sîn-Nicolaul-Mare

---

Dintr'un discurs rostit la Sân-Nicolaul-Mare.

răsare fruntea boltită a maestrului? De ce preoți și învățători și cete de țărani învăliți în înfiorare mistică v'ați adunat cu toții să vă plecați genunchii? Cred că vă înțeleg și pot da răspunsul. Mai întîi, Banatul e țara simțămîntului artistic, unde cîntecul e la el acasă și unde un suflet cald palpită la toate atingerile, ca o minunată harfă. Al doilea, conștiința voastră națională, conștiința propriei valori și a diferențiării de alte neamuri, tresare mai vie, cu sbucniri de fiecare clipă. Ş'al treilea, bănățeni, la praznicul libertății, voi sunteți singurii care n'ați venit cu toții, în inimă v'au rămas încă strigăte care dor, chemări tulburătoare... Din acest vălmășag de simțiri, din dragostea pentru cîntec, din mîndria de rasă și din protestarea unui drept știrbit, ați înălțat acest semn de proslăvire. V'a trebuit un poet, care să vă sguduie și să vă alinte, un cântăreț și un animator pentru ziua de mîine.

L-ați ales pe Eminescu și ați fost pricepuți în alegere. Omagiul pe care i-l aduceți vă face cinste, fiindcă dovediți o înaltă înțelegere a culmilor de pe care vorbește gîndirea noastră. Eminescu este și rămîne cea mai strălucită

incarnație a geniului romînesc. Vremea de astăzi cu toate izbînzile ei îi aparține. A biruit crezul lui. Tot viforul de dărîmare și tot avîntul de reclădire țîșnește din fulgerele lui. Prin scrisul lui Eminescu a cerut cuvînt ideia integralității naționale cu toate atributele ei logice. Din zilele de adolescent cu o precocitate uimitoare, fiul căminarului dela Botoșani s'a îndrumat spre acest ideal, căruia mai târziu i-a dat o superioară justificare teoretică. Unitatea literară ca o formulă pregătitoare a unității politice, iată lozinca către care s'a îndrumat el, căreia dela început i-a jertfit ritmul măreț al unei creațiuni fără precedent încă în analele noastre. Din primele zile, elevul lui Aron Pumnul pornit în pribegie, a simțit chemările întregului sol romînesc, prins atunci subt atîtea stăpîniri vitregi. A plecat să-l cunoască și pretutindeni a pus urechea să-l audă. Limba lui literară, într'o vreme cînd grămătici de tot soiul o drămuiau cu erezii savante, se adapă din moștenirea «veche și înțeleaptă» a tuturora. Un proverb din munții Moldovei, o glumă de pe Tîrnava, o frază euritmică din Gorj, toate își dau întîlnire în atelierul lui Eminescu,

ca să închege patrimoniul unității. El a fixat mai întîi și de un caracter definitiv tablele legii în graiul nostru. Nu e însă numai codificatorul limbii literare. Eminescu e mai mult: e părintele ideologiei naționale moderne în evoluția noastră. E cel dintîi romîn al cărui creștet primește binecuvîntarea din cer, dar ale cărui picioare sunt înfipte pînă în glesne în pămîntul strămoșesc. Mai mult ca oricare altul, el a crezut în neam, l-a simțit în adîncime, l-a înțeles în misiunea lui istorică. Veacurile i-au strigat de departe, dincolo de «scripturile bătrîne», i s'a mărturisit misterul traco-romanic al începutului, i-a strălucit epopeea dela o miie patrusute, și l-au durut toate chinurile facerii de astăzi. Citiți «Doina» lui, cîntecul năzuințelor noastre eterne: e cea mai categorică evanghelie politică a romînismului. Pentrucă politica națională întemeiată pe puritatea de sînge și pe încercuirea în tradițiunile noastre seculare ca și pe excluderea străinului exploatator, n'a avut un mai luminos doctrinar decît pe poetul «Luceafărului». Oricît ar fi dispuse mințile simpliste să creadă că jocul realităților scapă artistului și că înregistrarea cu

preciziune a necesităților naționale e numai apanajul politicianilor profesioniști, adevărul e altul. Eminescu, poetul, e cel mai echilibrat creer politic al Romîniei în creștere. Citiți articolele lui și veți vedeà că stați în fața unor axiome de valoare permanentă. Ele pot fi invocate la tot pasul ca un îndreptar de pedagogie națională.

Deaceea ați avut o intuiție fericită cînd vi l-ați decretat ca paznic suprem al sufletelor voastre și l-ați turnat în bronz. In vremea asta de plămădeală, cînd țara e înconjurată de frămîntări vulcanice, cînd dușmănii văzute și nevăzute se plimbă subt ochii noștri, alături cu învălmășeala atîtor nepricepuți, cînd piroane străine ni se bat în carne și mulți venetici se împart încă pe cămașa acestui biet popor, d-voastră, adunați-vă la poalele acestui monument și primiți sfatul din îndrumările lui.

Eminescu vă va răsplătì. Din el vă veți împărtășì cu aceà dragoste de țară care e temelia tuturor căminurilor bine așezate. Veți aveà dela el poruncile de toate zilele, veți ști cum să afirmați existența voastră de avangardă a romînismului. O graniță se păzește

sau cu un corp de armată, sau cu statuia unui poet legată de inimile tuturora. Ați ales pe cea mai tare, ați ales pe poet, cum v'au povățuit impulsurile firii unui popor de artiști. Lăsați-mă să vă mulțumesc, avînd acest drept printr'un sbucium îndelung pe urmele învățătorului. In ziua cînd și la Nistru, acolo în Basarabia, se va ridicà din obolul mulțimei anonime un altar la fel, în ziua aceea statul romînesc a primit consacrarea eternității și a ajuns așà cum l-a visat el, puternic și nedespărțit deapururi, — dela Nistru pînă la Tisa.

GHEORGHE COȘBUC

Zilele pe cari le trăim astăzi sunt pline de emoții. Subt ochii noștri, de cîțiva ani, se țese istoria neamului, svîcnind palpitările ei de fiecare clipă cu o putere necunoscută încă. Sunt generații privilegiate în viața tuturor popoarelor, cărora le este dat să primească roadele unor îndelungi acumulări de energii și în a căror fericire fulgerătoare se răsplătesc veacuri întregi de amărăciune. Noi suntem o asemenea generație, pe care destinul acestui neam a dăruit-o cu mîinele amîndouă, făcînd-o să vadă împlinirea gîndului urzit în suferințe de-o miie de ani....

Unitatea națională de astăzi este încoronarea unei opere de străduinți necurmate. Ea a venit ca o rezultantă a frămîntărilor de ieri, ca o consecință logică a unui proces

---

Discurs de recepție rostit în ședința «Academiei Române», la 30 Mai 1920.

normal de evoluțiune, un ultim acord într'o sbuciumată simfonie. Trecutul, din a cărui elaborare continuă s'a desprins această strălucitoare izbîndă tîrzie, e întunecat și trist. Neamul nostru și-a răscumpărat în cursul vremii existența pe prețul unor jertfe și încordări mari. După gloria proaspătă de tinerețe, încununată de razele legendei, vitregia sorții l-a fărîmițat subt diverse stăpîniri străine, tot atîtea pietre pe pieptul lui, care i-au oprit respirația liberă veacuri de-arîndul. Granițele, înfipte în încheieturile acestui organism din copilărie, au durut ca niște piroane în carne și au fost mai primejdioase ca orice boală vremelnică, fiindcă au stînjenit în permanență creșterea unui trup viguros. Am trăit perioade tulburi de apăsare; subt loviturile lor ar fi putut ușor să intervie stingerea noastră. Totdeauna însă, cu rezistența îndîrjită a sănătăților robuste, masele romînești de pretutindeni au păstrat, și în cele mai oropsite zile, instinctul sigur al unei înrudiri organice. Unitatea de suflet ni s'a menținut astfel fără știrbire de-alungul vremii. Ca la un lac cu adîncimi mari, viforele au bătut valurile dela suprafață și au pătat

adese oglinda lor; în alvia de jos însă unda a rămas limpede și pură. Trebuià, pe lîngă această frățietate a păturii populare, trebuià și conștiința unității de aspirații, crezul care smulge gîndul din amorțire și-l fortifică, trîmbița fermecată menită să răscolească energiile și să le înșirue în linie de bătaie, trebuià o sinteză a solidarității militante, un foc pururea treaz care arde pe culme vestind tuturora că în văile dimprejur lupta se ține încă. Acest fluid miraculos din care beau forțele creatoare ale tuturor oprimaților, a fost și la noi ca și în alte părți: *literatura*.

S'a zis, cu drept cuvânt, că la începutul ori-cărei mișcări de libertate e o poezie, la începutul tuturor biruințelor mari ale revendicărilor naționale, un mare triumf literar. E un profund adevăr în această axiomă curentă. Literatura a fost totdeauna o energie precursoare, în cîmpul ei s'au adunat mai întîi și au cerut cuvînt puterile latente ale unui popor, indicînd prin proporțiile lor raza de întindere a măririlor viitoare. In acest chip Iliada lui Homer a luminat înaintea Athenei lui Pericle, gloria lui Dante s'a ridicat ca un stîlp de foc înaintea strălucirii

lui Lorenzo de Medicis, orizonturile nemărginite ale lui Shakespeare au avansat cuceririle coloniale ale Engliterei și astfel, urmînd o orînduială consacrată, nu este numai o întîmplare că Romînia unită, Sire, reîntregirea solului național subt sceptrul Majestății Voastre, nu s'a putut îndeplini decît după ce gîndul romînesc s'a sbătut în avînturi înfrigurate, după ce poezia cu culmile ei eterne a săvîrșit logodna, dîndu-ne de o parte geniul lui Eminescu și de alta paginile nepieritoare ale lui Gheorghe Coșbuc.

Ardealul nostru în acest sbucium istoric al neamului a trăit printr'un popor de țărani.

Vrăjmășia stăpînirilor străine care-și pusese ca țintă desființarea noastră ne-a supus unei despoeri metodice, vremuri îndelungate. Clasa conducătoare ne-au absorbit-o elementele dominante, biserica a tînjit în umbră cu persecuții rușinoase, școala nu ne-a împărtășit cu binefacerile ei. Nu ne-a rămas decît țăranul rob al gliei, secătuit de regimul «Aprobatelor și Compilatelor» subt principii Transilvaniei, această «misera plebs contribuens» răzlețită prin satele de munte și de cîmpie devenită mai tîrziu un rezervoriu

de forțe risipite, cînd de dragul politicei din Burgul dela Viena, cînd de năzuințele recente ale imperialismului unguresc. Intr'o vreme cînd cele două principate dunărene, cu tot cortegiul de mizerii ale vasalității turcești, aveau totuși o pătură conducătoare de stat și un impuls de civilizație proprie, în Ardeal, romînismul nu trăià decît în cadrul unei vieți patriarhale. Această izolare a iobăgimei noastre însă, veacuri dearîndul, s'a prefăcut într'o cetate nepătrunsă a apărării naționale. Oropsiții plugari și ciobani s'au retranșat în părăsirea lor, și o miie de ani, păstrîndu-și datinele, cîntecele, superstițiile, torcînd firele de argint ale legendelor din străbuni, înfiorîndu-se de tainele naturei care-i înfășurà în mrejele unui fermecător panteism, ei au trecut neatins din generație în generație patrimoniul sufletesc specific al rasei. In acest chip asperitatea sorții s'a transformat în supremul nostru scut, conservîndu-se o puritate de sînge intactă în toate nuanțele ei și păzită de neajunsurile ori-cărui contact străin, ca un tezaur acoperit de ruine. Viforul vremii în Ardeal a trecut astfel, ca toate furtunile, bătînd culmile, frîngînd

crestele copacilor, dar lăsînd nemișcate și în deplina lor podoabă firicelele de iarbă.

Așà ne-au rămas țăranii, singura rațiune de existență a neamului nostru, subt ocrotirea politică dușmană.

Din căsuțele lor, în a doua jumătate a veacului al 19-lea, după înlăturarea întocmirilor feudale, au început să se pornească, pe ici pe colo, copii cu ochii limpezi tiviți în lacrămi, duși să învețe carte în orașele din vecini. Cele cîteva licee romînești din Ardeal au devenit focarele umile ale unui început de cultură, în vreme ce molohul străin își întindeà de pretutindeni rețelele otrăvite ca să ne sugrume. Opera de desnaționalizare a guvernelor din Budapesta s'a deslănțuit cu o continuitate programatică. Din toate părțile, pîndeà o cursă, un gînd ostil, o primejdie pentru noi. Cărturarul ardelean cu frămîntarea lui de aproape un veac, truda de a-și menține moștenirea de acasă paralel cu preceptele civilizației primite prin prismă străină, lupta surdă cu întreg aparatul puterii de stat, protestările necontenite ale instinctelor seculare în plină revoltă, toate aceste constitue un capitol din cele mai triste din povestea

noastră. Cîţi n'au rătăcit pe acest calvar al luminei, greşind drumul şi trezindu-se în tabăra adversă, cîţi nu s'au oprit la calea jumătate, biete făpturi hibride, apariţii inutile în economia unui neam, şi cîţi nu-şi plimbă astăzi subt ochii noştri plăgile sufleteşti ale trecutului bolnav... Pe seama unui intelectual romîn, ţărănimea rămîneà deci şi pe mai departe unicul azil în care trebuià să se retragă dinaintea puhoiului ucigaş. Nu erà altă scăpare decît a-i smulge civilizaţiei tot ce-ţi puteà da, şi încărcat de pradă, scuturînd praful din drum a te întoarce din nou după zidul din bătrîni, a duce mai departe firul unei continuităţi milenare, şi a simţì respirînd în jurul tău eternitatea. Ţărănimea deci, singura clasă constituită, cu larga ei armonie primitivă, erà însăşi afirmarea vieţii noastre. Din sînul ei plecau unde de energie, solii călătoare care reveneau iarăşi la matcă, cu toată agoniseala lor. Tot ce cădeà dincolo de raza acestui cîmp erau sbucniri răsleţe, valuri deplasate, aşchii sărite departe de tulpina neamului.

Din această ţărănime ardeleană a răsărit, şi cîntecul ei l-a împletit mai departe Gheorghe

Coșbuc. Amintirea lui a-și dorì s'o evoc în cuvinte pioase subt cupola Academiei Romîne, unde mi-ați făcut onoarea de a răsplătì străduințele mele chemîndu-mă la scaunul lui văduvit.

In județul Bistrița-Năsăud se găsește satul Hordou, de cîteva sute de fumuri. Case albe la poala de deal, strînse împrejurul unei bisericuțe cu turnul țuguiat, între plopi; sătenii, toți romîni plugari, temători de Dumnezeu, harnici, ațoși, uscățivi, cu lumină în ochi și cu sufletul muiat în basme. Sunt din neamul grănițerilor, un fel de răzeși paznici de hotare, cari și-au semănat oasele pe toate cîmpiile Europei subt pajura Habsburgilor. De pe vremea Mariei Terezia soarta lor s'a ușurat și corvezile iobăgiei au scăzut în jurul lor. Satul Hordou însă e sărăcuț și puțintel. Cam la mijlocul lui este o căsuță cu acoperișul de paie, cu umerii gîrbovi, cu gard de nuiele împrejurul ogrăzii scunde și cu grădiniță în față. Aici trăià încă părintele Sebastian Coşbuc și preoteasa Maria acum o jumătate de veac. Ceaslovul însă și darul preoției se adăposteau de vre-o două sute de ani subt tavanul de grinzi. Părintele

Sebastian, ca și înaintașii lui, erà preot de legea veche, chipul cunoscut al istoricului «popă romînesc» așa cum l-am văzut pe prispă aproape cu toții în copilăria noastră, tîlcuitor de psaltire, îndrumător al poporului și cel mai puternic stîlp al vieții noastre în Ardeal.

Copilul lui e Gheorghe Coșbuc, născut la 8 Septemvrie 1866. In mijlocul unui peisaj cîmpenesc, deci în aer și în lumină, au privit pentru întîia oară împrejur ochii poetului. Tabloul acestei clipe, cu misterul lui, nu l-a mai părăsit niciodată.

Zările de farmec pline,
Strălucesc în luminiș,
Sboară mierlele 'n tufiș...

Sunt primele rînduri din «Balade și Idile», cine ştie, un ecou întîrziat al clipei cînd i-a căzut pe frunte cea dintîi rază în leagănul dela Hordou, sunt sinteza operei lui Coșbuc.

A fost o copilărie senină la curtea părintească, alături de fratele său Aurel, rămas țăran și astăzi în căsuța din bătrîni. Atmosferă de liniște și împăcare patriarhală.

Copilul a învățat mai întîi slovele la dascălul Tănăsucă, ajutorul părintelui, cîntăreț de strană, care-l purtà pe genunchi. A trecut apoi la școala primară din vecini, în comuna Telciu, și de acolo la Năsăud, unde l-au trimis la învățătură. Liceul romînesc de acolo, susținut de fondul vechiu al grănițerilor, a fost cel mai priincios cuib pe seama poetului adolescent. Lumea dimprejur erà o continuare normală a vieții de acasă. Infățișarea rustică dela Hordou reînvià pe ulițele strîmte cu case țărănești din micul orășel înfundat după colinele munților Bistriței. Erà aceeaș lume, acelaș port și graiu, un colț de romînism ferit de orice infiltrație străină. Cîteva sute de elevi, copii dela țară veniți din toate părțile, cu mîncare în dăsagi, aciuiți în gazdă la cîte-un gospodar din capul satului. Coșbuc ne-o spune undeva: «Doisprezece din patrusprezece, cîți urmau clasa opta a liceului din Năsăud, eram băieți de țărani oieri și purtam căciuli și ițari. Vacanțele ni le petreceam prin păduri și prin munți, căci numai la școală eram «domnișori», iar acasă eram «țărani». O caldă înfrățire populară însemnà acest liceu, priveghiat de dascăli crescuți pe

vremea absolutismului austriac pe la universitățile germane, cunoscuții buni pedagogi ardeleni, naționaliști militanți, propagatori entusiaști ai descendenței noastre latine și oameni onești în slujba lor. Subt conducerea acestora, la Năsăud stăruià un spirit de îndrăzneală a revendicărilor noastre și societatea de lectură «*Virtus romana rediviva*» a elevilor, constituită în 1870 cu activitatea ei e o oglindă a năzuințelor literare de pe atunci.

Aici a început Coșbuc să-și urzească cele dintîi versuri. Dacă ar fi rămas analfabet în «căciulă și ițari» totdeauna, s'ar fi ales din el un colăcar la nunți, un mare meşter anonim ca autorul «Mioriței» și suflarea lui de foc s'ar fi topit în flacăra pururea primenită a folklorului nostru. Pe băncile liceului însă, impulsul conştient al creațiunii l-a cercetat de grabă şi încurajat de profesorii înțelegători cari i-au ghicit de cu bună vreme talentul, la 15 ani elevul dela Năsăud, scutit de studiile științifice și mai ales de matematici pentru care nu aveà nici o tragere de inimă,—cum ne-o spune dînsul, fiindcă erà isgonită fantezia,— publicà versuri în «Muza Someşană». Un actual profesor universitar

din Cluj, distinsul filolog N. Drăganu, a avut buna idee să publice într'o broşură o amănunţită şi interesantă dare de seamă despre activitatea literară a elevului Coşbuc în liceul dela Năsăud, a cărui societate de lectură l-a proclamat preşedintele ei. In cartea acestei societăţi, între anii 1882—1884, cînd a luat bacalaureatul s'a introdus un număr considerabil de versuri de ale lui. Sunt desigur strofe începătoare, asperităţi şi nelămuriri destule, aşa cum sunt însă, inspiraţii din balade populare sau reminiscenţe din clasicii germani, frînturi de înţelepciune primitivă sau accente calde din imnul luminos al naturei pe care l-a cîntat o viaţă întreagă, ele anunţă pe cîntăreţul de mai tîrziu.

Smulg cîteva rînduri din «Tablou de seară»:

Blîndă rază
Lucitoare
Scînteiază
Şi-o culoare
Purpurie
Se aruncă
Pe cîmpie
Şi pe luncă...

E poezia lui Coşbuc în scutece, un acord avansat din «Noaptea de vară». Ceeace se resimte însă limpede din îndeletnicirile-i literare de pe atunci, e îndrumarea spre genul epic, pecetea de căpetenie a artei lui. O lungă poveste în versuri «Pepelea din cenuşe», voinicul care se bate cu smeul şi pleacă la «sorbul pămîntului», o apropiere de Prîslea lui Ispirescu, indică jocul de gînduri şi imagini care se ţeseà în jurul tînărului rapsod. Fire de ţăran, iubitoare de basm şi pitoresc, cu imaginaţia fecundă şi cu ochii înfipţi în nemărginire, Coşbuc s'a înfăşurat dela început în tortul argintat al mitului popular, care l-a fermecat mai întîi ca un cîntec de leagăn şi l-a urmărit mai tîrziu ca o vastă problemă de creaţiune artistică. Toate l-au ajutat pe acest drum stropit cu pulbere de stele şi cu arătările visului fugar. Mai întîi origina lui, vatra dela Hordou. In cenuşa ei tremurau basme de veacuri spuse de oameni ai cîmpului, instincte străvechi păstrate în savoarea lor originală într'o căldare de munţi, panteismul estetic al primitivilor cald şi colorat, o tainică moştenire întîrziată din lumea lui Homer, într'un ascuns ungher traco-romanic,

Erà apoi educația particulară a cărturarului ferit de toate aspectele frămîntărilor moderne, abstracțiunea de esență pură fără sgomot și complicații, prelungirea binefăcătoare a unui basm. Toate aceste, brodîndu-se pe un temperament de visător deslegat de obezile realității, au dat naștere unei poezii impersonale, al cărei fond se pierdeà cu vechimea lui în negura vremii, dar erà susținut de mijloace artistice noui și superioare.

Coșbuc scăpat de pe băncile liceului, trecînd un an și jumătate pe la Universitatea din Cluj, care l-a desgustat cu atmosfera ei străină și respingătoare a gentry-lor unguri de pe atunci, s'a închis în turnul lui vrăjit și pe unde s'a dus a întins pretutindeni împărăția satului cu svon cîmpenesc și cu freamăt de pădure. La Sibiu, unde s'a ocrotit la ziarul «*Tribuna*» vreo trei ani și mai bine, talentul lui precoce a început să închege într'un mănunchiu fragmentele mitului și o întreagă serie de povești în versuri a văzut lumina tiparului. E o adevărată epopee populară care a făcut școală în Ardeal, plină de imagini și culoare. In «*Izvor de apă vie*, *Pe pămîntul turcului*, *Blăstăm de mamă*, *Fata*

Craiului din Cetini, *Fulger*, *Titinca*, *Patru Portărei* şi *Crăiasa Zînelor*», autorul lui *Pepelea din cenuşe* ţese mai departe firul de aur. E o năvală de eroi din basme în scrisul lui, o nomenclatură sugestivă pe lîngă cea consacrată, *Trăznet bătrînul*, *Crai-încetinat*, *Tabără Impărat*, o invenţie specială în conducerea acţiunii, frînturi de grai dela ţară, crâmpee de înţelepciune din bătrîni şi peste tot o înrudire organică cu minunatele producţii ale folklorului nostru... Coşbuc s'a gîndit, ne-o spune el, la un mare epos naţional în care să se încadreze mitologia romînească şi care să reoglindească ca o Iliadă sau Aeneidă însăşi copilăria neamului, perioada de legendă şi mister, cînd în intimitate cu natura se plămădeà sufletul nostru. Fără îndoială că pentru rezonanţa acestui trecut viziunea lui erà cea mai indicată, nimeni nu s'a coborît aşa de adînc în regiunile înflorite ale celuilalt tărîm, nimeni nu veneà aşa de departe ca dînsul.

Intr'un avînt capricios al tinereţii înfrigurate, într'o tensiune de nervi şi într'o năvală de sînge la tîmple, tînărul de douăzeci şi cîţiva de ani, călător în ţara basmelor, ducînd

cu el cine știe ce icoană «frumoasă ca un gînd răzleț», ascultînd un cîntec care se ridicà dinlăuntru, și erà chemat de patima lui, s'a lăsat prins în vrejurile norocului visat și s'a gîndit la nuntă. Fiorul rapsodului a cutremurat lumea întreagă pe unde s'a plimbat mintea lui în «patru margini de pămînt». Pe toți prietenii copilăriei lui fermecate, pe toți stăpînii imaginației populare, i-a poftit la ospăț. Și s'a întîmplat o minune. S'a pornit să alerge potop «din cît afund o miie de crăimi ascund», s'au urnit la glasul ciudatului vrăjitor care a scormonit din meleagurile lor împărați, feți-logofeți, porniți din «nouăzeci de țări», crăiese și «ghinărari» și sfetnici, ca într'un val imens de vîltoare cosmică firea întreagă...

Și s'au pornit bărboșii regi
Și sfetnicii 'nvechiți în legi
Și patrutzeci de zile întregi
Au tot nuntit...

Feciorul popii din Hordou a făcut o nuntă cum n'a mai fost, balada nunții țărănești: «Nunta Zamfirei». Ca în Teogonia lui Hesiod,

unde se fixează ierarhia zeilor Elladei, în poezia lui Coşbuc, cea mai strălucitoare creaţiune epică a noastră, se redă cu o vigoare elementară şi cu o diabolică alchimie a versului, cea mai veritabilă incarnaţie a mitului romînesc. Amirabilul poem a fost remarcat de Maiorescu şi, retipărit în «*Convorbiri literare*», a consacrat gloria literară a poetului.

Pe atunci Ardealul se sbătea subt apăsarea guvernării intolerante dela Budapesta. Printre anii 80—90 ai veacului trecut, spiritul lui Coloman Tisza inaugurînd opera de maghiarizare au început şi protestările noastre, dar viaţa publică a resimţit loviturile date. Atunci ni s'a infiltrat otrava educaţiei ungureşti, cu pustiirea ei, ale cărei consecinţe fatale, ca proecţiuni postume, se întrevăd şi astăzi în unele divagaţii de ale clasei noastre conducătoare. O atmosferă de temniţă intelectuală s'a aşternut peste provincia năpăstuită, spiritele libere se mişcau greu subt tentaculele ei. Deasupra graniţei însă pătrunsese suflul desrobitor al literaturii proaspete, care svîcneà în cugetele primitoare şi fermentul ei le fructificà. Eminescu, ca un botez de foc,

atinsese sufletul cărturărimii ardelene, scriitori de seamă își aruncau zilnic peste baionetele neputincioase dela Predeal rețeaua fermecată a atîtor opere de artă, grăbită și sigură se modelà unitatea literară, iar Bucureștii devenise în conștiința tuturora capitala culturii noastre integrale. Se va găsì oare cineva care să ridice vălul de pe frămîntarea unui creer de artist din această perioadă sbuciumată și fecundă, cînd din Ardealul încătușat ca printr'o surdă prăvălire subterană se porneau valuri de energie spre Regatul fraților liberi, și din avîntul lor impetuos se desprindea inform și tulbure, dar măreț și conștient, preludiul strălucirilor viitoare? Pentru noi, soarele la București răsare, acesta erà în Ardeal dictonul curent care ne scăpà ca un miracol de ravagiile Budapestei. Firește, în acest vîrtej de patimi, Coșbuc, mai mult ca oricare altul, simțeà chemările de peste munți spre marele atelier al luminei noastre, de unde ispitele atîtor speranțe îl copleșeau în fiecare zi. Plin de visuri și de armonii, sguduit în toate fibrele de cîntecul mare al neamului, el a lăsat în urmă granița și a plecat la București pentru totdeauna...

De acum, o lume nouă împrejmue viața lui Gheorghe Coșbuc.

După firidele cu mușcată dela căsuța din satul lui, după sburdalnica veselie copilărească dela Năsăud și după planurile îndrăsnețe de boem visător dela redacția «*Tribunei*» din Sibiu, deodată vălmășagul de oraș mare, cu sgomot de tîrg și de care, șiraguri de oameni grăbiți, negoațe, indeferență, o vîltoare atît de izbitoare și de necunoscută. Desigur, dacă ar fi avut cît de puțină suplețe de tîrgoveț, cîteva dispoziții de tranzacții cu împrejurările, lucrul ar fi mers mai lesne...

Dar el veneà ca un tip rezumativ al unei rase, n'aveà concesii de făcut, el proclamase atotputernicia satului de care gîndurile nu i s'au deslipit niciodată. Coșbuc erà un inadaptabil. Dîrz, îndărătnic, concentrà în protestarea lui reținută mîndria grănițerilor purtați prin atîtea lupte. In clipele cele dintîi a privit cu timiditate în jurul lui, cu oarecare nepăsare apoi, și cu o linie de amărăciune la urmă... In alergarea nepotolită a Capitalei cine să-l fi ocrotit pe pribeagul vînturător de rime, frate de cruce cu «Pepelea din cenușe», dar atît de desarmat în fața vieții?

O sinceră recunoaștere a talentului la început, o strîngere de mînă, — lumea e atît de grăbită cu tinerii poeți — și în curînd o slujbă la minister, ajutor de inginer, dacă nu mă înșel, o răsbunare postumă a matematicelor... Dar și configurația literară a anilor nouă zeci erà puțin prielnică concepției lui Coșbuc. Geniul lui Eminescu își proectà pe toată întinderea lumina orbitoare. Poezia lui asemeni unui *samum* cotropitor pîrjolise toată vegetația literară dimprejur și deasupra altarelor căzute în ruine strălucea aureola care încunună fruntea bolnavă a maestrului. O tristețe vagă stăruià peste tot, strofele lui Eminescu își picurau în inimi plîngerea lor în surdină, floarea albastră își scuturà petalele ofilite și o morbidețe ostenită se răspîndeà în zare. Literatura întreagă primise un aspect de doliu, decepționismul devenise o manieră artistică la modă, și un aer de spital te prindeà din vitrinele librăriilor, pline de «file rupte» și de «foi veștede»... In descurajarea generală care năvălise intelectualitatea romînească ca o extenuare subită poate, după sforțarea pripită a trecerii noastre dela stările patriarhale la civilizația Occidentului, se

afişau şi multe dureri închipuite, teorii de import de peste Prut, alături cu atâtea doctrine de circumstanţă din fierberea fără răgaz a Parisului.

Toate acestea au contribuit şi mai mult la izolarea lui Coşbuc. Din strigătul pestriţ al bulevardelor, el se cereà în svon de mirişti şi pădure, iar împotriva tînguirii unanime care năpădise literatura curentă se ridicau instinctele de sănătate robustă moştenite din munţii Bistriţei. Zi cu zi se măreà distanţa între el şi mediu, devenise un soliloc, un singuratic cu ochii rătăciţi în larg. Cînd l-am văzut întîia oară — sunt vreo 20 de ani de atunci, — strecurîndu-se pe calea Griviţei, cu trupul lui uscăţiv, adus puţin de spate, cu privirile pierdute subt pălăria cu borduri largi, am simţit că nu vede nimic din apropiere, n'aude nimic, că înaintează ca un iluminat cu fanatism spre o ţintă care e undeva departe, foarte departe... Aşa mi-l închipui că a fost dela început. Copilăria, amintirile, chipul de apostol al părintelui Sebastian, glumele dela Năsăud, mama depe prispă, basmele cu Pipăruşi şi Pricolici, toate au venit cu el, toate le duceà ca o nemărturisită

povară pe umerii îndoiți prea de vreme. El le alintà în fiecare ceas, le orînduià, le netezeà cu patimă și cu delicatețe, le înfășurà în dantelele lor ușoare, le stropeà cu plîns și cu flori de busuioc, iar într'o zi le-a adunat una lîngă alta, scumpeturi într'o ladă de zestre țărănească, minunată, cu crestături și arabescuri înflorite și le-a zis: *Balade și Idile.*

Volumul lui Coșbuc, ca un proaspăt vînt de primăvară pătruns brusc în liniștea obosită a unui iatac, a sguduit puternic nervii discordați dimprejur, a înviorat atmosfera, a deschis un orizont nou și a avut marele merit de a reintroduce principiul sănătății în literatura noastră. Autorul baladelor și idilelor a descins din lumea basmelor, dar a făcut popas în satul lui. Ne-a dat o luminoasă monografie poetică a satului romînesc. Firește, el nu veneà cu concepția de intelectual chinuit a lui Eminescu, cu un sistem filozofic sau cu o doctrină socială, menite să-l facă analistul crud de fiecare clipă, nu erà nici fericitul escursionist coborît din balconul caselor boierești în mijlocul unei lunci, pentru care distanța topește conturele, pipernicindu-le viața intrinsecă și rezumînd totul în

nota decorativă, ca veselul Alecsandri. Dacă poate fi vorba de vre-o influență străină, atunci clasicismul greco-roman și neoclasicismul german i-au împrumutat din mijloacele lor ca să-și realizeze cu mai multă înlesnire opera intuiției lui sigure și pricepute. Dar aceste înrudiri sunt și manifestările organice ale genului epic, care e partea de căpetenie a creațiunii lui. Coșbuc erà înregistratorul obiectiv al satului, un miraculos seismograf al vieții dela țară în aspectele ei senine, idilice, cele mai potrivite cu temperamentul lui, și de altfel cele mai apropiate de caracterul fundamental al poporului nostru. Din primul lui volum ca și din celelalte. *Fire de tort*, *Din ziarul unui Pierde-Vară* și *Cîntece de vitejie* menținute toate în aceeaș înlănțuire programatică, ca dintr'o subtilă monografie, s'ar puteà reconstruì psihologia unui sat în toate ipostazele ei. Zugrăvind acest microcosm, *pars pro toto*, poetul ne dă însuș tabloul sintetic al neamului.

Cîntarea lui se desfășură în imnul vast al naturii.

Pe seama lui Coșbuc însă, natura are o specială semnificare. Ea nu e cadrul pentru

un sentiment subiectiv, decorul care se atașează propriei frămîntări a autorului. Ea trăiește, pentru sine, imens laboratoriu de supremă orînduire, în care omul e un element subordonat slujind o țintă a ei, asemeni unei stînci, unui copac, sau unui fulger care despică văzduhul. Nimic din egocentrismul maladiv al liricei moderne, care în tremurul unei frunze nu vede decît radiațiunea unei dureri dinăuntru. Poezia lui Coșbuc e o harfă eoliană, pe care natura cîntă în dragă voie. E concepția omului dela țară, în intimitate străveche cu cerul și pămîntul, de aceea pulsațiile vii, multitudinea de senzații, panteismul estetic care se revarsă din aceste pagini pline de mișcare. Fiecare anotimp își desface bogățiile prodigioase ce se risipesc sub ochii noștri, stropite cu pulbere de aur. E o încrucișare de forțe ascunse, un uriaș erotism al firii, o măreață învălmășeală de energii active, printre care omul apare ca un atom ce se pierde în infinit:

Priveam fără de țintă'n sus
Intr'o sălbatecă splendoare,
Vedeam Ceahlăul la apus,

Departe'n zări albastre dus,
Un uriaş cu fruntea'n soare
De pază ţării noastre pus...
Şi ca o taină călătoare
Un nor cu muntele vecin
Plutea'ntr'-acest imens senin
Şi n'aveà aripi să mai sboare,
Şi tot văsduhul erà plin
De cîntece ciripitoare,
Privirile de farmec bete
Mi le-am întors către pămînt,
Şi spicele jucau în vînt
Ca'n horă dup'un vesel cînt
Copilele cu blonde plete,
Cînd saltă largul lor veşmînt.

Poetul priveà «fără ţintă», zice el, dar ţinta erà priveliştea însăş, o strălucită apoteoză.

Astfel, pe o claviatură largă, cîntecul naturii se împleteşte răsunător. Peisaje, icoane răsleţe, detalii intime se înşiră într'un caleidoscop pitoresc şi delicat. Apropierea dintre om şi natură îi face să se confunde, minunile ei se personifică şi iau înfăţişări de fiinţe rustice, calde, sănătoase, rumene, comunicative. *Seara* e o fată, *soarele* flăcău, *vîntul*

holtei șiret, *vara* femee robustă, *Prahova* fecioară năvalnică. Toate-și vorbesc, se agită, se hîrjonesc, își spun păsul, își strigă durerea lor. Din cînd în cînd fîșii de întuneric cad pe cîmpul plin de soare, orizontul se întunecă, negurile se întretae brusc, furtunile se încaeră și grindina aspră lovește pămîntul din care țîșnesc mugete înfricoșate... Orchestra unui vifor în codru, sbuciumul uriaş al adîncurilor, stîncile care se despică, apar cu o putere elementară zugrăvite plastic și lapidar ca în *Cartea Facerii*, toate supuse unei veșnice și chibzuite rotiri în care aștri, plîngeri, sori, stele, purced după o tainică poruncă de sus, căci....

— La Dumnezeu
Sunt toate cîte sunt să fie...

Şi...

— Tu laudă mereu
Suflete, pe Domnul...

In această horă nesfîrșită a naturii se înșirue și oameni cu ochii limpezi, glumeți, cuviincioși, iubitori de snoave, cucernici, răbdurii, știutori de dreptul lor și turbați ca

marea înviforată cînd nedreptatea le-a umplut paharul. Sunt ţăranii noştri pe care Coşbuc, solul lor, ni-i arată într'o lungă şi variată apologie. Ei vin dela muncă seara hăulind, cînd carele scîrţîie şi fumul iese alene din cămin, ei iubesc, ei cîntă, ei se sbat, se duc la războiu şi mor făcînd trei cruci, iar peste oasele lor creşte iarba verde ca o binecuvîntare de sus. E o oglindă senină a sufletului dela ţară în aceste strofe vioaie, pe care criticii le vor drămuì, vor descifrà din ele o erotică populară cu toată gama ei de simţire, vor cîntărì măestria alcătuirilor epice dela povestirile sprintene ţărăneşti pînă la evocările arhaice ale trecutului istoric, toate în cea mai romînească limbă şi cu o particulară prozodie, cu o structură de vers cînd turnată în bronz, cînd gravă ca un dangăt de clopot în ceasul morţii, cînd uşoară şi fină ca un picurat de fluer păstoresc în pacea adormită a unei păduri. Credincios şi neînduplecat cîntăreţ al satului, el îmbracă în haina, în obiceiurile şi în graiul lui, scene smulse din negura veacurilor, file de cronici şi pagini de istorie, pretutindeni cu o rară intuiţie de artist, făcînd să vorbească sufletul

nostru, fie că încalecă Ştefăniţă Vodă, fie că dela Muselim Selo rănitul trimite carte acasă la ai săi. Mai mult: chiar şi eroii din basme se îmbracă ţărăneşte, înţelepciunea lor e a poporului, pînă şi ritualul mortuar păstrează formele consacrate din vechime.

Fulger moare, e plîns şi îngropat ţărăneşte:

Pe piept, colac de grîu de-un an
Şi 'n loc de galben buzdugan
Făclii de ceară ţi-au făcut,
In dreapta cea fără temut,
Şi'n mîna care poartă scut,
Ţi-au pus un ban.

Cu făclioara pe-unde treci
Dai zare negrelor poteci
In noaptea largului pustiu,
Iar banu-i vamă peste rîu,
Merinde ai colac de grîu
Pe-un drum de veci.

Nu e nici o mirare că, urmărind astfel un popor în toate cărările lui, el i-a deslegat taine adînci şi a prins pe alocuri adevăruri mari din însăş fiinţa lui, dîndu-ne poezii

rezumative, cum e *Doina*, o cîntare a cîntărilor noastre de totdeauna.

Vieaţa în acest timp, ca o perfidă ursitoare din baladele lui, i-a luat pe rînd măcinişul energiilor zilnice. Coşbuc s'a risipit înainte. Munca lui literară, tumultoasă la început, a urmat într'o continuitate neîntreruptă. A tradus *Aeneida*, l-a atras fluviul larg al lui Homer, cu splendorile lui întinse. A scris «Povestea unei Coroane de oţel» şi «Războiul nostru pentru neatîrnare», tîlcuit pe înţelesul tuturor. Spirit militant a început să-şi propage credinţele la reviste, pe care le-a redactat alături cu alţii. Literatura pe atunci apărea ca un apostolat. Scriitorul credea în misiunea lui de reprezentant ales al unui neam, el se ivea pe arena de luptă de cîte ori o mare problemă preocupa mulţimea. Pleiada Caragiale-Delavrancea-Vlahuţă, dispărută prea de vreme dintre noi, într'o nobilă solidaritate răscolea valuri agitate în opinia publică, păstrînd însă pe seama scrisului un respect religios, menţinînd totdeauna scrupulele onestităţii artistice şi prestigiul de atelier. Coşbuc se frămîntà alături de ei. Mi-a fost dat adese să-l văd în casa lui Vlahuţă, unde

în vecinătatea pînzelor lui Grigorescu se rosteau judecăți și se înfiripau planuri, se încrucișau gînduri și se comentau teorii, fie că le rosteà amfitrionul cu fraza lui sacadată de meșter socotitor, fie că într'o împletitură de fulgere, Caragiale își asvîrleà în fața noastră verva orbitoare. Coșbuc cu buzele strînse îndărătnic, în ochi cu o strălucire pătimașe care îi luminà fruntea largă de filosof antic, vorbeà rar și apăsat. Ne aduceà snoave din călătoriile lui dela țară, din nenumăratele rătăciri cu trenul cu care pleca fără țintă, disecà încet o chestiune de filologie. Curînd însă se cufundà în tăcere, toată figura i se muià în melancolie și cădeà pe gînduri. Abià după miezul nopții se scuturà de apatia lui obișnuită, cuvîntul îi erà mai pripit, colțul gurei îi tresăreà de un tic nervos și o fosforescență stranie i se iveà în pupilele aprinse. Nu, atunci nu mai erà modestul referendar dela Minister, cu timiditatea stîngace a săteanului desconcentrat. O deplină conștiință a propriei valori îi ridicà fruntea și vorba lui se desfăceà în fraze scurte, repezi, sentențioase. Ne vorbeà de cei din umbra satelor, de obida lor, de politicianii

venali, de subprefecți nebuni, de suprema dreptate care se așteaptă acolo jos și de grozava judecată din urmă. Mi se păreà atunci că din noaptea asupririi noastre seculare țîșnesc accentele lui de revoltă ca niște pumnale ascuțite care se înfig în carne. Atunci ne mijà pe dinaintea ochilor caerul de foc din care se smulgeau «firele de tort», și doina lui, doina noastră, ne înfiorà în creștet:

Cînd știi haiduci în codru
Te prinzi cu ei fîrtat,
Le-arăți poteci ascunse
Pe stînci le așterni tu pat,
Cînd pun picioru'n scară
Ții roibul lor de frîu!
Grăbit cînd prind ei pușca
Scoți plumbii dela brîu:
Iar cînd ochesc cu hohot
Tu rîzi, căci plumbii moi
S'au dus deadrept în pieptul
Spurcatului ciocoi.

Coșbuc n'a rămas pînă la sfîrșitul vieții sale numai un poet al idilelor dela țară. Literatura întreagă de altfel și-a dat tributul ei

pentru înfăptuirea revendicărilor populare. E un interesant fenomen, cum într'o vreme cînd concepția politică diriguitoare din România modernă, părăsind principiile democrației ideologilor dela 1848, și-a strămutat punctul de gravitațiune la oraș, avînd ca ultim scop crearea repede prin orice mijloace a unei burghezii romînești, într'o vreme cînd în mecanismul vieții de stat masele nu-și aveau greutatea lor, scriitorii și artiștii noștri nu s'au despărțit de țăran și l-au urmat în toate nenorocirile lui. In deceniile din urmă ale istoriei noastre contemporane literatura și arta s'au refugiat la țară și aproape singurul lor subiect a fost acest om al pămîntului.

Este, desigur, o înaltă justificare pe seama lor, faptul că mai tîrziu conștiința obștească le-a verificat unanim intuiția și că în bătaia tunurilor, în zile de cumplită restriște, realitatea s'a desprins așà cum au văzut-o acei care mînuind un penel, o daltă, ori un condei, au crezut în torentul energiilor populare. Este nu numai o confirmare a caracterului profetic pe care l-a avut totdeauna o operă de artă, este tîrzia revenire și o recunoaștere

a legitimităţii artiştilor în afirmarea marilor adevăruri ale neamului.

Coşbuc, poate în mai mare măsură decît oricare altul, a slujit această idee. Pentru dînsul desrobirea satelor erà mai mult decît o problemă de ordin literar, erà o convingere fanatică de luptător. In măsura ce se depărtà de viaţa patriarhală, el, orăşanul deplasat, simţeà şi umbrele care fîlfîiau departe. Deodată cu perspectiva distanţei a început să înregistreze realitatea. Ca alungate de un duh rău se dedeau la o parte viziunile fermecate, fugeau Ielele şi glumele, ca să-i apară înainte chipul stors de vlagă al muncitorului trudit, rezemat pe coarnele unui plug, care arà pentru alţii:

Şi galben, romîne, ţi-e steagul
Iar galbenul spune de voi,
De cei dela pluguri, ţăranii,
Voi galbeni de foame sărmanii,
De boale purtate cu anii...

. . . .

Şi toată nădejdea-i la voi.

Cum să nu se fi cutremurat de groaznica arătare, el, apologetul vrăjilor idilice, smuls din feeria unui vis frumos și asvîrlit în fața tabloului brutal de mizerie și neomenie?

Intrebări de conștiință l-au năvălit, protestarea i-a sguduit toate fibrele, a fixat răspunderi, a pipăit rănile, a scormonit răul cu întreaga otravă a lui și atunci din demnitatea lui sbiciuită, din dragostea lui înfrigurată pentru cei care l-au trimis în lume, ca un țipăt desnădăjduit, ca o trîmbiță de alarmă, ca un program de luptă, s'a închegat cîntecul furtunos:

Voi ce aveți îngropat aici?
Voi grîu? Dar noi strămoși și tați
Noi mame și surori și frați!
In lături venetici!

Pămîntul nostru-i scump și sfînt
Căci el ni-i leagăn și mormînt:
Cu sînge cald l-am apărat
Și cîte ape l-au udat
Sunt numai lacrimi ce-am vărsat:
Noi vrem pămînt!

Spre gloria poetului şi spre binele tuturor, trîmbiţa s'a auzit şi o largă transformare a intervenit în structura ţării.

Pentru Coşbuc satisfacţia a venit prea tîrziu, el a concretizat însă cel dintîiu într'o superioară formă artistică nevoia acestei transformări.

In vuetul oraşului în care s'a zămislit euritmia versurilor sonore, el mai purtà cu sine un fir ascuns, o neîntreruptă chemare pasionată, puternică. Erà dragostea de ai lui, rămaşi acasă, acolo în înfundătura dela Hordou, dorul de Năsăudul copilăriei cu grăniţerii şi cu plopii, erau amintirile ce se deslipeau din neguri şi îi băteau la geam în nopţi de insomnie. Ce crize, ce sbuciumări se vor fi deslănţuit în acest suflet delicat purtat în pribegie, ce valuri de îndoieli îl vor fi străbătut în saltul vertiginos care l-a dus dela dascălul Tănăsucă pînă la filosofia sanscrită şi la terzinele lui Dante? De cîte ori nu va fi privit înapoi, de cîte ori nu l-a oprit în drum pîlpăirea sîngelui din vine, de cîte ori nu l-au durut poverile misterioase ale moştenirii din strămoşi? In astfel de clipe, optimismul lui ţărănesc cădeà înfrînt:

Mai trăiești și-ți merge bine
Vechi străjer, nu m'ai uitat?
E de mult de cînd n'am stat
Ulmule, subt tine.

Tot aici? Amar e gîndul
Veșnic nemișcat să stai:
Vezi de atunci eu alergai
Lumile dearîndul!

Ce te miri? Eu vin fîrtate
Trist așà, și liniștit —
Sunt bătrîn! M'au obosit
Căile alergate.

Tu cîntai și'n depărtare
Eu priveam rîzînd pe lunci,
Cum m'am cumințit de-atunci,
Rîd așà de-arare!...

Cu cît se strîngeà mai tare cercul orașului împrejurul lui, cu atît mai des îl cercetau vedeniile de demult ca o blîndă mustrare uneori, ca o adiere caldă și binefăcătoare cîte odată:

In vaduri ape repezi curg
Şi vuet dau în vale,
Iar plopi în umedul amurg
Doinesc eterna jale.
Pe malul apei se 'mpletesc
Cărări ce duc la moară,
Acolo, mamă, te zăresc
Pe tine într'o căscioară.

Coşbuc se gîndeà acasă cu stăruință, cu patimă. Nu numai că nu erà desrădăcinatul care și-ar fi ucis trecutul, dar își scurgea viața de fiecare clipă din acest trecut, erà o fire conservatoare, ale cărei rădăcini erau mai puternice decît copacul însuș. El erà ardeleanul nedesfăcut de glia lui, desigur nu în sensul barbar și inoportun al unui regionalism miop, scos la suprafață uneori în zilele noastre de către drumeți întîrziați ai școlilor unguresti, pe care sunt sigur că s'ar însărcinà bucuros să-i scuture și să-i treacă prin botezul unității de suflet, așà cum a cîntat-o el, dar ardelean prin strînsa legătură cu toată comoara de simțire a acestui minunat colț de pămînt. In interiorul lui dela București, alături de o soție devotată și de un copil

admirabil, pe care îl iubeà cu o dragoste fanatică de părinte, erà o atmosferă de simplitate și cuviință severă, ca în vrednicile familii ale vechilor dascăli ardeleni, podoaba intelectualității noastre de ieri. Ardealul l-a tulburat încontinuu cu toate problemele lui culturale și politice. Le urmăreà cu pricepere și devotament. La procesul Memorandului din Cluj, studenții dela București au venit cu poezia lui «In opressores» răspîndită pe foi volante miilor de asistenți, un patetic strigăt al iredentei noastre:

Dumnezeu ni-e într'ajutor,
Dacă și el e de al lor
Nu-l mai vrem ocrotitor,
Ne înfrățim cu iadul!

Granița, Coșbuc n'o mai puteà trece înapoi. Nu se prezentase la serviciul militar și contà ca dezertor din armata austriacă. Se duceà însă în fiecare vară la Predeal și cînd îl vedeam la București, toamna, ne spuneà cu un zîmbet obosit că a fost pînă la stîlpul de frontieră și că l-a alungat de acolo un jandarm

cu pene de cocoș. Ce furtuni mute vor fi bătut atunci în adîncurile din care au țîșnit accentele sombre de baladă? Abià prin anii 1910, o amnestie colectivă i-a deschis poarta. Cu cel dintîiu tren s'a dus la Năsăud, și apoi înfrigurat, a luat centrele noastre dearîndul. Mi-aduc aminte la Sibiu, cînd a călcat întîiu după 20 şi cîțiva de ani, palid, bolnav, neurastenic, copleșit de amintirile tinereței, voluptatea revederii îl dureà. Se nemerise tocmai o serbare culturală, lumea dimprejur erà adunată într'o sală de conferințe. Mi-a cerut să-l duc acolo, fără să suflăm un cuvînt. L-am dus. S'a retras într'un colț de balcon și s'a pitit să nu-l vadă nimeni. Priveà cu un tremur de pleoape în toate părțile, la țăranii din Rășinari, la costumele dela Sălişte, la ceata de preoţi, brîne albastre, brîne roșii... O mişcare s'a produs subit în sală... Cineva l-a recunoscut, lumea întreagă s'a ridicat în picioare să-l vadă, să-l aclame. Deodată un glas de popă trăgănat a început cîntecul și într'o clipă femei, bărbaţi, copii s'au asociat, a cîntat toată lumea şi cîntà și el plîngînd:

Pe umeri pletele-i curg rîu,
Mlădie ca un spic de grîu
Atîta mi-e de dragă...

In inima lui Coșbuc a svîcnit cu putere idealul împlinirii hotarelor. In poezia lui *Spadă și Corăbii*, dedicată A. S. Principelui Carol, pe vremea cînd mic copil îl vedeà jucîndu-se în grădina Castelului Peleș, el întrevede sfîrșitul luminos de epopee.

Cu glas de prooroc, despică taina vremurilor:

Și eu, și-acei, ce pe a vieții cale
De patru ori făcurăm drum mai lung
Decît al tău, mai pot sperà s'ajung
Să văd pe culmi isbînda vieții tale?
Tu crești acum voinic, și Dumnezeu
De nu-i mîhnit pe noi ca să ne bată
Cu ce-a știut mai aspru el vre-odată
Să bat'un neam, — vai, neam romîn al meu,
De ce chiar tu să ai o judecată
Așà de grea? — de nu-i mîhnit pe noi,
Cu bine-ți va spori 'ndelung și anii,
Cu braț voinic îți vei oprì dușmanii

Şi 'n lupte vei conduce-ostaşi eroi.
Visăm și noi, visăm de mult voinicul
Ursit să scape-o fată de'mpărat,
Cum făt-frumos ursit a fost s'o scape.
El iar o să ridice-un neam furat
De-ai săi dușmani, și-aproape aruncat
Subt bulgării 'nmormîntătoarei sape.
Veni-va el și peste munți și ape
Sumeț va stăpînì în vest și'n ost
In inimă-mi o știu, o știu eu bine!

. . . .

Şi va venì și-un timp dorit,
Cînd cele 'nguste-și vor mărì cuprinsul,
Cînd cele ce-au fost jos vor fi'ntradinsul
Şi nu ne va 'ngrădì'n puteri învinsul
Şirag de munți.

Minunea visului s'a împlinit. Coşbuc însă și-a profeţit şi prăbuşirea lui, el n'a mai fost să cînte izbînda, balada cea din urmă.

Viforul năprasnic l-a frînt lîngă groapa copilului lui, în zilele de umilință, cînd Bucureștii gemeà subt călcîiul invaziei duşmane, și cînd poetul rătăceà ca. un spectru din «Infernul» lui Dante, cu ai cărui fiori și-a încins ani îndelungaţi tîmplele cărunte.

Ce-a fost Coşbuc în evoluţia noastră literară? Să ne-o spună el:

Sunt suflet în sufletul neamului meu
Şi-i cînt bucuria şi-amarul.

Noi stăm smeriţi în faţa geniului creator al neamului, care şi-a răscumpărat cu jertfe actul de justiţie de care s'a împărtăşit, şi-acum cînd stărue înaintea noastră umbra lui Gheorghe Coşbuc, îi închinăm şi ei cuvintele scrise pe mormîntul marelui florentin în biserica Santa Croce:

Onorate l'altissimo poeta!

A MURIT CARAGIALE...

La Seghedin în închisoarea unde ispășeam o pedeapsă ungurească, acolo l-am văzut ultima oară. I s'a părut că între zidurile reci ale unei singurătăți nedorite, trebuie să-mi trimită cît mai multe semne din dragostea cu care m'a învrednicit. Cînd o cartă poștală cu slova lui minunată, cînd o telegramă, cînd un pachet cu cărți nemțești veneà zi de zi să-mi aducă mîngîiere și să-mi alunge urîtul. Intr'o seară s'a socotit că pacea de după zăbrele cere mai mult, și-a plecat din Berlin la Seghedin...

Nu voiu uità niciodată dimineața aceea de Martie. Sergentul ungur mi-a intrat în cameră cu fața radioasă: — Aveți o vizită!

— Cine? — Nu știu. Un străin, o cam rupe pe ungurește. Vine de departe. Trebuie să fie însă un' mare boier că ne-a miluit pe toți. E un om tare cum se cade, mi-a mîngîiat pe frunte amîndoi nepoţeii cînd i-am

descuiat poarta... I-a întrebat cum îi chiamă și le-a dat cîte-o coroană.

Nu-mi puteam da seama cine e nobilul senior rătăcit la Seghedin. M'am ridicat în pripă și-am plecat spre odaia posomorîtă din fundul coridorului unde primeam oaspeții. Cînd deschid ușa mă ia în brațe și mă sărută pe amîndoi obrajii nenea Iancu Caragiale...

— Am venit, băiete, am venit să văd cum o duci aici la pension... Nu ţi-am spus eu să te astîmperi... Ai?... Şi privindu-mă pe subt ochelari mă cercetà de sus pînă jos. — Ian ridică mîinile să văd urmele lanțurilor... Săracu de tine... Uite, ți-am adus niște merinde și două sticle de șampanie să le bem noi laolaltă aici în Kecskemét, la magyar királyi államfogház, mă rog frumos...

Nenea Iancu erà mai tînăr ca oricînd. Se plimbà dealungul odăii cu pași lungi, se oprea cîteodată, își potrivea ochelarii de după care strălucea acelaș neastîmpăr al ochilor cu sclipiri de oţel şi vorba lui erà vechea împletitură de fulgere cari cădeau tumultos ca totdeauna. Ce vîltoare de imagini, cîte împărecheri paradoxale, cîtă pasiune şi colbare în poveștile lui...

In clipa cînd vorbia, simțiai plutind par'că fiorul creațiunii, cu misteru-i etern nedeslușit. Vedeai chinurile facerii cum se petrec sub ochii tăi, cum radiază un spirit fosforescent, fără repaos.

Cine a avut norocul să-l asculte pe Caragiale vorbind un sfert de ceas oriunde, la o adunare a negustorilor, ori într'un ungher din vagonul restaurant, n'are să uite niciodată cea mai strălucitoare icoană a inteligenții omenești din cîte a întîlnit în drum.

N'a fost minte să stăpînească cuvîntul cu mai multă siguranță, să-l frămînte și să-l chinuiască cu mai multă putere. In fraza lui fermecată se revărsà o lumină orbitoare, erà pulbere de argint, foc de artificii, rîs și plîns, erà alintare dulce și durere sălbatecă. Ca într'un caleidoscop fermecat se deslușiau chipuri vrăjite de magie. Marele meșter atingeà toată claviatura sufletului omenesc. Deschideà vorba lin, cu bunătate, și-o muià într'o lene orientală, într'o clipă schimbà resortul ca să-ți arate o seamă de jonglerii capricioase și deodată se opreà brusc, fața i se crispà, buzele i se strîngeau convulsiv, în fundul ochilor îi jucà o lumină stranie... Erà clipa cînd

din creerul lui Caragiale răsărea un fulger nou... Universul devenea mai bogat cu o minune...

Cîte nu mi-a vorbit în cele trei ceasuri, acolo la Seghedin. Plin de surprize, vioi, paradoxal, nenea Iancu mă mustră părintește...

— Ți-am spus deatîtea ori, nu te mai bate cu proștii, că te răpun... Ce crezi tu, pe urma cui am suferit eu în viață? Pe urma deștepților? Prostia, suverana prostie, e totdeauna mai tare. In zadar lupți frumos cu tăeturi fine de floretă, el lovește greu cu lăstarul în moalele capului. Și în zadar risipești spirit și vervă, el e tare ca piatra. Cum să-ți spun, prostul are o concepție telurică a vieții. Uite așà își înfundă ochii și urechile, își înfige capul în pămînt ca struțul, ridică spatele și trec pe deasupra lui toate curentele... Nimic mai greu decît să cîrmuești proștii... Ei au un instinct de împotrivire organică... Să vezi... Mai acum vreo treizeci de ani eram revizor școlar la Piatra-Neamț... Trenuri nu găseai prin Moldova, mergeam la inspecții călare... Aveà popa o iapă murgă... Zic,. să mi-o dai părinte dimineața... Popa zîmbià. Prea

bucuros, domnule Iancule. Şi-am plecat... Cît m'a zolit iapa ceia, mă... Oricum dam din căpăstru ieşeà rău... N'o puteam cîrmuì nicidecum... M'am întors la vreo două ceasuri tot apă: Părinte, cît face iapa asta? Face zece galbeni! — Ei, pune D-ta cinci, să pui şi eu cinci, s'o tăem, că'n asta-i om... — Ba să n'o tăiem, domnule Iancule, mai bine să-i învăţăm năravul... Ştii ce? Cînd o încaleci şi ajungi la o răspîntie, dacă vrei să apuce la stînga, tu să tragi de frîu la dreapta... Da să tragi cumplit, auzi... Să vezi c'o ia la stînga... Aşà am făcut... Ei vezi, la prost trebuie meşteşug, nu glumă... Ascultă-mă...

Nenea Iancu îşi scoteà ochelarii, mai spuneà o pildă, mai aruncà cîteva frînturi de glumă, îl copleşeau amintirile, sta o clipă pe gînduri şi oftà din tot sufletul...

— Toată viaţa n'am putut să sufăr prostia... Săracu' de mine, mă băiete, cînd văd cîte un prost mă doare... Zău, am dureri fizice... Mă ia cu rece aici în creştet... Şi fruntea i se întunecà, buzele ise împreunau într'o linie de desgust şi silă nemărginită.

Se făceà cîteva clipe tăcere şi rotogoalele albastre ale fumului de ţigară îi jucau în jurul

frunții într'o rază de soare, împrejmuindu-l cu o aureolă...

— Ce mai scrii acum nene Iancule?...

— Ce să scriu dragă, multe și nimic. Cîte nu-ți trec prin cap cînd stai așà la sporovăială, ori te uiți departe pe fereastra vagonului... Numai cînd te așezi la masa de scris și vezi hîrtia albă înaintea ta, atunci îți dai seama ce vîrtej cumplit îți face mintea în jurul unui subiect.

E un chin facerea asta... Talentul e un accident de naștere, o boală grea, ascultă-mă... Cere patimă și cere meșteșug. Deaceea artistul nu poate fi un poligraf.

Spuneam mai deunăzi unor profesori la Berlin: ce-mi tot vorbiți de cutare, că-i harnic, că-i activ, că scrie cărți... Zic, știu eu unu și mai activ, așa-i și zicea Iliuță activu', erà la Mărcuța... Dimineața la patru el în picioare... la fîntînă... Iși suflecà mînecile și dăi, scoteà apă..., găleată după găleată... O vărsà în troacă... Troaca n'aveà fund... Se făceà opt... Haide, mă Iliuță, de îmbucă și tu ceva... N'am vreme, lucrez... Şi nădușeà, și-i da înainte și apa se duceà... Erà nebun Iliuță, da, vorba, erà activ? Erà.

Maestrul clipeà din gene, surîsul ironic îi fugeà de pe buze și din cuvintele rostite încet, sentențios, se deslușià crezul artistic al unui suflet pentru care arta erà o religie... Arta — spuneà el, — cere conștiință, fără un perfect simț de onorabilitate literară nu se pot scrie lucruri de seamă. Ca în toate și în literatură se pretinde o cinste profesională, un prestigiu de atelier... Ce crezi tu, în cîte ape n'am scăldat eu «Hanul lui Mînjoală?...» Ce să mai vorbesc de melodia frazei, de ferecătură, de ritmul vorbelor... Iaca, numai interpuncția... Cîți nu înțeleg că interpuncția e gesticularea gîndirii... Vezi, pe mine mă frămîntă astea, mă rod... Nu se poate artă fără migăleală... Cu vremea îți cresc tot mai mult scrupulele de conștiință... Dac'o fi să îmbătrînesc, știi cum să-mi ziceți? Să-mi ziceți, Moș Virgulă!...

— Da, piesa, nene Iancule cît o mai ții sub zăvor?...

— Acù în primăvară îi mai fac niște perieturi. Ştii ce? Mi-am făcut socoteala. Mai scriu un roman filozofic, două volume de nuvele și schițe... Şi gata... V'am dat destul... ce mai vreți?...

S'a așezat pe canapeaua roșnită din colț și mi-a pus mîna pe umăr... Am un plan pentru vara asta... viu acolo la Rășinar la tine, cu nevasta și cu copiii. Mi-a plăcut mult satul tău colo la poala munților... Să vie și Vlahuță... Să stăm așà pînă la toamnă... Nu ne trebuie nimic... Numai un pian să fie și unul să-i știe rostul... Cînd se face seară și iese luna albă-gălbuie de după mestecenii pe coasta ceia, noi să stăm întinși în iarbă și de pe fereastra deschisă să pătrundă Beethoven: Sonata lumii...

Sub ochelari mi s'a părut că tresar genele în tremurul unei clipe, parecă undeva departe ar fi trecut prin văzduh o fîlfîire de aripi negre... Dar, nenea Iancu s'a recules într'o clipeală, s'a ridicat, m'a îmbrățișat și m'a sărutat ca un părinte... Și-a tras pălăria ștrengărește pe ochi.

— Acum plec s'apuc trenul dela amiazi...

— Cum, nu te duci la București?...

— Nu n'am vreme... Mă 'ntorc la Berlin... Am venit numai să te văd... Ian vezi de scapă odată de-aici din Kecskemét...

Incă o strîngere de mînă și trăsura care aștepta la poartă îl duceà pe nenea Iancu,

întovărășit de privirea respectuoasă a sergenților, de dragostea copiilor și de nețărmurita mea admirație.

*
* *

Cine ar fi crezut atunci că flutură umbra morţii deasupra trăsurii care-l ducea?... Cînd am cetit că s'a prăbușit de fulgerul unei clipe, am rămas uluit și nu-mi pot închipuì nicidecum imaginea stranie a morții lui Caragiale. Un nenea Iancu neputincios, cu grumazul plecat de povara bătrîneții, sau un Caragiale cu mîinele încrucișate pe piept, amuțit pentru totdeauna, niciodată nu mi-a trecut prin minte. Cum să se închidă pe veci ochii lui care pătrundeau sufletul și străluceau de departe ca două suliți de argint? Ce să facă pămîntul cu ei?... Cum să se împace cu repaosul de veci creerul lui pururi frămîntat, acest complicat și sensitiv seismograf intelectual, care nu aveà clipe de odihnă?... Rămâi înfrînt, prostit, ți se moaie brațele... Te cuprinde în mreaja lui gîndul zădărniciei tuturor celor omenești, te supune un desgust de materia urîtă, de carnea care ne ține în

stăpînirea ei... Iți vine par'că să-ți frîngi în două condeiul și să-l arunci ca pe-o unealtă netrebnică... La ce e toată goana asta chinuitoare, cînd ursita nu acordă nici un privilegiu celor aleși, cînd domnesc pe deaîntregul aceleași legi, cînd și Caragiale a putut să moară.

L-au îngropat și i se va topì țărîna... vremea va trece... vor venì oameni învățați să-i cîntărească sicriul, profesori cu ochelari să-i descifreze cărțile, să scrie studii cu adnotații despre Conul Leonida sau Cațavencu... Au să-l claseze, să-i deie locul cuvenit în istoria literaturii, să-i facă un monument la Bellu...

Noi însă, cari am avut norocul să-l vedem și să-l auzim, vom rămîneà toată viața stăpîniți de senzația că prin moartea lui Caragiale s'a deschis o prăpastie, s'a făcut un gol în natură, ca de-o perturbație cosmică. Cu cît va trece vremea, va crește tot mai mult silueta lui și vom rămîneà totdeauna vrăjiți de farmecul celui mai luminat creer romînesc. Ii vom spune poveștile, îi vom repetà glumele. Se vor creià legende și personalitatea lui va luà proporții mitice. Generațiile viitoare nici nu vor puteà înțelege dacă din

strălucirea unei minți s'au întrupat vreodată astfel de raze orbitoare...

Peste un sfert de veac, trecînd cutare bătrîn dealungul străzii, oamenii își vor scoate pălăria înaintea lui și-i vor deschide drumul cu respect...

— Cine-i moșul ăsta de-i faceți atîta cinste, va întrebà cutare băețandru...

— A cunoscut pe Caragiale, vor răspunde cu toții.

DOUĂ MORMINTE
ST. O. IOSIF — ILARIE CHENDI

A fost un gînd bun că i-au așezat alături la Bellu, două movile proaspete, două cruci de lemn: Ştefan Iosif — Ilarie Chendi.

E bine așà.

Ei totdeauna au fost alături. Drum la fel, și suișul și coborîșul. Au răsărit cam deodată, au dibuit în aceeași ceață a Ardealului nostru, au trecut granița spre București unde s'au întîlnit curînd, laolaltă au petrecut furtunile tinereții și lupta grea a bărbăției, laolaltă i-a fulgerat moartea. Acuma să rămîie tot laolaltă. Să doarmă așà vecini, închiși pe vecie, și ochii mari ai lui Iosif și pupilele neastîmpărate ale lui Ilarie...

Iarba care va crește pe mormintele lor va fi aceeaș iarbă. In firicelele ei va tremurà fiorul nedeslușit care i-a apropiat unul de altul, o palpitare întârziată din poveștile atîtor nopți visate împreună, ceva din visul nostru al tuturora și multă, nespus de multă

dragoste de țara din care ei cu sufletul nu s'au mutat niciodată.

Vor odihnì alături de-acum și mîna delicată, care se va abate din cînd în cînd ca să sădească flori acolo în ungherul tăcut al țintirimului, va înţelege că trebuie să grijească de amîndouă movilele.

* * *

Deocamdată e prea puternic chiotul vieții care străbate țara 'n lung și lat, ca să-i putem cere mulțimii lacrămi pentru morți. Deaceea cei doi plecaţi sunt așà de singuri în singurătatea lor. Numele le-a dispărut repede dela gazetă, cetitorii n'au vreme să se uite înapoi. Plutesc alte gînduri, alte frămîntării în văzduh. Vor trece însă frigurile acestor zile, vor venì vremuri mai potolite, cînd lumea va aveà răgazul să privească în jur. Atunci vor vedeà cu toţii că s'a rupt o coardă a sufletului romînesc în clipa cînd condeiul lui Iosif s'a frînt și că mortul dela Pantelimon merità mai multe lacrimi.

Atunci se va găsì poate cineva, un om limpede și priceput, care se va apropià de dînșii,

le va cumpăni viața cu toate vîltorile ei, le va cetì cărțile și va descifrà din ele sufletul îngropat în cele două morminte dela Bellu.

Viața le-a dat puțin celor doi înfrînți. A fost nedreaptă cu ei, revoltător de nedreaptă.

Vremea însă le va face dreptate. Sunt două icoane, cărora le trebue perspectiva distanței ca să fie luminate deplin. Glasul de cîntăreț adevărat răsună maì curat cu cît vine mai de departe. Cu încetul se vor lămurì tot mai bine strofele sculpturale ale lui Iosif. Din scrisul lui se vor limpezì multe în ochii generațiilor viitoare, dar mai limpede se va vedeà că Iosif a avut o *credință*. Paginile lui vor arătà oamenilor de mîine devotamentul fanatic al acestui suflet pentru arta lui, neasemănata onestitate literară a ardeleanului întîrziat, clocotirea pătimașă a artistului care scrià cu sînge într'o vreme cînd se plîng atîtea lacrimi de cerneală.

Acelaș tribunal al viitorului va rostì și cuvîntul de pioasă recunoaștere pentru Chendi. Din cohorta greoaie a dascălilor pretențioși, de printre pontifii solemni ai vorbelor mari, se va desface senin profilul acestui sensitiv, înzestrat cu atîta bun simț și înțelegere

artistică. Paginile lui de subtil analist literar, fineța cu care disecà structura socială din zilele noastre, cumpătul și siguranța în accentuarea necesităților politice curente, lupta consecventă împotriva tuturora, cari au depășit limitele bunului simț, îndrăsneala și abilitatea lui de șef de guerilă, — acestea și cîte altele fac din Chendi o figură literară nespus de simpatică și interesantă. De sigur vor dormì, de mult, în rafturile anticarilor destule volume ferecate cu citații, cu documente și iscălituri grave, în vreme ce «fragmentele» și «impresiile» criticului artist vor fi cetite de toți, cari vor voì să privească în intimitatea culiselor literare din ultimul deceniu și să înțeleagă pulsul vieții romînești de astăzi....

Vremea, cu dreptatea ei postumă va limpezì multe adevăruri care azi așteaptă în umbră. Un lucru însă nu va puteà: nu ne va mai aduce nici o mîngîiere, nouă, o seamă de prieteni, cari în cei doi morți am pierdut o parte din noi înșine.

Povestea lor ni-e atît de cunoscută, firele ei se confundă adesea cu ale noastre. De aceea în aceste clipe cînd stau la masă, în față cu o coală de hîrtie albă, și încerc zadarnic să-mi adun gîndurile, simt că, ce mă covîrșește acum nu-i o durere pe care mi-o dă o dublă îngropăciune literară, e mai mult: e, poate, ceva din sentimentul de zădărnicie a propriei vieți, un acord răzleț, avansat, cine știe, din cîntecul propriei îngropăciuni...

In sbuciumarea celor zece ani din urmă am fost atîta vreme alături, încît nu știu de unde să iau două vorbe ca să încep o poveste tristă. Nu știu... Ca într'un caleidoscop se perîndă înaintea mea imagini cunoscute. Sunt atîtea accente cari mă năvălesc deodată, că nu le pot orîndui. Ii văd pe amîndoi atît de aproape, îi simt, îi ascult, mă tulbură apropierea asta. Reînvie atîtea amintiri cari mișună ca un roiu de fluturi capricioși...

Par'că suntem iar împreună pe malul lacului la Herestrău și ne-a ajuns iar ziua cu poveștile noastre. In fîlfîirea umedă a dimineții de vară trece o barcă deasupra trestișului înalt și noi stăm tăcuți alături la masă. La poala teiului din colț suspină cobza și un

lăutar bătrîn, moș cu barba albă, cu mijlocul petrecut de-o cingătoare roșie, ne spune un cîntec de demult, cîntec de haiduci... Iosif ascultă cu obrajii îmbujorați. Chendi stă tulburat o clipă, tresare apoi nervos, ridică fruntea cu gestul lui de mîndrie dîrză, subt sprîncenele îmbinate strălucesc pupilele într'o licărire ciudată și o glumă ironică, ascuțită ca un pumnal, străpunge visarea asta leneșe...

Se pornesc iar cascadele de gînduri oprite un minut. Se urzesc iarăși planuri de bătaie pe-o scară întinsă. Chendi înfige adînc cuțitul în inima prostiei, îl învîrtește cu o sete demonică, lovește la mir fără milă pe mandarinii cu poză marțială, mari și goi, răscolește micile minciuni, rupe cătușele ipocriziei... Vrea lumină, tot mai multă lumină. Are o vervă drăcească, vorbește, cîntă, face teatru, asvîrle date statistice, evoacă un peisaj din Gurarîului de lîngă Sibiu, schițează o teorie de Bernard Shaw, aruncă o ghicitoare din Dîrlos satul lui, un cuplet nemțesc, o amintire din seminarul de teologie. Strălucesc par'că roiuri de licurici din vorbele lui, vîrfuri de florete, țîșnesc fulgere... Il ascultăm răpiți de nevroza asta intelectuală, care ne

fascinează cu fosforescența ei. Ne ridicăm înviorați ca de un val hipnotic și luăm hotărîri. Proectele se desemnează limpezi. Trebuie o luptă, trebuie curățit drumul, nu mai merge așà, trebuie o revistă... Impărțim rolurile. Iosif pierde o clipă privirea lui blajină, fruntea i se întunecă de revoltă și vezi că ar fi în stare să moară pentru dreptul lui. In acelaș timp Chendi, uluit par'că un moment, a tăcut, încrețește puțin fruntea și deasupra buzelor strînse trece o umbră de melancolie... Goana de visuri începe iar apoi, pînă la vremea biroului dela Academie care-l chiamă pe Chendi și al fundației Carol de unde nu poate să lipsească Ștefan Iosif...

Dar cine poate spune cîte năvălesc acum, amintiri, fluturi albi, fluturi trandafirii, fluturii capricioși arși de para lumînării?...

Doi chinuiți. Doi îndușmăniți cu realitatea vieții în care nu-și puteau găsì locul, doi romantici rătăciți într'o lume de oameni de afaceri, visători înamorați de amurgurile de toamnă... Așa au fost toată viața și unul

și altul. Poate asta i-a și apropiat așà de mult, cu toate că erau firi deosebite. Chendi cu temperamentul lui impulsiv, cu rafinăria lui nervoasă, plin de neastîmpăr, tranșant, erà un contrast isbitor față cu Iosif, cu liniștea lui suferindă de mucenic, blînd, sfiicios, omul acesta, care rar înțelegeai ce spune, fiindcă nu ridicà tonul niciodată.

Nu se asemănau nici ca structură intelectuală. Chendi, un spirit clar, de-o preciziune uimitoare, în stilul lui concis, în fraza nervoasă, în suflul de ironie ușoară aveà o limpezime galică. Iosif dimpotrivă. Scrisul lui pare învăluit într'o ceață argintie. In strofele lui plînge tristețea potolită a unui cîntec în surdină. Aveà pasiuni intense, cari porneau dintr'o simțire adîncă, dintr'o concentrare care angajează fibrele cele mai intime ale sufletului, dar, coborîte pe hîrtie, aceste patimi cari îl rodeau primeau totdeauna o formă discretă, ceva din sfiala ochilor, cari priveau cu atîta timiditate împrejur. Numai în zilele din urmă, abià cînd a început să scrie cîntece răsboinice a lovit cu violență coardele, dar atunci nu mai erà cîntărețul trist al Patriarhalelor... Era un om nou, un suflet

turburat în goana spre prăpastie... Cu toate aceste deosebiri, ei s'au întîlnit și au fost multă vreme buni prieteni, buni cum rar vedem în viață, mai rar în literatură. Ii unià nota lor comună de drumeți întîrziați, dezarmați în fața vieții, cu ale cărei convenții nu s'au împăcat niciodată. Mai erà încă ceva. Asta îi apropià și mai mult: erau amîndoi numai trupește expatriați din Ardeal. Chendi, cum se știe, înțelegeà stările deacolo mai bine ca oricare din noi, le urmăreà pînă în cele mai mici amănunte. Dela masa lui de scris, din strada Enii, el își trimiteà zilnic foițele la gazeta din Ardeal. Il pasionau frămîntările noastre și nu-i dau odihnă. Ar putea înjghebà cineva o serie de volume vii și nespus de colorate din mulțimea de articole felurite cu care acest om neobosit a răscolit toate mizeriile noastre, ca să primească în schimb injurii și calomnii...

Chendi a fost prin toată activitatea lui, un urmaș al marilor ardeleni trecuți pe vremuri în țară, a fost din aluatul unor oameni cari și-au cam pierdut spița în vremea din urmă. Tot așà și Iosif, care cu firea lui blîndă, stîngace, cu cinstea lui greoaie și exagerată

părea în alergarea dela București un călător exotic. In timpul din urmă îl muncea chiar gîndul să se așeze în Ardeal. In sările noastre calme din grădina dela Rășinari îmi vorbià des de visul ăsta al lui. Doreà un colț liniștit, o pace rustică, freamăt de frunze, zumzet de albine. Cereà bietul așà de puțin. Intr'o poezie îmi trimeteà vorbă că mai bucuros n'ar fi trecut dincolo de graniță, că poate aici ar fi avut un rost și el... Sărmanul om... Nu vedeà că acolo în întrecerea vieții pe care el n'o înțelegeà, acolo la București Ardealul a venit cu el, nu l-a părăsit niciodată... că poate tocmai de-aici se trage nenorocul lui, și-al lui și-al lui Chendi...

Așa s'au sbuciumat ei alături vreo cincisprezece ani. Ii împingeà goana spre culmea care fugeà mai departe. Eterna fata morgana a tuturor otrăviților de lumină. N'au avut niciodată odihnă. Au luptat din greu cu viața, cu lumea. Au sdrobit prejudecăți, au călcat minciuni, au căutat o dreptate, au gonit un vis. S'au dus înainte cu îndrăsneală sfidînd sărăcia, care i-a întovărășit totdeauna, primind lovituri în inimă, zîmbind în fața indiferenții, suportînd gestul brutalității,

ferindu-se din calea succeselor ieftine...! S'au frămîntat așà unul lîngă altul, au scos reviste, au iscălit polițe, au dus campanii la gazete, au iubit, au urît cu patimă... O clipă nu le-a dat răgaz veșnica înfrigurare a sufletului, năzuința nepotolită după o nouă dungă de lumină...

Intr'o zi unul a căzut înfrînt.

Iosif mi-a trimis scrisoare scurtă cu slova lui apăsată: «Haide la București, Ilarie e greu bolnav, l-am dus la Pantelimon».

— A început sfârșitul...

* * *

Ce-a urmat de-aici înainte e o tragedie atît de sguduitoare, că te înfioară să te apropii de ea. Oamenii aceștia au început să moară amîndoi. O moarte înceată sigură, implacabilă. Zi de zi, ceas de ceas li se scurgeà viața, simțiai par'că cum se desfac părticelele din mintea lor, cum mai sboară vre-o cîteva clipe împrejur ca niște fulgi de argint și se cufundă apoi strălucitoare în neființă. Veneà îm urmă golul care se întindeà tot mai mult.

Agonia lui Chendi a fost mai grozavă, mai lungă: o agonie de doi ani. In spitalul

Pantelimon la vreo zece kilometri de București, într'o odaie singuratică, uitat de lume și de prieteni și-a plimbat atîta vreme întunericul din suflet. Ce zile negre... Imprejurul lui sărăcie și jale. Prin curțile largi ale vechilor case boerești se tîrau în halaturile lor albe, ca niște umbre pe malul Stixului, oameni schilozi, bieți nebuni cu privirea rătăcită, copii muți, femei despletite...

Totul mirosea a moarte, a nebunie. Foile arse ale teilor sburau deasupra noastră în vîrtejuri, vîntul șuerà par'că blesteme și ciorile treceau cîrduri croncănind departe....

Doi ani de zile, doi ani de nopți...

Aici s'a măcinat clipă de clipă inteligența minunată a lui Chendi. Erà un chin să-l vezi. Se dumicà cu încetul mintea asta, se fărămițà fir de fir, ca un praf de aur pe care-l duceà vîntul. Mergeam des la el și-l luam la plimbare pe cîmpuri. Știam că nu mai este întoarcere, știam că se duce. Erà așà de schimbat. Trist și neajutorat îmi luà brațul ca un copil...

Omul mîndru de alaltăieri se făcuse așà de bun, aveà o poză umilă, iertătoare. Pierduse cu totul surîsul de ironie fină, strălucirea

vie, mefistofelică, a profilului frumos tăiat. Ne priveà cu un zîmbet de blîndeță obidită. Erà plin de atenție cu prietenii, alegeà cuvintele, le mulțumià cu o cuviință exagerată că și-au adus aminte de el... Aveà speranțe. Credeà că are să se facă bine și va începe o viață nouă. I se păreà că suferința asta va trece, că el acum trebuie să ispășească o greșeală, că în definitiv lumea e mai bună decît a crezut el, că poate toți au mai mult talent decît scrie în cărțile lui, că doctorii... da, doctorii sunt savanți care trebuie ascultați, că injecțiile lor dau viață și vindecă.

Credeà.

Zi de zi însă se strîngeà rețeaua pierzării. Il chinuiau viziuni, slăbiau tot mai mult frînele rațiunii, cuvintele nu-i mai ascultau chemarea, rătăceau slobode în gol... Intunericul cădea. Tot mai mult îl luà în stăpînire un pesimism negru care îi înfigeà ghiarele în suflet și-i proectà umbre înfricoșate pe pereţii dela Pantelimon. Increderea fugeà acum. Simțià prăpastia cum vine tot mai aproape. Un egocentrism chinuitor nu-i da odihnă. Vedeà duşmănia grozavă a sorţii. Totul se conjurase împotriva lui, prietenii,

doctorii, telefonul... Înțelegeà că trebuie să se isprăvească, trebuie să moară.

Il văd la întîlnirea din urmă.

Cînd ne-a văzut intrînd pe poartă, a tresărit o clipă, a ezitat un moment și s'a apropiat de noi. Eram cu Iosif și cu Zaharia Bîrsan. Am ieșit împreună pe cîmp și mergeam alături pe o cărare tăcuți... Nu spuneà nici o vorbă... Deodată s'a oprit brusc, ne-a privit în față, i-au țișnit lacrimile din ochi, buzele îi tremurau convulsiv.

— Cu mine s'a isprăvit... Mor... am avut o criză... Trei ceasuri n'am putut spune nici un cuvînt... nu ți-am putut spune numele... trei ceasuri...

După o tăcere de o secundă mi-a strîns brațul tremurînd din tot corpul, s'a scuturat ca de-o arătare urîtă și mi-a spus rar, apăsat:

— Fă-mi cel din urmă bine, dă-mi un revolver să mă împușc, feriți-mă de moartea asta rușinoasă, cu nebunii și cu țiganii.

Tăceam cu toții biruiți. O cioară croncăneà deasupra în platan, o frunză desprinsă tremurà în vînt... Iosif se retrăsese la trei pași și se uità în pămînt. Fără să vrem ne-au fugit ochii la el. Aveà o căutătură necunoscută, întunecată.

Păreà dîrz și îndărătnic, strîngeà buzele ca de-o protestare nedeslușită, sălbatecă....

Pe tot drumul cînd ne întorceam spre București n'a vorbit nimic. Sta pierdut în fundul automobilului, își fumà țigara și se uità departe pe cîmpuri cu aceeași privire înghețată. Tăceam și noi. Erà ceva de îngropăciune în tăcerea noastră. In apele adînci ale ochilor lui mari, se deslușià par'că un fulger apropiat care trebuià să cadă...

Și nu știu cum, dar în goana automobilului, simțiam o suflare rece cum vine fîlfîind de departe... Ne ghemuiam alături cu toții, ni se păreà că e vîntul de primăvară și nu știam că-i răsufletul morții, care venià să ducă doi...

Poate în clipa aceea s'a hotărît soarta lor...

Iosif a căzut doborît de fulger deodată, erà un fulger care trebuià să vie. In seara mobilizării din 1913, cînd treceau cîrduri de oameni pe subt ferestile hotelului unde zăceà bolnav, s'a ridicat din pat și s'a amestecat în mulțimea care cîntà cîntecul lui: «La

arme»... Frigurile sbuciumului general i-au cutremurat toate fibrele simțirii și l-au frînt... A doua zi a fost mort la un spital... In clipa cînd i-a cetit vestea morții, Chendi, înțelegînd că nici viața lui nu mai are vre-un rost și-a făcut singur capăt...

...Groparii au săpat deodată două morminte la Bellu, movile părăsite astăzi, de cari lumea pentru care s'au sbătut ei nu-și mai aduce aminte.

CARMEN SYLVA

De acum nu se va mai întoarce niciodată dela Curtea de Argeș.

N'o vom mai vedeà zîmbind în drum, trecînd ca o binecuvîntare printre copiii asupra cărora s'au oprit totdeauna ochii ei albaștri. Regina Elisabeta s'a coborît pe veci în cripta mînăstirii unde din tinerețe a poposit cu drag, sufletul ei iubitor de cîmpuri și păduri...

A fost o stingere repede, dar resemnată, o moarte blîndă fără protestare. Văduvia unei regine e totdeauna o pagină tristă, plină de melancolie. Deslipirile cari se fac din înălțimea tronului sunt mai grele și lasă urme mai adînci. O astfel de singurătate umbrele o cercetează mai des și în doliul unei suverane, viața a pus mai mult din amarul deșertăciunilor omenești. De aceea bătrîna Doamnă a trecut cu atîta împăcare din liniștea discretă a văduviei, în groapa

dela Argeş. Sufletul ei delicat de poetă n'a tresărit în faţa morţii de care se apropiase de atîtea ori cu gîndul; erà o minte deplin pregătită în faţa eternităţii.

Dacă judecăm personalitatea Carmen Sylvei, după cum se desface din operile ei de scriitoare, ne dăm seama, că drama continentului care se joacă de doi ani de zile trebuie să-i fi mărit tristeţea amurgului. Răsboiul cu hecatombele lui, dărîmarea echilibrului tradiţional, vîrtejul ameţitor al evenimentelor, lumea nouă care se întrezăreşte din umbra tranşeelor, toate aceste vor fi trezit un sbucium puternic în sufletul larg al fiinţei care a adîncit viaţa dimprejur. Niciodată, poate, coroana şi condeiul nu şi-au resimţit mai adînc amestecul lor tragic.

Trăind în mijlocul acestui popor, al cărui tron l-a slujit cu credinţă şi-a cărui recunoştinţă şi-a cîştigat-o prin dragostea ei de mamă, scriitoarea Carmen Sylva răsare din cărţile ei ca o întrupare tipică a geniului german, pe care l-a ilustrat cu pagini gingaşe

și pline de duioșie. Poezia lirică germană a anilor șaptezeci, răsare din scrisul artistei a cărei tinerețe s'a oglindit în valurile Rinului. Ca un refren al unei balade dela nord, a urmărit-o în toate pădurile noastre acest cîntec de departe. Nu s'a deslipit niciodată de el, l-a cîntat în ceasuri de bucurie și în zile posomorîte de toamnă, cînd cădeà bruma pe creștetele brazilor din jurul Peleșului.

Se păreà că soarta nu va tulburà această armonie, că ritmul intim al sufletului va bate liniștit într'o seninătate desăvîrșită pe scaunul domnesc dela Dunăre. Viața a fost însă mai aspră, logica destinului mai implacabilă. Un cutremur general a sfîșiat vălul alb al păcii care fluturà deasupra atîtor dureri înăbușite. In această deslănțuire universală de forțe își cereau o biruință și adevărurile organice ale neamului nostru. Vremea care a scos la suprafață din nou, cu mai multă putere ca oricînd, problema sîngelui, a unit tot sufletul romînesc într'o singură tabără. Peste alcătuirile legăturilor vremelnice s'a ridicat instinctul de veacuri cu foamea lui neadormită. In pripă s'au sfărîmat judecăți și formule

trecătoare. Pe ruinele lor a strălucit într'o lumină nouă un ideal care și-a făcut cale pînă la treptele tronului.

Această pornire tumultoasă n'a încăput în făgașul proaspăt al celor cîteva decenii din urmă și, cum suveranii sunt ai vremii iar popoarele ale eternității, armonia Reginei-poete a trebuit să sufere. Orice minte înțelegătoare va pătrunde pe deplin tragedia mută a acestor zile de frămîntare și se va apropià cu blîndețe de mormîntul unde alături de osemintele lui Neagoe Basarab, s'au așezat moaștele Reginei Elısabeta.

Ar fi însă cu toate acestea o mare nedreptate, dacă în fața ceasului de mîine care ne așteaptă, moarta de ieri ar trece ca izolată de aspirațiile noastre naționale. In străduința continuă de-a se furișà în inima poporului pe care-l stăpîneà, ea ne-a înțeles și-a văzut limpede pe unde duce drumul unui vis din bătrîni. Fără a întrevedeà o soluție politică apropiată, Carmen Sylva, în inima căreia a găsit totdeauna un ecou poezia libertății, și-a îndreptat ochii spre Ardeal. Cei cari au

cunoscut-o mai de aproape îşi dau seama că dacă împrejurările nu i-ar fi creat dilema fatală de astăzi, cugetul ei de luptătoare ar fi tresărit de durerea noastră.

Din Ardeal, unde o aureolă legendară împrejmuià chipul poetic de pe tron, s'au strecurat adeseori pînă la dînsa plîngeri pe care le-a simţit şi care o dureau. Pentru toate aveà un cuvînt de alinare, o încurajare binefăcătoare.

Intr'un ton blînd, sentenţios, de mamă visătoare, gînditoarea dela Peleş zugrăveà viitorul cînd un popor unit va fi vindecat de ranele trunchierii de veacuri...

Scriitorul acestor pagini nu va uità nicidată glasul profetic cu care i-a fost dat s'o audă vorbind în mai multe rînduri de Ardeal, ca de pămîntul făgăduinţei...

In castelul dela Sinaia înainte cu nouă ani, în toamna din 1906, Regina Romîniei a spus cuvintele cari nu se pot uità: «*Cea mai fericită zi din viaţa mea a fost când trei mii de ardeleni au venit să joace hora în lunca din faţa castelului Peleş. Moise n'a intrat în Canaàn, dar l-a văzut; aşa a văzut Regele Carol Transilvania*»...

Un soare roșu luminà amurgul de toamnă și razele de purpură cari pătrundeau pe ferești prevesteau par'că zorii zilelor viitoare, cînd Regina vorbeà: «*M'a întrebat cineva odată, un strein, dece am zidit castelul Peleș atît de aproape de graniță... Eu i-am răspuns: de unde știi d-ta că va fi întotdeauna graniță?..*»

Astfel de accente nu puteau răsărì decît dintr'o credință cu rădăcini adînci...

* * *

De aceea cu tot sbuciumul zilelor sale din urmă, ființa care s'a închis în sînul pămîntului dela Argeș, rămîne de acum înainte a noastră și numai a noastră...

II

AVRAM IANCU

Istoria de veacuri a Ardealului romînesc e istoria de lacrimi și de umilință a unui popor orfan.

Din toate apăsările trecutului, jugul feudalității unguresti a durut mai mult. Pretutindeni domnia străină ne-a încătușat energiile de viață, aici însă, s'a așternut peste noi ca o nenorocire vecină cu moartea, fiindcă în deosebire de alte părți, generațiile noastre de iobagi ardeleni, părăsite în cursul vremii de către conducătorii lor, au suferit necontenit o întreită mucenicie: de sînge, de lege și de clasă. Una numai din aceste primejdii să fi fost, ar mai fi putut mijì flacăra desrobirii, laolaltă ele s'au transformat într'un blestem fără apărare, într'o crudă încercare venită par'că de sus, la care nu se puteà răspunde decît cu plînsul, cu eterna obidă sufletească a tuturor sclavilor. Iată de ce povestea noastră de aici e o lungă plîngere în surdină,

revărsată în doine, ticluită în petiții la împăratul, sau oftată în rugăciuni la Dumnezeu. Ardealul, o miie de ani și-a muiat desnădejdea în jale și s'a mîngîiat cu visul. De două ori el totuș a lovit cu sete crîncenă și cu avînt înfricoșat dospit din impulsuri seculare. In amîndouă rîndurile lovitura lui a pornit din acelaș loc care prin vitejie legendară a răscumpărat aureola bărbăției îngropate și a dat unui popor oropsit unica zestre de înălțare morală.

Acest loc este Țara Moților.

Moții apar astfel cu o specială prerogativă în istoria noastră. Neamul lor vînjos adăpostește singura tradiție de eroism pe care vremea vitregă nu ni l-a putut înfrînge. In munții Abrudului continuatorii vechei așezări romane, ca într'o cetate izolată de slăbiciunile vremelnice, au păstrat reflexe întîrziate din gloria străbună. Cu toată robota lor zilnică acești copii ai codrului și-au menținut dorul de libertate. Cînd tot Ardealul se legănà în tînguire neputincioasă, în văgăunele lor fermentà revolta. Ei ne-au învățat mai întîi să plătim cu sînge, nu cu lacrimi, ei au introdus virtuțile războinice pe

un pămînt biruit, ei reprezintă acţiunea într'o lume copleşită de visare mistică. De pe culmile munţilor apuseni a strigat pentru întîia-oară răsvrătirea, ca un bucium precursor al redeşteptării generale. Moţii sunt Tirolul nostru, pumnul Ardealului, iar cele două inimi mari în care a clocotit uraganul sunt eroii lor: *Horia* şi *Avram Iancu.*

Amîndouă figurile trecute în mitologia populară se găsesc într'o perfectă înrudire organică. Au pornit şi unul şi altul dela aceeaş vatră ţărănească, au crescut în aceleaşi patimi şi au încarnat aceleaşi năzuinţi ancestrale. Lupta lor s'a desfăşurat pe un fond comun, avînd un obiectiv unic şi mijloace la fel. Concepţia politică de care s'au călăuzit şi care a determinat prăbuşirea lor tragică a fost aceeaş iluzie deşartă a împăratului dela Viena, cea mai tristă şi cea mai scump plătită erezie a ideologiei noastre de veacuri. Ce-i desparte însă pe cei doi martiri ai Moţilor, e cadrul vremii în care s'a deslănţuit epopeea lor, cortegiul de lozince şi de evenimente care i-au întovărăşit pe cîmpul de bătaie. Horia e revoluţionarul ţăran care întrupează instinctele de viaţă ale unui popor

prin prizma revendicărilor locale. Drama lui e un preludiu numai al reînvierii care aşteptà în umbră. Iancu însă, o verigă într'un lanţ de evoluţiune universală, se înfăţişează dela început într'o armură complexă de luptător pentru soarta integrală a unui neam. El e soldatul conştient al ideii naţionale, a cărui spadă loveşte dela înălţimea unor principii imutabile de acord cu catechismul epocii lui. Prin Horia ţîşneşte un fulger răzleţ din viforul unui popor, prin Iancu cere cuvînt poporul însuşi, cu adevărurile programatice asvîrlite în cumpăna istoriei. De aceea răscoala lui Horia e o platformă morală fără consecinţe şi transformări de domeniul realităţii, cîtă vreme revoluţia dela patruzeci şi opt rămîne ca o înaltă semnificare politică, prin care s'a inaugurat istoria modernă a romînismului, deschizînd drumul desrobirilor viitoare.

* * *

Se va găsì oare cîndva meşterul iscusit, care despicînd întîmplările şi cîntărind, faptele să reconstruiască această pagină

strălucitoare de demult? Va venì poietul să lumineze cu razele lui în sguduitoarea tragedie sombră, ori istoriograful să descifreze faţa vremii în toate tainele ei şi să ne deà eternul omenesc din sbuciumul lui Avram Iancu, îndeplinind astfel o operă de educaţie naţională?

Personalitatea mortului dela Ţebea se desface din galeria trecutului apropiat, învestită cu o excepţională valoare morală, din care posteritatea şi mai ales zilele noastre tulburi ar puteà să desprindă linii simple şi mari. Peste tot pleiada vizionarilor ardeleni dela patruzeci şi opt, cu suflul lor romantic, cu concepţia eroică care le străbăteà crezul politic şi cu idealismul luminos care îi povăţuià, înfăţişează o culme pe care de atunci şi pînă astăzi generaţiile de epigoni n'au mai fost în stare s'o atingă. Sforţarea poporului nostru, de a elaborà la el acasă cuvinte de ordine ale frămîntării continentale din această perioadă, a dat roade. Din ceata iobagilor asupriţi au devenit repede cărturarii lor oameni politici cu o limpede intuiţie a situaţiei, şi cînd a sunat ceasul, aceşti preoţi şi mireni dela sate, într'un elan vijelios au

încins spada devenind prefecți, tribuni și centurioni, reîmprospătînd astfel pe un colț de pămînt uitat, un aspect mișcător din antichitatea latină. Subt conducerea lui Șaguna, prototipul cel mai distins al eclesiastului militant produs de istoria noastră și cu îndrumarea lui Simeon Bărnuțiu, profesorul cu suflet de apostol, un șir întreg de fruntași au răsărit fanatizați de ideie. Erà mișcare, patimă, îndrăsneală în rîndurile lor și hotărîrea nestrămutată de a-și duce cauza la biruință.

Din primele zile ale fierberii din Ardeal s'a ivit pe planul întîi, alături de dînșii, silueta tînărului advocat din Cîmpeni, care da un relief cu totul deosebit comitetului național de atunci. Avram Iancu descindeà cu o structură sufletească particulară. Urmașul lui Horia aduceà cu sine mîndria aspră a Moților, aceà pornire furtunoasă de plată și răsplată care înroșise odată crestele munților cu focul revoluției. In vinele lui svîcneà sîngele fierbinte cu descărcări violente de pasiune elementară. Credințele vremii și evenimentele din jur agitau cu o putere înzecită acest temperament de erou. Firea lui Iancu,

caracterul distinct și unic al țăranului dela Vidra, a smuls dela început mișcarea dela patruzeci și opt din ogașa bătătorită a suplicațiunilor seculare către «prea înălțatul cezaro-crăiesc scaun» și i-a dat un caracter revoluționar. Ființa lui îmbibată de fanatism a dominat massele din primele clipe. Acest tînăr de douăzeci și cinci de ani, cu graiul respicat și scurt, cu sclipiri de oțel în adîncul ochilor albaștri, și-a dat seama că numai armele pot hotărî într'un proces de veacuri, care a batjocorit pînă la sînge plebea năpăstuită. La adunarea de pe cîmpul Libertății în 3/15 Mai la Blaj, Iancu a venit în fruntea Moților organizați militărește, gata să înfrîngă orice val inoportun de cumințenie iobăgească. Peste capul episcopului Lemeni și al canonicilor lui supuși stăpînirii ungurești, sarcasmul lui a plesnit cu un bici de foc. Dincolo de îngrijorarea căpeteniilor circumspecte, tribunul dela Cîmpeni radià tinerețe, nervi și optimism. Prin el a primit mișcarea noastră nota vitejiei și romantismul de epopee. In sfatul conducătorilor, Iancu și-a impus pecetea lui definitivă. Inalta prevedere politică a lui Şaguna și cumpătul diplo-

matic al înțeleptului arhiereu, unite cu viziunea istorică a lui Simeon Bărnuțiu, se completau admirabil cu acest om de acțiune, care în comitetul dela Sibiu, într'o memorabilă ședință prelungită de calcule și temeri a tăiat scurt discuțiile savante: *Domnilor vorbiți înainte, eu plec în munți și fac revoluție!*

Ce-a urmat, se știe. E prima noastră afirmare a ideii de libertate politică, cea dintîiu campanie ostășească în războiul de neatîrnare. Avocatul Avram Iancu a pledat cu sabia în mînă cauza romînismului. Prefectul de lănceri întors între Moții lui s'a dovedit un strălucit șef militar. Ca împinși de o chemare magică, i-au roit împrejur ciubărarii și ciobanii din văile Crișului și ale Arieșului. S'au aprins focuri pe culmi, a început să sune tulnicul de brad, s'au pornit carele Iancului de care plînge poezia populară și tunurile de lemn au fost urcate pe vîrfuri la trecători. Agerul prefect, frumos, drept și încrezător crai al munților, se iveà pretutindeni pe calul lui alb ca un zeu al luptei. Prestigiul lui personal întrețineà și cohesiunea și disciplina acestei armate de țărani.

Cele două invazii ungurești în munții Abrudului, sugrumate în sînge subt cutropirea Moților, au arătat lumii la ce grad de conștiință cetățenească se ridicaseră iobagii Ardealului și ce bloc de granit erau piepturile lor. Toată vremea Iancu a fost comandantul necontestat, adorat de mulțime. Oastea lui n'a cunoscut o clipă de înfrîngere. Armatele imperiale au fost bătute de rebelii unguri, prințul Windischgraetz a fost alungat de Kossuth peste granița Ungariei, baronul Puchner cu austriacii lui bine înarmați a fugit din fața lui Bem la Rîmnicul-Vîlcei, cînd în munții Abrudului flamura noastră fîlfăià triumfătoare. In acest timp, de aproape doi ani, cînd Avram Iancu a desfășurat o acțiune proprie fără nici un ajutor din partea autorităților militare imperiale copleșite de o frică meschină, eroul dela Fîntînele paralel cu mișcarea armată aveà și o intensă activitate politică. Cuibul lui de stînci devenise focarul redeșteptării naționale romînești de pretutindeni. Fie că îndrumà linia de conduită a tovarășilor săi din comitetul național, sau primeà emisarii guvernului dela Dobrițin, fie că urmăreà planurile Curții dela Olmütz,

Iancu concentrà atunci destinele neamului în mîinile lui. Subt ocrotirea munților neînvinși, la lumina unui foc, țăranul din Vidra și generosul boier muntean Bălcescu urzeau pentru întîia oară pe urmele mortului dela Turda visul unirii tuturora. Pînă tîrziu, după venirea Rușilor în țară, el a fost un factor activ al echilibrului politic, chibzuit și desfăcut de prejudecăți, neavînd alt punct fix în cugetarea lui decît soarta integrală a neamului.

După strălucirea orbitoare a venit prăvălirea în prăpastie, cea mai întunecată tragedie care puteà sdrobì sufletul erou. Perfidia Vienei a transformat repede un popor biruitor într'un popor mucenic. Absolutismul austriac ca o nouă pecingine s'a așternut deasupra Ardealului, trecut din ghiarele brutale ale nemeșilor unguri în sforile abile ale polițiștilor austriaci. Subt apăsarea regimului s'au prăbușit teorii politice și gînduri de regenerare. Fruntașii noștri au luat lumea în cap, sau și-au atîrnat spada în cui, așteptînd zile mai bune. Sufletul nedomesticit al lui Avram Iancu n'a putut suportà odioasa încercuire. Ca și mai înainte a tresărit cu aceeaș patimă în fața robiei. El care își hrăneà

avîntul din impulsuri atavice și simțise cu toată carnea lui măreața dramă, în minte cu făgăduințele de ieri și în urechi încă cu strigătul năvalnic al gloatelor dela Mărișel, nu puteà privì cu brațele încrucișate rușinea și nu-și închipuià să trăiască ca un modest cancelist aulic, sau ca pensionar austriac din mila vulturului cu două capete. O nouă revoltă l-a aprins și i-a adus pierzarea. Se știe calvarul lui dela Viena, după ce în cabinetul împăratului a respins decorația: — *Nu ne-am luptat pentru jucării*, — *vrem drepturi*, *Maiestate!* Se cunosc loviturile groaznice de mai tîrziu; închisoarea din cetatea dela Alba-Iulie, unde l-au ferecat în lanțuri și l-a pălmuit un căpitan austriac pe Craiul-Munților! Ce vifor pustiitor trebuie să fi bîntuit în aceste clipe în sufletul Prometeului înlănțuit! Ce umbre fugare se vor fi abătut peste fruntea lui, pe care străluceà cununa de raze a unui popor întreg! Ieșit de după zidurile negre, eroul umilit erà pe marginea abisului. Ce puteà face el? Drumul lui nu mai aveà întoarcere. Să se înarmeze cu scripte și documente, ca să susție o plîngere străveche stropită cu sînge? Să apere ca advocat la

tribunalele nemțești pădurile Moților cerșetori? Nu mai erà ieșire. Avram Iancu trebuià să cadă, trebuià să dispară din circulație ca să intre în imperiul legendei și să diriguiască de acolo cu neînduplecata putere a morților crezul unui neam...

A urmat deci fatalul sfîrșit de dramă, zguduitor și mistic ca o tragedie shakespeareană. Iancu s'a întors acasă în munții lui robiți iarăși, de astădată rob și el, înfrînt în credință și batjocorit în amorul propriu. O perioadă de singurătate dîrză a premers melancoliei, care l-a înfășurat pe veci. In casa dela Vidra, înconjurat de tribunii care i-au mai rămas, subt ochii înlăcrimați ai unui tată țăran, tăcut și reflectînd par'că în privirile duse crîmpeie dintr'o glorie apusă, el s'a închis ca într'o criptă mortuară. Erau zadarnice toate îndemnurile prietenilor, invitațiile la dieta dela Sibiu, planurile de memorand la împăratul... Iancu erà protestarea mută a decepției generale și erà prizonierul demnității sale rănite. In această postură l-a surprins călătoria împăratului Franz Iosef în Ardeal, vizita tînărului monarh în Țara Moților. Toate stăruințele prietenești de atunci,

cu tot mirajul unor avantagii politice pe seama a lor săi, nu l-au putut îndupleca să apară înaintea domnitorului. Vizita plăpîndului Habsburg s'a desfășurat într'o atmosferă de amărăciune și doliu. Foștii lănceri, lănceri lipsiți de comandantul lor, se uitau cu sprîncenile încruntate la acest convoiu nedorit. In fața casei cu șindrile dela Vidra nu aștepta decît tatăl eroului, întinzînd un pahar de vin oaspelui, cu un gest liniștit de politeță patriarhală. Avram Iancu pregătise acest gest de mușcătoare ironie și se afundase în codru ca un vultur cu aripile zdrobite, aruncînd prietenilor săi sentința lapidară ca un dicton biblic: — *Toate sunt în zadar, un nebun și cu un mincinos nu se pot înțelege...*

De aici înainte o singură dată l-au mai putut urnì din pasivitatea lui. In năzuința de a-și creà un acord cu împrejurările, conducătorii politicei ardelene au făcut totul ca să curme protestarea solitarului din munții apuseni, care împrăștià sugestiuni neplăcute Burgului dela Viena. S'au dus deci la dînsul, l-au acoperit de mustrări, i-au insinuat că confundă binele public cu rosturile lui și cu puterea l-au dus la Sibiu. Iancu tîrît le-a

ascultat argumentele, le-a primit programul. Cine știe ce prăvăliri surde se sbăteau în tăcerea lui? O mare bucurie îi însenină pe toți la gîndul că actul de sumisiune a tigrului îmblînzit va aveà o reală contravaloare politică. O delegație de fruntași l-a dus la principele Schwartzenberg, guvernatorul Ardealului, care i-a strîns mîna cu satisfacție și l-a poftit zîmbitor să șadă: — *Also, was wollen die Rumänen?* Iancu, ca la lumina unui fulger, va fi văzut atunci toată fatalitatea unei istorii milenare. A zîmbit și el prințului și-a răspuns cu ochii rătăciți: — *Serenisime, o academie de drept la Sibiu și-o baie de vapori la Vidra!*

In clipa aceea a înebunit Avram Iancu! Zeci de ani s'a plimbat mortul viu pe poienele dintre brazi, peste mormintele unde dormeau lăncerii lui. Desculț, sdrențos, ca un rege Lear rătăceà Craiul Munților, cea mai înfricoșată icoană a dărăpănării unui popor chinuit. Pe la tîrguri sau pe cîte o culme de deal se iveà făptura lui pribeagă. Moții alergau la el să-i atingă genunchii ca pe niște moaște și sdrențele lui ca o binecuvîntare. Avram Iancu scoteà un fluer de cireș și cîntà marșul lui: «*Astăzi cu bucurie romînilor veniți, Pe*

Iancu în cîmpie cu toţi îl însoţiţi»!... Ţăranii ştiau cîntecul atît de bine. In cadenţele lui bătuseră pe Hatmani şi sdrobiseră odinioară legiunea cu chivărele cu cap de mort. Ca un cor din tragediile lui Sofocle înconjurau pe titanul căzut şi plîngeau...

Intr'o zi l-au găsit mort pe o bancă, cu faţa întoarsă spre cer şi l-au îngropat subt gorunul lui Horia la Ţebea, cu o piatră albă la căpătîi, într'o groapă împrejmuită cu zăbrele sărace...

Gorunul îl plouă de atunci cu frunze, ţăranii îi cîntă în balade la coarnele plugului, iar istoria noastră învaţă din religia lui...

* * *

Sunt vreo cincizeci de ani şi mai bine de cînd a murit a doua oară Avram Iancu. De atunci faţa vremilor s'a schimbat printr'o cascadă vertiginoasă. Credinţa lui s'a înfipt adînc în conştiinţa neamului şi-a ajuns la o răspîntie nouă. Viforul dela patruzeci şi opt s'a pornit iarăş să sguduie catapeteazma lumii. A reînviat epopeia! Romînismul s'a ridicat din cenuşa ruinei universale şi peste stîrvul pajurei cu două capete dorobanţii noştri au împlîntat tricolorul pe palatul din Buda...

O justiţie imanentă, veşnică şi implacabilă, a rectificat povestea noastră şi-a răsplătit martiriul eroului. In faţa mormîntului dela Ţebea se închină o Romînie, aşà cum a visat-o el cu Bălcescu la focul de pe creste, sau cum a văzut-o ca o fantomă în arătările lui de pribeag nebun.

In decorul schimbat un alt monarh trece astăzi pe la casa Iancului. E al nostru. Vine să-i îngenunche la groapă, simbolizînd recunoştinţa unui neam. Clipa ne covîrşeşte cu înţelesul ei adînc, un fior de veacuri tremură în frunzele gorunului lui Horia şi din troparele bizantine flutură eternitatea peste capetele noastre. In coborîrea amurgului se vor aprinde iar focuri pe culmi, fumul lor se va ridicà la cer paşnic şi blînd, ca fumul jertfei bine primite. Tîrziu în lumina albă de lună va picurà din nou glas de fluer printre crengile brazilor, ca o chemare de departe: «*Astăzi cu bucurie Romînilor veniţi!*»

Ascultă, Sire, acest fluer cu toate poveţele lui! E fluerul ţăranilor noştri, fluerul lui Iancu, fluerul fermecat, în cîntecul lui e toată mîntuirea noastră!..

LA GROAPA LUI ȘAGUNA

Mormintele sunt pe seama morților lăcașuri de odihnă, pe seama viilor urne evocatoare.

Posteritatea se oprește în pragul lor ca să smulgă tainele vieții ce a fost, să descifreze impulsul unei energii, sau să culeagă un învățămînt pentru ziua de mîine. Deasupra fiecărei cruci din țintirim planează o poveste din trecut, care luminează în veșnicie. Sunt cruci de povești umile ca para gălbuie a unui opaiț în amurg, crucile mulțimii anonime revenite la sînul țărînii primitoare. Sunt cruci însă al căror înțeles strălucește departe ca un stîlp de foc călător în noapte; sunt crucile risipitorilor de suflet ce au ocrotit o ideie și au lăsat-o moștenire spre binele altora. A te apropià de ele înseamnă a face să reînvie subt ochii tăi unele din forțele creatoare, care au dus societatea în eterna ei primenire mai înnainte cu un pas.

Pentru noi toți, mauzoleul Mitropolitului Șaguna este un asemenea prilej de împrospătare a amintirii unei rare energii rodnice, cheltuite pe deaîntregul în slujba neamului. Este poate cel mai evocator mormînt al romînismului din Ardeal de o sută de ani încoace, fiindcă subt lespedea lui doarme omul care a realizat cele mai mari binefaceri pe seama acestui colț de pămînt. De aceea astăzi, la cincizeci de ani de cînd s'a închis în criptă marele Arhiereu, întreaga conștiință națională într'un avînt de pioasă reculegere călătorește subt brazii dela Rășinari, dîndu-și seama că dela groapa lui Șaguna, ca de pe o culme de înaltă retrospecțiune istorică, vedem desfășurîndu-se unul din cele mai luminoase capitole din însăș existența noastră.

Veacul al nouăsprezecelea, perioada de procreație a Romîniei moderne, a scos pe arenă o admirabilă pleiadă de personalități. Principiul național, aruncat în laboratoriul istoriei universale de marea revoluție franceză, a inaugurat epoca de redeșteptare și la noi ca și în alte părți. Ca după un îndelung șomn letargic, în care s'a acumulat o sevă

milenară, puterile latente au izbucnit pe amîndouă laturile Carpaților și poporul nostru revenit la viață a fost zguduit din toropeala lui cu o egală intensitate subt toate stăpînirile politice de atunci. Un fluid misterios i s'a comunicat par'că în tot organismul lui și l-a adus în mișcare. Lozincele vremei au găsit deodată răsunet în oropsitele Principate dunărene și în Ardealul chinuit de apăsarea iobăgiei. Un suflu romantic, o grabă febrilă de viață, un val impetuos de porniri generoase a luat conștiința obștească în stăpînire ca totdeauna în ajunul marilor primeniri. Dincoace și dincolo de munți setea de lumină și de dreptate a început să agite într'un fel neobișnuit rîndurile mulțimii și ca prin minune din adormirea unui mediu primitiv patriarhal a crescut dintr'odată o generație de intelectuali frămîntați de problemele neamului, militanți, îndrăsneți și gata de ultimul sacrificiu pentru izbînda visului lor. E generația ideologilor dela patruzeci și opt, cum s'a obișnuit să-i numească posteritatea, cei cari în Muntenia și Moldova au făurit unirea și războiul de independență, paralel cu mănunchiul care a îndrumat

destinele neamului aici în Ardeal după prăbușirea feudalității.

Romînii de subt Habsburgi s'au găsit în fața evenimentelor epocale dela jumătatea veacului trecut orfani de o clasă conducătoare. Un popor de țărani clăcași călăuzit de preoții lui erà Ardealul nostru dela patruzeci și opt. Școlile dela Blaj singure luminau pe acest fond de tristă părăsire ca o candelă în întunerec. De aceea a trebuit o răscolire a tuturor instinctelor de viață, ca menirea noastră istorică să poată fi îndeplinită. Incordarea supremă s'a făcut și o vastă eflorescență de oameni a răsărit pentru toate trebuințele. In mersul revoluției preoțimea a unit crucea cu spada, s'au ivit clerici în fruntea legiunilor de lănceri, tineri advocați au devenit comandanți de armată, în vreme ce profesori de teologie s'au improvizat în codificatorii doctrinei noastre politice. Totul s'a pus în mișcare, toate rezervele s'au înșiruit pe cîmpul de bătaie în marele examen al neamului. Aceastá revărsare de energii însă trebuià ordonată, ținută în frîu și valorizată cu un obiectiv politic bine determinat. Se cereà deci o operă de chibzuită cerebralitate, se cereà spiritul

creator și intuiţia de geniu care stăpînește vîltoarea tulbure, se cereà *omul excepţional.*

Rolul acesta l-a avut Andrei Şaguna, descendent al Pindului, trimis de soartă ca un ajutor venit de sus în tabăra Ardelenilor.

Tînărul vicar din preziua învălmășelii generale s'a așezat dela început în această largă perspectivă istorică, a ajuns repede un centru al mișcării și mîna lui viguroasă a prins cu putere toate ițele. Inţelegînd din primele momente că milioanele de țărani romîni din vremea lui sunt predestinaţi unei conduceri teocratice, el a făcut din cîrja vlădicească un sceptru de îndrumare politică. Deosebitele sale însușiri îl impuneau în fruntea trebilor. Minte de o comprehensiune cu totul particulară pentru toate situațiile politice, om de tact și fin diplomat, spirit cizelat de cultură și perfect echilibrat, pregătit deopotrivă pentru speculaţiunile abstracte ca și pentru acţiunile pozitive, urmașul de scaun al blagocestivului Vasile Moga, aduceà cu sine și un element psihologic nou, linia de avînt și îndrăzneală, temperamentul de revoluționar și conspirator, o reminiscenţă atavică, cine știe, din sufletul agitat al Macedoniei.

Inzestrat cu o personalitate multiplă și bogată, Șaguna a devenit astfel diriguitorul destinelor noastre politice în Ardeal.

Dela memorabila Adunare de pe Cîmpul Libertății la Blaj, unde figura lui venerabilă asemănătoare imaginei lui Andrei Hoffer, eroul tirolez din pînzele celebre ale lui Defregger, dominà miile de țărani și pînă în clipa din urmă a acestei frumoase bărbății, cel mai demn principe al bisericii noastre a fost pe planul întîi al tuturor acțiunilor constructive la noi. In acest cadru de ansamblu al sbuciumului unui popor trebue apreciată munca lui Șaguna. Ardealul romînesc, chemat la o viață politică prin străduințele arhipăstorului agreat la Curțile din Viena și Petersburg, se înfățișà ca un spațiu întins și gol, pe care totul trebuie clădit. Neobositul constructor a luat asupra sa covîrșitoarea sarcină de a creà instituțiile trebuincioase pe seama milioanelor care au tînjit în umbră, cheltuindu-și puterile într'o continuă și laborioasă trudă, făcînd «tuturor toate», după zisa scripturii.

Grija de căpetenie a clericului mîndru de tagma lui a fost ridicarea bisericii ortodoxe

din prăbuşirea şi umilinţa ei şi reînvierea vechii mitropolii cutropite de vitregia vremilor. Cînd această ţintă extrem de dificilă a putut fi atinsă, înfrîngîndu-se prin influenţa şi stăruinţele lui conduita tradiţională a burgului vienez, noul mitropolit şi-a putut pune în lucrare ideile de organizator. In Constituţia ce a dat bisericii sale i se învederează întreg spiritul de prevedere politică unit cu cea mai subtilă înţelegere a problemelor morale. *Statutul organic* al lui Şaguna, opera lui personală, rămîne pentru toate vremile la noi o «magna charta» a organizării bisericeşti. Principiul naţional şi concepţia democratică sunt la baza magistralei alcătuiri care îmbină în cel mai fericit chip spiritul apostolic al preceptelor creştineşti cu exigenţele avansate ale vieţii moderne. Pusă la adăpost de amestecul inoportun al statului ostil sau prea laicizat, pe temeiul unei complete autonomii şi înfrăţită cu complexul trebuinţelor unui popor prin participarea preponderantă a mirenilor la toate organele ei de administraţie, guvernîndu-se prin votul obştesc şi prin sistemul electiv, biserica orînduită de Şaguna a devenit cea mai puternică cetate de afirmare

și apărare națională, lăsînd viitorului mai norocos indicațiile precise pentru organizarea integrală a bisericii noastre.

Prin activitatea lui pe tărîm bisericesc mitropolitul Andrei a depășit granițele eparhiei sale și a menținut contactul permanent cu romînismul de pretutindeni.

Dar alături de această prodigioasă frămîntare la adăpostul Crucii, sufletul lui înregistrà toate nevoile curente și din scaunul arhieresc pe care prestanța și prestigiul lui personal îl transformaseră într'un piedestal de mare senior, bătrînul cu chip de vultur coborà des, fie că îl chemà arena publică cotidiană, unde un sfert de veac a fost supremul paznic, fie că probleme culturale sau economice îl preocupau pentru întărirea neamului.

Cînd a fost în preajma apusului, deodată cu stingerea lui o furtună vrăjmașe își pregăteà deslănțuirea asupra ogoarelor unde s'a risipit sămînța lui Șaguna. Era de imperialism unguresc și-a scos la iveală atotputernicia, lăsînd să cadă pe bietul Ardeal, după o perioadă de destindere, urgia anilor răi din Biblie. Moșneagul dîrz a înțeles toată amărăciunea vremilor schimbate, și-a murmurat

trist în barba de patriarh: «*Flere possum, sed juvare non*!». Infrînt în cale, ca un stejar despicat de fulger la margine de drum, a privit împrejur să-şi găsească un colţ pentru repausul de veci. Şi atunci, în acele clipe rezumative ale unei vieţi, căutînd un simbol să-i întrupeze tot rostul pe lume, drumeţul dela Pind care urcase toată scara măririlor, el, prietenul arhiducilor dela Viena şi oaspele splendorilor imperiale, şi-a ales lăcaş de odihnă într'un sat de ţărani la poală de codru verde, la Răşinari, în coasta graniţei ce trebuià să cadă, într'o atmosferă rustică de romînism pur, în mijlocul crucilor de lemn ale acestor ciobani dela munte care semnificau mai limpede trăinicia rasei şi pecetea de eternitate a năzuinţelor noastre.

Figura lui Şaguna s'a introdus în mod definitiv în conştiinţa populară şi cultul marelui Andrei înstăpînit în toate cătunele Ardealului îşi întinde reţeaua strălucitoare asupra întregului pămînt romînesc.

Astăzi, la jumătate de veac, cînd sufletul Romîniei întregite în frunte cu Regele ei se apleacă în faţa acestui mormînt plin de înţeles, umbra neuitatului părinte al neamului

se desface deasupra capetelor noastre, trezind în inima tuturora un sentiment de binefăcătoare armonie, pentru a desprinde mai bine ritmul unei vieți și a ne pătrunde de povețele ei.

Academia Romînă, prin rostul meu, turburat de duioase amintiri și copleșit de măreția clipei, își trimite prinosul de închinare.

UN GAZETAR DE LEGEA VECHE

A fost o idee din cele mai fericite actul de pietate al ziarului *«Carpaţii»* dela Braşov, care deunăzi într'un număr festiv a comemorat ilustra figură a publicistului Aurel Mureşianu, la cincisprezece ani dela moartea lui.

Cu fostul director al *Gazetei Transilvaniei* de odinioară se evocă rostul gazetarului la noi, aşà cum a fost el în vremile eroice din trecut şi cum trebuie să fie astăzi în perioada constructivă a unui patrimoniu unit. Aurel Mureşianu, cu toată activitatea lui, reînvie aceste îndatoriri ale presei luptătoare pentru ideie, care erà supremul razim de existenţă în sbuciumul unui popor primejduit. Cei patruzeci de ani de muncă la gazeta din Braşov sunt un capitol strălucit, în care se afirmă gazetarul nostru de legea veche, aşà cum ne-am obişnuit să-l respectăm dealungul frământărilor de demult şi cum am dorì să-l

vedem astăzi în mijlocul atîtor epigoni cari au degradat o nobilă profesiune.

Viața lui Aurel Mureșianu se confundă în peripețiile ei cu lupta națională a romînismului vreme de o jumătate de veac. Răposatul patriarh al presei din Ardeal, ale cărui articole le citeam zilnic cu profundă venerație în tinerețea noastră, aveà însușirile care îl predestinau rolului de îndrumător al opiniei publice la noi. Fiu al lui Iacob Mureșianu și nepot al cîntărețului care scuturà lanțurile iobăgiei, el erà smuls din misterele acestui pămînt. Aveà în sînge instinctele noastre seculare și purtà în suflet moștenirea din bătrîni. Coborîtorul popilor dela Rebrișoara se găseà într'o perfectă înrudire organică cu mediul căruia se adresà, prin scrisul lui vorbeà poporul însuș într'un elan de caldă spontaneitate. Pe lîngă această garanție morală, publicistul, doctor la universitatea din Viena, aduceà gazetei din Brașov și o orientare intelectuală de ordin superior. Cu o astfel de armură, condeiul lui Aurel Mureșianu s'a apropiat de problemele curente ale vieții noastre. Decenii dearîndul s'a desfășurat truda lui, nu cu sila meseriei, ci cu avîntul

unui apostolat. In bătăliile pe cari le da, el apără neamul dintr'un sentiment familiar al apărării proprii și planurile pe cari le urzeà erau o manifestare de energie colectivă, erau încordarea de voință a noastră a tuturora.

E prea firesc, că astfel directorul de gazetă erà un fel de mentor al opiniei publice, un conducător al mulțimii, un înalt sfetnic de fiecare zi. Toate faptele politice care se săvîrșeau în vremea lui îi purtau pecetea individuală. Nu erà comentatorul care vine în urmă, ci la cele mai multe ocazii autorul gîndului inițial. In acest chip, fie că la Viena fondà societatea «Romînia Jună», fie că scrià articole la revistele din străinătate sau contribuià acasă la întemeierea vechiului partid național, fie că făceà închisoare la Cluj sau compuneà «memorandul» către împărat, Aurel Mureșianu erà în acțiunea permanentă a evoluției unui popor și din călimara lui se ridicà binecuvîntarea cotidiană, necesară și fructificatoare ca pîinea cea de toate zilele. După o viață de fecund neastîmpăr, în care s'au împletit toate lozincele mari ale epocii, moșneagul, făcînd un bilanț rezumativ al străduințelor sale, puteà scrie cu drept cuvînt la

jubileul de șaptezeci de ani al *Gazetei Transilvaniei* în 1907: «*Stați neclintiți la postul la care v'a chemat soarta, nu așteptați dela nimeni nici mulțumire, nici recunoștință, ci în bine și 'n rău, în pace și'n războiu, țineți sus și tare steagul mîntuirii poporului vostru, ca să-l vadă oștenii loviți de arma inamicului și să-l recunoască, ca să nu se risipească și să nu piardă nădejdea în izbîndă*».

Cînd a murit Aurel Mureșianu, am înțeles cu toții că s'a stins un focar de lumină și de idealitate și că amintirea lui în analele presei noastre va rămîne în continuu ca o justificare superioară a tagmei.

Iată un gazetar de legea veche!

Ca să vedeți reversul medaliei și să puteți judecà în deplină obiectivitate pe prototipul de moda nouă, cetiți, vă rog, «presa independentă», pe care o scuipă în sute de mii de exemplare pe toată suprafața țării rotativele dela București. Comparați scrisul lor cu un număr din *Gazeta* lui Mureșianu de pe vremuri. Puneți în cumpănă ce vreți: inteli-

genţă, pregătire, talent, onestitate. Veţi vedeà de grabă că marfa uşoară care se fabrică cu trei decenii mai tîrziu, e lipsită de consistenţă, e contrafacere odioasă. Cetind printre rînduri, veţi înţelege că în locul unei apropieri de sufletul nostru, tendinţele programatice sunt destrucţiunea şi descurajarea. Veţi căutà zadarnic în paginile bogate să se desprindă firul roşu al dragostei de ţară, care animà sufletul mortului de subt Tîmpa. Ducînd mai departe opera de analiză, veţi luà în cercetare mai amănunţită lista acestor noui *directori* cari vor să lumineze mulţimea şi atunci o serie de întrebări vor da năvală ca să lămurească situaţia. De unde vine, vă veţi zice, dinastia Honigmanilor, Braunşteinilor, Nadlerilor, etc., ale cărei monitoare se strigă astăzi pe calea Victoriei?

Unde cade Rebrişoara lor?

Ce moşteniri atavice pun în circulaţie numiţii potentaţi ai tiparului, intruşi pe urmele lui Aurel Mureşianu, în ale cărui articole de ziar clocoteà patima bardului redeşteptării noastre? Sau urmînd indicaţiile celui care s'a dus, veţi întrebà: la ce Universitate a învăţat Albert Honigman, ce capital de

inteligență pune el la bătaie și care sunt strădaniile lui pentru binele Romîniei?

După toate aceste și multe întrebări la fel, vă veți da seama de penibila dărăpănare în care se sbate presa la noi.

In afară de progresul tehnic, scăpătarea culturală și mai ales morală e evidentă. Directorii ziarelor de care ne poticnim noi, nu numai că nu sunt expresia țării, cum erau înaintașii, ci sunt în afară de țară, sunt spuma incertă a călătorilor internaționali, risipiți pe toată întinderea globului, fără credințe și fără rădăcini? Ce rost pot aveà în uriașa încrucișare de energii a poporului nostru aceste ființe gelatinoase, care se îndoaie la toate vînturile, purtînd termometrul mulțumirii în stomac? Cine e nebunul care crede că le poate confià secrete de stat sau planuri de războiu astăzi cînd stăm pe un vulcan și cînd în fiecare clipă putem așteptà deslănțuirea unui cataclism? Citiți listele nemțești de pe vremea neutralității, în care se găsește categorisit fiecare cu suma lui, și vă veți da seama atunci ce înseamnă o presă comercializată, fără inimă și fără Dumnezeu.

*
* *

Aceste sunt motivele pentru care noi predicăm aici cu vreme și fără vreme întoarcerea la tradițiile consacrate odinioară. Vrem, după pilda lui Gheorghe Barițiu și Aurel Mureșianu, să înstăpînim în coloanele gazetelor noastre *formula istorică* a gazetăriei romînești de baștină, a cărei pietate dorim s'o salvăm, oricîte chelălăeli sinistre și oricîte injurii grosolane ar trezì această încercare.

La vreme de războiu, pentru soldații din transee, se știe, păduchii sunt o groaznică nenorocire.

Să nu se mire nimenea, deci, dacă privind cu sfințenie spre marii înaintași ai scrisului nostru, noi ne-am simțit datori să-i cerem opiniei publice o operă de deparazitare...

BADEA GHEORGHE

In lumea noastră patriarhală de ieri, când Ardealul romînesc, ca o numeroasă familie oropsită, își trăià protestarea lui de fiecare zi, un suflu de austeritate biblică înviorà viața de aici. Cărturari și țărani, izolați de binefacerile statului, strânși în orizonturi mici, dar povățuiți de instincte sigure și adînci, ai noștri erau constituiți într'o societate luptătoare retranșată după credințele ei și ferită de orice transacții cu împrejurările.

Ca în catacombele primilor creștini, în Ardealul oprimat nu se urzeau planuri constructive, ci se păstrà cu sfințenie pe seama viitorului mai norocos: *o ideie.*

Politica acelor zile resimțeà în mod fatal pecetea vremii.

Fără a puteà fi o acțiune, fiindcă se izbeà la tot pasul de opreliștile statului dușman, politica erà un apostolat. Sbuciumul tuturora se desfășurà în cadrul valorilor morale,

singura noastră tărie de popor sărac și încătușat în voința lui, creîndu-se astfel o atmosferă de viguroasă onestitate rustică în care un popor de țărani își afirmà cu îndîrjire o religie națională, distinctă și conștientă. Nu erà o perioadă de puternice dărîmări sau clădiri, viața publică nu scoteà la suprafață diverse probleme, nu cereà avînturi îndrăznețe de gîndire sau o specială inițiativă, cereà ceva mai mult, o abnegație pînă la sacrificiu și-un devotament fanatic care martirizează. Ca în epocile de tinerețe ale popoarelor, cînd dorul de libertate copleșește toate îndemnurile, Ardealul de subt regimul unguresc își încordà energiile pentru a face să svîcnească în conștiința tuturora cu cît mai multă tărie suprema abstracțiune: *idealul național.*

In această fază cînd conservarea patrimoniului de rasă erà deci ținta de căpetenie, firește, sufletul mulțimii se sbăteà însetat de evangheliști chemați să-i modeleze simțirea cu pilda lor. Prin satele noastre, prin orășelele de provincie trăiau acești depozitari ai dogmei, care acolo în umbră îmbărbătau masele și propovăduiau speranța în ziua de mâine. Pe la adunări de popor, în încăperile

înguste ale școlilor rurale, se risipeà o vastă operă de propagandă anonimă, se răscoleau revendicări politice, se înjghebau conferințe culturale, se cîntau doine și se spuneau versuri de Sion sau Alecsandri, dar mai presus de toate se afișà o particulară mîndrie a diferențierii de neam, sentimentul de o măreție elementară în larga lui revărsare primitivă: «*Romîn sunt, romîn voiu fi*»... Fiecare din aceste manifestări de viață își aveà de obicei un patron al ei, fruntașul consacrat, omul care încarnà crezul obștesc și care printr'o linie dreaptă a unei vieți își răscumpărase dreptul de îndrumător deodată cu toate persecuțiile regimului ostil.

Din această tagmă de evangheliști ai neamului erà nestorul luptelor noastre de aici Gheorghe Pop de Băsești, badea Gheorghe cum îi ziceam cu toții de vreo treizeci de ani încoace. Marele gospodar din Sălaj erà patronul mișcării naționale de pe toată întinderea Ardealului. De prin anii optzeci ai veacului și pînă la desrobire, numele seniorului darnic se întîlnește pretutindeni unde subt opresiunea maghiară se strigă durerea noastră. Decenii dearîndul, între Ion Rațiu și Vasile

Lucaci, se ivește la adunările naționale figura lui venerabilă venită să afirme, cu o liniștită mîndrie, simțimîntul tuturor. Viața lui a avut numai linii mari și simple, o sănătate de suflet robustă năzuind spre o singură țintă. Cine s'ar apucà s'o reconstruiască în lumina vremii lui, ar zugrăvì poate cea mai reprezentativă personalitate a fruntașilor noștri politici și-ar descifrà toate tainele rezistenței romînești din era violențelor maghiare.

Gheorghe Pop de Băsești s'a cheltuit optzeci de ani cît a trăit, pentru toate variatele necesități naționale cu care și-a confundat existența. A fost dela început în colțul lui un punct fix al conștiinței romînești, un paznic de graniță la nord în vecinătatea Tisei. Din daniile lui palpità cultura noastră în acele părți și tresărea o îndîrjită defensivă politică. Fruntașul romîn desfășurà o luptă programatică, înfățișîndu-se la toate ocaziile ca un exponent al ideilor de desrobire. Zeci de ani pînă la adînci bătrînețe a fost astfel deputat în Camera din Budapesta, iar pe vremea Memorandului și-a avut partea lui de pedeapsă. După moartea președintelui Rațiu, opinia publică întreagă l-a desemnat de conducător al

partidului național, ceeace însemnà pe atunci un șef al romînismului militant. Seninul patriarh Badea Gheorghe erà la locul de frunte în toate întrunirile noastre, cumpătat și cuminte de cîteori trebuià să netezească asperitățile din familie, neînduplecat și îndrăzneț când veneà vorba de problemele apărării naționale. Autoritatea lui erà necontestată, fiindcă o viață îndelungată acest om a dat numai și n'a cerut nimănui nimic. Infățișarea lui impuneà sfatului nostru un aspect de demnitate și curățenie morală, împrumutînd frămîntărilor dimprejur o haină de vetustate severă, legîndu-ne de continuitatea aspirațiilor din vechime și dîndu-ne tuturora sensația binefăcătoare că lupta pe care o ducem e perfect legitimă și credințele noastre vin de demult, de foarte departe...

Războiul mondial l-a găsit pe luminosul moșneag în această atitudine de protestare. In sufletul lui, ca în al tuturor ardelenilor, s'au resuscitat dela început întrebări mari, crize sguduitoare, pline de nădejdi. In acest sbucium moșneagul a stat drept, fără nici o concesie de circumstanță în fața dușmanului străbun, ochii lui cutremurați se îndreptau

spre București. Bătrînul președinte al comitetului național și-a dat totdeauna seama că salvarea nu poate venì decît de-acolo. De aceea în ziua mare dela Alba-Iulia, cînd catapeteazma monarhiei habsburgice troznea și angrenajul nemțesc erà în dislocare, cînd armata Romîniei liberatoare erà în marș, mîna lui s'a întins frățește fără nici o socoteală spre desrobitorul care veneà. Pe deplin conștient că în acele clipe misiunea lui istorică de păstrător al ideii s'a îndeplinit și că organismul pe care-l reprezentà va trebuì să se schimbe în noua configurație de stat, Gheorghe Pop de Băsești a crezut terminată opera partidului național și-a rostit dictonul scripturii: «*Acum slobozește Doamne pe robul tău...*»

Moartea lui Badea Gheorghe ca și viața lui și-a avut un rost simbolic. El s'a stins subt șuierul gloanțelor unguresți, în ceasul cînd armata noastră își începuse drumul cuceritor. O viață întreagă de suferinți și amărăciuni și-a avut compensația ei în acele clipe, șeful desrobiților n'a închis ochii decît atunci cînd libertatea i-a fluturat pe dinainte zîmbetul fericitor...

Astăzi familia răposatului inaugurează monumentul funerar. E un prilej de sărbătoare a tuturora pioasa aducere aminte. In vălmășagul grăbit al prezentului, cînd figuranți de a doua mînă au umplut arena cu sgomotul lor, profilul președintelui de ieri primește un nou relief și o înaltă semnificare.

E un capitol de istorie națională în cripta dela Bășești. Epigoni ai țării mele, duceți-vă la ea să învățați dragoste de neam...

PĂRINTELE LUCACI

Profeții visurilor împlinite, ocrotitorii idealurilor realizate, generalii marilor izbînzi de obicei pleacă discret din lume. Ei încarnează principiul luptei, prin ei cere cuvînt sbuciumul maselor anonime. Pînă în clipa biruinții mulțimea e suspendată de privirea lor și îi urmează cu instinctul sigur al supunerii salvatoare. Ei pronunță cuvîntul de ordine, ei dau semnalul de atac. Sosit odată triumful însă, nervii se destind, disciplina morală se atenuiază, rîndurile se sparg, ierarhia valorilor suferă o eclipsă trecătoare, arena e năpădită de figuranți și banchetul biruitorilor răsună zgomotos și profan. In acest val de beatitudine stearpă marele chinuit nu e la locul lui, el se dă binișor la o parte și singurătatea creatoare îl învălue cu încetul. Pe la răspîntii se strigă încă lozincele lui, praznicul e în toi, dar comandantul e absent. Dacă moartea îl cercetează în asemenea momente, îl găsește

părăsit și uitat, fiindcă el s'a topit în eternitate deodată cu izbînda, deaceea plecarea lui e discretă și tristă ca un cîntec de departe într'un amurg de toamnă...

Așà s'a dus din mijlocul nostru părintele...

Vasile Lucaci închide în sicriul lui protestarea istoriei Ardealului romînesc de o jumătate de veac. Sunt oameni predestinați să concentreze în sufletul lor aspirațiile publice, oameni-drapel care se ivesc pe toate cîmpurile de luptă, aducînd par'că de sus mistica flacără a credinței... Sunt Tyrteii Elladei, proorocii cum le zice vechiul Testament, eroii cum îi numește Carlyle. Ființa lor este un rezumativ al societății, o concretizare a epocii.

Vasile Lucaci a fost zidit din acest rar aluat. Frămîntarea politică a romînismului, încă tușat subt Habsburgi de prin anii optzeci ai veacului trecut și pînă după unire, se confundă cu sbuciumul lui personal. In această vreme, oriunde a fost Ardealul luptător, ori unde s'au afirmat drepturile lui de existență, fie că s'au răscolit valurile sentimentului popular dincoace și dincolo de Carpați, fie că s'au strigat adevărurile în fața dușmanului

sau în obrazul umanității, ori unde a fost risipire de energie, ori unde a fost conspirație, ori unde a fost suferință pentru neam, pretutindeni înseamnă că așà a voit să fie, așa a hotărît să se întîmple acest popă din Şișești, mîndru ca un senator roman, frumos ca un cardinal de pe vremea Renașterii italiene...

Vasile Lucaci ca structură sufletească și moștenire intelectuală este continuatorul direct al treimii noastre din veacul al XVIII-lea, trimisă din Ardeal în ucenicie pe malurile Tibrului și întoarsă acasă în suflet cu splendorile Romei. Ca și Petru Maior, Micu-Klain și Şincai, părinții redeșteptării noastre, tînărul vlăstar dela Baia-Mare, subt adăpostul acelorași ziduri dela *propaganda fide*, subt acelaș cer clasic al anticului Lațiu, și-a împletit concepția de viață subt impulsurile monumentalității romane reînviate de strălucirea Vaticanului. De aici de subt arcurile de triumf, de subt coloanele de granit ale Coloseului, de subt cupola dela Lateran, din simfonia de culori ale Stanzelor lui Raffael, din retorica amvonului dela San-Pietro și din toată vîltoarea risorgimentului italian, din care se resimțeau încă pronunciamentele epocii lui

Mazzini şi gesturile largi ale lui Garibaldi, din lumea asta de spectri luminoşi şi sugestiuni mărețe s'a înfiripat catechismul fanatic al acestui preot care aveà ca supremă dogmă: *latinitatea.*

Acest crez i-a dat arsenalul de gîndire, scutul şi ținta de luptă.

Temperament pasionat, plămădit din sănătatea robustă a țăranilor noștri, optimist și senin, păstrînd pînă la bătrînețe subt sprîncenile arcuite picăturile de lumină ale unui romantism tineresc, el preconizà acțiunea și nu se puteà închide în contemplația unei chilii mînăstirești. Revărsările lui de energie cutropitoare se cereau la largul, în fața mulțimei cu mii de capete. Vasile Lucaci a dus deci pe tărîmul politicei militante patrimoniul simțirii dela Roma. Latinitatea și-a găsit în el pe vijeliosul tribun, ideia națională pe agitatorul implacabil. Ce spectacol de măreție epică, svîrcolirea lui de patruzeci de ani pentru desrobirea unui colț de omenire. A fost idolul adunărilor populare pe care le sguduià avîntul lui de retor, ca un torent de lavă aprinsă, a fost locatarul închisorilor din Vaț și Seghedin pe urma Memorandului dela Viena,

a făcut să tresară cinismul Parlamentului unguresc, a stors rîuri de lacrimi la cetățenii din Ploiești acum un sfert de veac, s'a cheltuit, s'a risipit pe toate cărările, neatingînd nici o deșertăciune haina lui simplă de popă dela țară, negăsindu-și altă răsplată decît dragostea furtunoasă a mulțimii care l-a încununat cu aureola legendei și l-a trecut în cîntec ca pe eroii baladelor populare. Părintele Lucaci a crescut așà pe fiecare zi, confundîndu-se în rostul lui cu o țară robită. De pretutindeni, din mijlocul vîrtejului, de oriunde se iveà profilul lui de vultur, ochii catifelați priveau departe spre columna lui Traian și glasul lui plin de sonorități de clopot, pios ca o rugăciune sau tunător ca o răsvrătire, rosteà crezul iluminat, prins în curate și stîngace versuri romînești:

— «*Mama Roma cea bătrână*
«*Mi-a pus arma asta 'n mână*»...

A sosit în sfârșit ziua cînd marea dramă s'a apropiat de punctul culminant.

Visul milenar fulgerà în conștiința neamului nostru, continentul se încleștase în uriașa lui încăierare, ca la judecata din urmă de pe pereții

Capelei Sixtine. Părintele Lucaci, în acele zile şi-a înţeles chemarea de profet, dîndu-şi seama că îndrumătorii unui neam în vremuri de grea cumpănă trebuie să treacă examenul moral... Şi-a părăsit deci casa dela Şişeşti, s'a scuturat de obezile tăcerii prudente şi luînd toiagul pribegiei în mînă, luptătorul Ardealului s'a ivit ca o furtună în capitala Romîniei, acolo de unde trebuià să lovească spada liberatoare. In această perioadă părintele Lucaci a îndeplinit cea mai înaltă misiune politică a vieţii sale, avînd rolul de factor determinant al ideii care trebuià să aprindă flacăra războiului de desrobire, dar salvînd în acelaş timp pe seama umanităţii şi demnitatea romînismului din Ardeal.

Din cele dintîi zile ale toamnei din 1914, neastîmpărul rodnic al acestui bătrîn s'a deslănţuit în fierbere fără răgaz. In fruntea *Ligii* dela Bucureşti, care devenise un minister al conştiinţei naţionale, întrunind toate căpeteniile ţării, alături de Nicolae Filipescu, în ale cărui cuvinte de granit se săpau adevărurile de rasă ale vechilor boieri romîni, alături de Delavrancea, trubadurul înviforat al cîntecului nostru de biruinţă, alături de fermecătorul

verb al lui Take Ionescu și împletiturile de fulgere ale lui Nicolae Iorga, părintele Lucaci aduceà prestigiul suferinței și invocările de prooroc din Biblie, acele vibrații grave, metalice, care se prăvăleau în suflete ca o zuruitură de lanțuri. Această sbiciuire a sufletului romînesc dela un capăt al țării la altul, necontenit, vreme de doi ani de zile, acest curs pripit de pedagogie națională, care a împlinit multe lacune de conștiință și a resuscitat instincte adormite, ne-a dat războiul. Istoriograful de mîine va descifrà din vălmășagul marilor frămîntări rolul mortului de astăzi.

Războiul însuș l-a așezat pe tribunul de ieri, într'o nouă postură de apărare. Moșneagul a apucat drumul străinătății să strige Occidentului protestarea noastră. El a răscolit atenția publică în Amercia, a organizat legiuni de voluntari romîni pe frontul italian, a ținut conferințe în Elveția, a rostit discursuri, a răspîndit broșuri și a raliat pretutindeni lumea în jurul cauzei romînești. La Paris, cînd se țeseau firele congresului de pace, figura lui vioaie erà revărsată de o lumină nouă. Latinitatea biruise și fruntea largă a acestui mag

călător, mi-aduc aminte, pe urma unei cuvîntări a italianului Ferrero, primise par'că un joc de lumini necunoscute încă. Erà în frenezia triumfului, sorbeà nectar la simpozionul idealului împlinit și buzele i se strîngeau într'o linie dîrză de pretor greco-roman, smuls par'că dintr'un basso-relief, din arcul de triumf al lui Titus-Vespasianus. O ceată de diplomați străini priveau cu admirație făptura lui, care erà cea mai perfectă legitimație a descendenței noastre, și cînd un american l-a întrebat dacă și Ardealul gîndește la fel cu noi, părintele Lucaci i-a răspuns cu o demnitate calmă: «Fiți liniștit, domnul meu, acolo unde sunt eu, acolo bate inima Ardealului».

Aveà atît de multă dreptate.

După biruință, întors acasă cu lacrimi în ochi se uità împrejur, în lumea nouă și în roiul cetelor recente de naționaliști neofiți, bătrînul schiță un zîmbet de indulgență. Vasile Lucaci nu aveà nimic de cerut, îl răsplătise Dumnezeu în visul lui și-i erà deajuns.

Concepția lui politică însă păstrà aceeaș linie dreaptă, el, marele dărîmător de hotare, cereà topirea granițelor sufletești, doreà plivirea grabnică a buruienilor din trecut

pentru deplina consolidare a acestei ţări, pe care inima lui largă se obişnuise de mult s'o iubească deopotrivă...

In plină acţiune l-a ţintuit boala pe patul de suferinţe. A fost o agonie lungă, o pulverizare lentă spre neant. Din toate părţile strigà chiotul energiilor desrobite de el, în vreme ce moartea lui se depănà discretă ca un psalm în surdină. Vasile Lucaci mureà sărac într'un suburbiu din Satu-Mare şi cînd l-am văzut astăvară într'o căsuţă strîmtă, nu mai erà decît craterul unui vulcan adormit, de subt pleoape abià mai mijeau ultimile licăriri de jăratic...

Astăzi cărbunele s'a stins, ochii părintelui s'au închis pe veci.

Pleacă dintre noi cel din urmă romantic, reprezentantul perioadei eroice din politica Ardealului, lăsînd generaţiei de astăzi moştenire imaginea lui luminoasă, darul cel mai trebuincios într'o vreme copleşită de o concepţie prea pozitivă.

Toate steagurile se apleacă în faţa acestui sicriu, asupra căruia partidul poporului al cărui spirit îndrumător a fost, aruncă prin rostul meu un bulgăr de ţărînă.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

III

DRUMUL UNUI CUCERITOR: AUREL VLAICU

I

Tocmai acum se împlinește anul. Veniam în tren dela Budapesta, în tovărășia unui vechiu prieten. Erà o zi cam posomorîtă de Septembrie și noi amîndoi stam abătuți în ungherul vagonului. Pe suflet ni se lăsase un val de tristeță vagă și cum alergà acceleratul dealungul pustei ungurești, gonindu-ne înaintea ochilor icoanele unei lumi străine, abià din cînd în cînd mai schimbam două vorbe.

Aveam destule cuvinte să nu ni se pară viața trandafirie. Ne întorceam doar din capitala Ungariei, care cu palatele și strălucirea ei ne făceà și mai jalnică sărăcia de-acasă. In minte fărîmam povestea urîtă a acestor turnuri de bronz și ne gîndeam cît de multe cărămizi din zidurile imense ne-ar puteà

vorbì de mîna aspră și de șerparul sărmanilor țărani din înfundăturile Ardealului.

Iar ca jalea să ne fie deplină, mai luasem parte și la o întrunire a comitetului național unde, ca de obiceiu, s'a trecut în revistă cohorta noastră de patimi, ca legea lui Apponyi, proectul de vot plural al lui Andrássy, precum micile și marile infamii ale oamenilor noștri slabi, a căror sămînță o găseam și atunci pe toate cărările, deși omenia părintelui Mangra încă nu fusese scoasă la mezat. Nu era mirare deci, că veselia ne cam părăsise și gîndurile ne erau cernite de amărăciune. Conversația, care s'a înfiripat cu încetul, atingeà coarde pesimiste și zugrăveà viitorul bietului nostru popor în culori întunecate. Și în vreme ce monstrul sburà înainte și trupul lui își scuturà oțelele într'un ritm monoton, în atmosfera mocnită a vagonului, noi doi, înșiram tot mai multe crîmpeie dintr'o epopee nespus de tristă.

Și cu toate acestea — reluă firul prietenul meu, după o tăcere îndelungată, cu toată îndoiala, care mă chinuește atît de des, eu tot nu-mi pierd nădejdea. Noi suntem un neam trainic și avem în vine vlaga acumulată

de veacuri. Noi nu ne-am stors încă puterile, nu suntem trăiți, în sufletele noastre dormitează întreagă forța adunată din bătrîni. Toată energia asta n'a avut cînd se descărca și dacă ni s'ar da putința s'o scoatem la iveală, ar uimì lumea. Că n'avem poeți și n'avem scriitori? Dar n'am avut hîrtie și n'am avut condeiu. Am trăit totdeauna într'o întunecime înspăimîntătoare. In ochii unui cioban de-al nostru din Poiana-Sibiului, licărește de zece ori mai multă inteligență, în mișcările lui e mai mult ritm, în profilul lui neasemănat mai multă nobleță, decît în înfățișarea cutărui sălămar dintr'o suburbie a Berlinului, care știe carte și cetește zilnic știrile din «Lokal-Anzeiger». Dar trăim într'o besnă nemai pomenită și ne omoară sărăcia. Cîte talente nu ni se părăginesc așà, îngrădindu-și genialitatea în simplitatea primitivă a artei țărănești.

Dacă am aveà o altă ocrotire, dacă nu s'ar urmà de către toate guvernele înăbușirea sistematică și criminală a poporului nostru, cu cîte opere de artă n'ar mai fi bogată omenirea? Dar ce să facem astăzi, cînd toate sbucnirile de talent, ni le încătușează acești tîlhari ai evoluției universale.

— Rămînem așà în voia soartei — continuă mai departe — și abià întîmplarea dacă mai ridică la suprafață un val de lumină. Iată Coșbuc, numai întîmplarea ni l-a scos la iveală. Inchipuește-ți că-i mureau părinții cînd erà de doisprezece ani și numai aveà cine să-i ducă de mîncare cu desagii la Năsăud! Ar fi astăzi un țăran desculț în Hordou, ar cîntà în strană și ar colăcărì pe la nunți, iar literatura noastră ar fi lipsită de cea mai luminoasă pagină! Și gîndește-te cîte minți nu se stingheresc așà în colibele țărănești! Ce să mai zic de artă și literatură, pe cari tot le mai alegi din folklor, ori din altița unei cămăși de țărancă! Dar în știință, în cîmpul larg al descoperirilor tehnice, unde lipsa de cultură taie aripile oricărui avînt! Țăranul nostru e un spirit inventiv și cîte o drăcie de moriscă de pe Olt, înciocălată de cutare plugar, numai așà de capul lui, trădează o minune de talent.

— Mi-aduc aminte, — urmă rîzînd, tovarășul meu — la o expoziție din Sibiu venise un sătean de prin jurul Porumbacului cu o spuză de vîrtelnițe, sucale, proecte de piuă, mori. Mă apropii de el. Erà un om mărunțel,

uscățiv, cu ochii vii și neastîmpărați, cu licărirea unei inteligențe de veveriță.

Bade, — zic, — de unde păcatele, vii cu minunile astea?

— Păi, — răspunse țăranul — iaca le-am adus aici să le vază domnii!

— Cine le-a făcut?

— Eu, cin' să le facă? — zice el dînd din umeri...

— Așà, adică d-ta ești tîmplar?

— Ba n'am fost de cînd sunt! Un om pe aci încolo...

— Păi, cum le-ai făcut? Cine te-a învățat?

— Nimeni, domnule, eu le-am scornit așà, sara la vatră, ca să-mi arăt *corajia*...

— Și cîți Stephensoni, cîți Edisoni nu-și ferecă astfel geniul lor în șurubăriile unei vîrtelnițe de moriscă!

— Uite, noi, — continuă el zîmbind — noi venim acum dela Pesta, unde am admirat pe Bleriot. Ei, în vremea asta, într'un sat din jurul Orăștiei, un băiat de țăran, student la Politechnica din München, și-a făcut un aeroplan sistem propriu și plutește peste miriști...

— Cum adică, îi dă tîrcoale peste turnul Sașilor?

— Da, da! nu-i de glumă, — îmi replică în ton serios tînărul avocat. Il cunosc pe Vlaicu, așa îl chiamă. Are o sumedenie de invenții. Acum nu știu cum i-o fi reușit aeroplanul, dar aud că l-a construit în miniatură și-i admirabil. Mi se spune că sboară cu ușurință... Dă-te jos la Orăștie, și așà îți vine în drum... Și prietenul meu m'a părăsit în grabă, ajungînd trenul în orășelul lui.

Nici n'am mai avut vreme să-i cer deslușiri să-l întreb mai deaproape ce-i cu comedia asta? Erà însă destul de hazlie și mă intrigà toată povestea cu aeroplanul într'un sat de lîngă Orăștie...

Și cum mă frămîntam așà singur în trenul care fugeà pe malul Mureșului, deodată îmi fulgeră în minte o amintire de demult, dela universitate.

— Stai... stai! Eu îl cunosc pe inventatorul ăsta, pe Vlaicu!

Mi-au înviat în pripă conturele unei fețe cunoscute. Un vechiu coleg de școală, cam în urma mea cu vreo doi ani la gimnaziul din Sibiu... Cum să nu-l știu? Vlaicu care construise o turbină, de-a pus în uimire pe profesorul de fizică și a lucrat-o în fabrica

lui Rieger... Il văd ca acum, înalt, subțirel, oacheș, cu ochii negri scrutători. Ne duceam la el acasă, ca la panoramă. In chiliuța lui, unde sta la un croitor, aveà un atelier de tîmplărie și fierărie. Pe polițe, ceasornice în toată mărimea, chei, rotițe, clește și pe părete lumină electrică furată din conductul dela stradă. Aveà și sonerie făcută de el, — erà o comedie întreagă.

L-am revăzut la universitatea din Pesta, de unde a plecat după vreo două semestre. De cîte ori nu ne plimbam pe malul Dunării, amîndoi stăpîniți de frigurile celor dintîiu visuri ale tinereții? Totdeauna am simțit o simpatie pentru acest băiat cu privirea aprinsă, ațintită departe, oarecum peste capetele noastre... Nu-i înțelegeam rostul tuturor poveștilor, cînd îmi vorbeà de magnetism ori de cutare problemă de stereometrie... Eu, habar n'aveam de toate astea. Dar îmi plăceà liniștea lui, seninătatea de vizionar cu care își desfășurà planurile...

Adesea ieșiam împreună din localul «Societății Petru Maior» și cum se aprindeau felinarele în jurul Dunării, noi ne așezam pe niște trepte în fața undelor cari tremurau

într'o strălucire feerică și Vlaicu îmi spuneà gînditor:

— De *perpetuum mobile* m'am lăsat... Nu se poate! E o prostie. M'am chinuit doi ani de zile cu magneții. Am făcut o sumedenie de planuri și proecte... Nu merge... Să știi că m'apuc de o mașină de sburat. Tăceà apoi și se uità departe, la luminile cari jucau într'o strălucire palidă, ca un cîrd de licurici somnoroși pe coastele muntelui Gelert. Dunărea își duceà în liniște maiestatică valurile eterne, deasupra se sbuciumà vălmășagul de trecători, urlà răsboiul vieții și în Vavilonul de tîrg și de care se agità furnicarul pestriț al patimilor omenești, în vreme ce doi băețandri cu ochii în stele, doi copii străini, rupți din Ardeal, stăteau alături, cufundați în tăcerea visului lor strălucitor, unul încurcînd ițele unui vers, celălalt rotițele unei mașini de sburat...

M'au năpădit amintiri de demult... Legănarea lor mi-a adus în suflet o moleșeală dulce și păreà că simt plutind în jurul meu miros de busuioc și tămîiță, florile simple și curate ale copilăriei mele dela țară. Prin cîte vămi nu m'a trecut de atunci goana vieții!

Imi răsunau în minte cuvintele din Oda lui Horaţiu, cu înțelepciunea lor resemnată, cu care nu mă puteam împăcà odinioară: *Eheu, fugaces labuntur anni Posthume, Posthume*!...

Se înțelege, că m'am dat jos la Orăștie.

* * *

M'am învîrtit de două ori pe străzile acestui oraș curățel din valea Mureșului, și m'am încredințat că Vlaicu își întemeiase într'adevăr reputația aici. M'a convins cel dintîi dintre cunoscuți, un domn bătrîn, care m'a privit nespus de compătimitor, a mișcat din cap, și mi-a aruncat cîteva căutături destul de ciudate cînd a înțeles ce vînturi m'au adus pe la Orăștie...

— Şi zi cu aia de sburat?... Credeam că vii la Vlad, să vă duceți la vre-o adunare de popor, cînd colo D-ta cu mașina... I-auzi, lasă-l la pustia de — cum îi zice? — de aeroplan!... Te pomenești că-i cam tresărit băiatul ista... Inchipuește-ți, vine din țara nemțească, unde erà într'o fabrică de automobile, lasă slujbă, — erà inginer, rogu-te lasă leafă, lasă tot și tăbărește pe capul lui

tat-so, un biet plugar din Binținți... Iacă-l într'o dimineață la ușa porții c'un cufăr de acareturi....

— Da ce-i dragul tatii Aurel, ai venit să ne mai vezi?

— Am venit și nu mai plec, pîn' nu dau gata o mașină de sburat!... Acum ce socotești D-ta?... Cum zic, tare mi-e teamă... Bagă de seamă, dumneavoastră poeții, am tot auzit!... Și negăsind cuvinte potrivite să-și spuie nedumeririle, unchiașul a zîmbit cu bunătate, mi-a strîns mîna și s'a depărtat bolborosind în barbă probabil fragmente din părerile ce auzise despre slujitorii lui Apollo...

In curînd însă mi-a fost dat să întîlnesc și apărători de-ai lui Vlaicu. O seamă de tineri avocați și funcționari de bancă vorbeau cu o desăvîrșită admirație de invenția lui. Imi spuneau cum a construit un model în miniatură care sboară de minune, cum a făcut din lemn de brad și din pînză întreg scheletul aparatului în mărime naturală și au plutit cu toții deasupra cîmpului din marginea orașului în aeroplanul, care, în lipsă de motor, erà pus în mișcare de doi cai. Imi povesteau că directorul liceului unguresc

a rămas încîntat și văzîndu-l în cîteva rînduri, l-a tras la o parte pe Vlaicu și i-a propus să-l ducă la Pesta, că-i pune totul la cale. Mă rugau înduioșați cînd unul, cînd altul:

— Nu-l lăsà să ni-l ia și pe ăsta Ungurii, să-i schimonosească numele și să se fălească cu el... Vlaicu nu vrea să-și deie aparatul altuia, el zice că l-a făcut pentru armata romînă... Da n'are pe nimeni. Iaca noi, da cine ne cunoaște? Du-te cu el la București, acolo cît bați din palme...»

Și numai sfîrșeau cu rugămințile acești tineri îndurerați pentru cari Bucureștii erau întruparea dragostei ocrotitoare, de care ei n'au avut parte în viață...

Așà stînd la un colț de uliță și ținînd sfat, unul ne-a tăiat vorba: «Iaca vine!» La răspîntie se ivise silueta unui biciclist. Erà Vlaicu. Intr'un minut a fost în mijlocul nostru și ne-am strîns mîna ca doi prieteni vechi. Aproape zece ani de cînd nu ne-am văzut. Mă uit la el, îl cercetez cu deamănuntul, erà tot cel de atunci. Cu aceiaș seninătate copilărească, cu vechea strălucire în ochi, tot așà de glumeț și nevinovat ca odinioară, cu aceleași aere de nepăsare și

îndrăsneală. Par'că și cei zece ani s'au strecurat peste capul lui, fără să-i lase urme. Erà și acum ușurel și vesel ca la vîrsta de 18 ani, cînd visà, «perpetuum mobile»... Mi-a prins brațul și, ca și cînd ar relua firul unei conversații, a deschis vorba potolit cu accentul lui ardelenesc:

— «Viu de acasă. Nu mai putem ieșì la cale cu tata. Că s'o scot dracului din șură, că nu se poate învîrtì de ea, că-i vremea trieratului și că n'are unde pune ciurul. Ce să fac? Am desfăcut-o cu totul... Pe aia mică poți s'o vezi, sboară ca o pasăre... Ar fi bine să vii...»

Și desfăcîndu-ne pe nesimțite de prieteni am luat-o domol înainte. In cîteva minute ne-am pomenit într'o trăsură: «Du-ne la Binținți!»

Invăluiți într'un nor de praf treceam dealungul cîmpiei și reînviam icoane de demult, dela școală... Vlaicu îmi istoriseà sbuciumările lui din anii de student... Imi vorbeà de invenții și de proectele de aeroplan cari s'au perindat în mintea lui pînă astăzi. Cu glasul firesc, fără a sublinià un cuvînt, îmi povesteà cum la universitatea din München îi zăpăcise

pe Nemţi cu meşteşugul lui în construcţii de maşini, cum şi astăzi se păstrează într'un laborator un model de maşină de sburat, ce înjghebase el acum cîţiva ani în formă de «parapleu», care erà perfect în teorie, dar nu se ridicà decît doi coţi dela pămînt... Imi spuneà cum a făcut armata la marină, ca să poată studià construcţia maşinilor de pe corăbiile de răsboiu, cum întors la München a mai stat cît a stat şi s'a angajat la Frankfurt într'o fabrică de automobile, ca să-şi poată pune în practică invenţiile. Aici a lucrat vreun an de zile şi a construit cel mai bun automobil din fabrică, care a cîştigat premiul dela cursele «Prinz Heinrich Fahrt» din Baden.

Acum s'a întors acasă, şi-a isprăvit aeroplanul şi caută pe cineva să-i dea bani, ca să-l facă. El l-a destinat de altfel pentru armata romînă «ca să aibă şi ei, săracii, o maşină de sburat».

— Şi cum se duceà trăsura înainte, mi se desfăşurau la tot pasul frămîntările unui suflet robit de ideal. Păreà că văd în mintea lui şi desluşeam acolo o şurubărie nespus de complicată şi subtilă, aranjată de o mînă meşteră. Atît de simplu, atît de liniştit şi cu

atîta siguranță îmi înfățișa acest om cea mai avansată problemă technică a zilelor noastre, încît mă uimea. Mi-am dat seama de grabă că nu-mi vorbește un suflet vulgar. Vedeam, că n'am nimerit un individ dornic de căpătuială care îmbată lumea și umblă după cîteva sute de coroane, nici un tresărit pornit să bată cîmpii după cai verzi... Puteai înțelege că la temeiul acestei liniști e conștiința omului limpezit cu socotelile lui, că după acești ochi nehodiniți și cercetători se sbuciumă o inteligență vie, care lucrează cu cumpăt și răceală. In vreme ce-mi vorbea, eu mi-am fost tras seama: o fi sburînd, n'o fi sburînd, dar ăsta are să însemne ceva...

Vremea a trecut, fără s'o simți și în curînd ne-am pomenit la Binținți. Un sătuleț de Romîni săraci și harnici e această comună din cîmpia Murășului. In fața caselor cu coperiș de paie răsar cîrduri de copii desculți și arși de soare, cari își flutură pălăria. Sunt veseli cînd îl văd pe Vlaicu, care le face jucării și se țin în urma noastră. La vre-o două sute de pași oprește vizitiul.

Am ajuns și coborîm din trăsură, care a rămas în fața porții. Stau și privesc. E o casă

ţărănească potrivită, spoită alb, acoperită cu ţigle, cu două fereşti către uliţă, cu grădiniţă şi cu arminden la poartă. Intrăm în ogradă şi Vlaicu se uită împrejur. Ai casei sunt la cîmp şi n'au venit încă. Uşa e încuiată şi el caută cheia. N'o găseşte nici la pîrcanul ferestrei, nici sub doniţă în gîrliciul pivniţei. Ce să facem? Mai aşteptăm şi eu îmi rotesc ochii prin curte. O luăm încet către şură, în care văd un întreg atelier de tîmplărie, de strungărit...

— Acì sunt acareturi de-ale mele. Pe aici mă cam ţin eu. Eu şi Ion. Nu-l ştii pe frate-meu. Şi el face de toate ca şi mine.... Numai că n'a învăţat carte, dar are o mînă uşoară ca briciul... Şi vezi la de astea mîna hotărăşte... Vorba lui Edison, nouăzeci şi opt de procente de mînă şi numai două de minte se cer la o invenţie... Vezi în colţ luntrea aia, cum stă pe rotile? Amîndoi am făcut-o mai de mult, cînd ne ţineam de drăcii. I-am pus roţile, ca s-o putem trage pînă la malul Murăşului, pe aici prin fundul grădinii la vreo doi chilometri. Uite e cu motor... Cînd am adus motorul mai întîi şi meşteream la el, tata se uită la mine: —«Ce-i mirozenia

asta de maşină, ca o rădaşcă?» — Ce să fie? Asta are putere cît Şargu şi celălalt, amîndoi caii D-tale!»... Tata prinde a rîde: — «Vezi-ţi de treabă, mă băiete!... Ce crezi, că-ţi baţi joc de mine, neamţule?»

Ion face cu ochiul: — Ian ţine-o tată, aşà în braţe... Şi cum prinde tata motorul, îi şi dă drumul, nebunul dracului.... Dintr'una l'am văzut pe laviţă, lungit, pe bietul bătrîn şi deodată a fost în curte, de unde strigà cît îi luà gura: «Scoate-ţi-o afară, trăsni-o-ar, că surupă casa»...

Cum povestim şi eu ascult vorbele glumeţe ale lui Vlaicu, din care rîde un sănătos humor ţărănesc, nimeresc şi părinţii. La cîmp au auzit de sosirea noastră. Iată-i pe amîndoi. Un ţăran trecut de 50 de ani, mărunţel, uscăţiv, cu părul cărunt şi în privire cu aceiaş strălucire de vioiciune. Mama, o bunătate de femeie, cu ochii umezi. S'apropie şi-mi întinde mîna cu dragoste. Bătrînul a auzit de mine, mă ştie din cetanii, din «Libertatea» dela Orăştie. Se bucură şi-i rîd ochii cînd îi lămuresc de ce-am venit. Mişcă din cap şi zîmbeşte:

— «Tot cu de-astea l-am pomenit pe Aurel! Zice-acum că sboară... Dare-ar Dumnezeu, numai să nu-şi rupă grumazii»...

Mama sfioasă ne pofteşte în casă şi noi pornim încetinel. Uşa e deschisă, trecem prin tindă în «casa de dinainte», care vine către uliţă. Mi s'a întipărit atît de bine acest interior la care m'am gîndit de-atunci de multe ori. O odăiţă curată, cu miros de gutui şi de busuioc. Pe jos nepodită, numai cu lut şi cu tavanul de grinzi. In faţa mesii o laviţă zugrăvită, şi împrejur pe pereţi cuiere cu ulcioare, dincolo blidarul. In colţ patul cu perinile înfoiate, aşezate una peste alta, cu ţoale şi scoarţe împăturate, ţesute la casă. In această odăiţă, cu aranjamentul primitiv al ţăranului nostru, erau resfirate cele din urmă descoperiri tehnice ale occidentului. Pe laviţă în capăt erà un gramofon, dincolo o bicicletă de lemn («roata cu care se dă Ion» făcută tot de el). Cîrma dela aeroplanul, care nu încăpeà în şură şi a trebuit desciocălat, sta atîrnată de-un cuiu în grindă alături de nişte fuioare, iar pe masă, pe pînzătura învărgată, tot soiul de instrumente: desenuri reviste de aviaţiune şi sus pe patul ţărănesc,

care aproape atingeà scîndurile din tavan, un model de aeroplan în miniatură.

M'am uitat împrejur și-am stat cîteva clipe mut, biruit de priveliștea asta paradoxală. Pare că văd și-acum odăița albă, care alături de simplitatea patriarhală a vieții țărănești, adăposteà cele mai vertiginoase avînturi ale omenirii saturate de civilizație. Sub tavanul de grinzi se frămîntà mintea care năzuià să deslege problema aviațiunii. Cum mă uitam împrejur, mă năpădeau tot felul de gînduri... Cam așà e și mobilierul nostru sufletesc al tuturor cărturarilor smulși din sumanul țărănesc, ca acest interior... Sunt două lumi închise în noi, cari se sbuciumă, se ciocnesc și se luptă veșnic pînă ne coborîm în groapă... Alături de notele unei vieți primitive, ce am moștenit din părinți, orașul ne-a dat lumina lui chinuitoare. Așà ne ducem zilele pururea chemați, împinși, turburați de această împerechiere ciudată.

Avem sbucniri de sănătate rustică și slăbiciuni de rafinărie occidentală... Cît de mic e un piept omenesc ca să cuprindă frămîntarea acestor două lumi...

Vlaicu a curmat tăcerea zîmbind. — «La gramofonul ăla te uiţi? E a lui Ion. I l-am adus din Germania să-i mai cînte sara. Membrana e o invenţie de-a mea. Dac'aş fi mai îndemînatec, azi aş aveà bani mulţi... Iacă contractul cu o fabrică din Frankfurt, care îmi oferă 24.000 mărci. Am făcut tîrg în toată forma... Mi-a dat şapte sute arvună şi eu i-am vîndut membrana cu toate drepturile... Restul nu l-am mai văzut. Eu nu mă pricep la astea...»

Şi mişcînd din umeri se întinde deasupra patului. — «Iaca monoplanul meu!»...

L'am aşezat pe masă şi mă uitam cu băgare de seamă la această libelulă elegantă. Construit din sîrmă, din mătase şi din trestie, erà lucrat cu o acurateţă şi simplitate uimitoare. Bătrînul clipeà din ochii lui vii şi strălucitori şi ne ascultà cu evlavie toate poveştile... Trecînd în ogradă, Vlaicu mi-a arătat o serie de evoluţiuni din care şi judecata mea profană a putut să se convingă că sunt în faţa unei descoperiri minunate.

I-am strîns mîna cu admiraţie: — «Mergem la Bucureşti!»

Intorși în casă, am mai rămas cîteva clipe și lăsînd nemîngîiată pe biata mamă, care începuse să gătească la foc, ca să ne omenească, mi-am luat rămas bun cu mare părere de rău, că nu mi-a fost dat să-l văd și pe Ion. Bătrînii ne-au petrecut pînă la trăsură și la despărțire i-am lăsat cu ochii înlăcrămați: — «De-ar da D-zeu să se aleagă ceva!»

La plecare, au rămas alături lîngă stîlpul porții, făcîndu-și pod cu palma deasupra ochilor, uitîndu-se în urma trăsurii pînă ne-am pierdut.

Tăceam amîndoi. Pe mine mă învăluià încă farmecul acestei curate simplități țărănești și pe fruntea prietenului meu treceà o umbră de seriozitate. Dumbrava din față înnotà în lumina roșiatică de soare apune și crestele stejarilor păreau tivite cu aur.

Vizitiul nostru fluerà printre dinți o arie de țarină dela Abrud și caii mergeau înainte într'o țăcăneală domoală...

Vlaicu mișcă ușor din cap și fața i se luminează de un zîmbet bun și trist:

— «Săracu tata! L-ai văzut? E copleșit de necazuri... Așà, sara mi se jeluește cîte

odată... Dar rar... Mai mult tace și eu văd că-l muncesc gîndurile... Stă pe laviță într'un colț și abià într'un tîrziu ridică capul:

— «Ce s'alege de capul vostru, mă băieți, mă?» Mama trece în tindă să nu-i vedem lacrimile... Nu prea este veselie multă la noi... Pe cele 15 jugăre de pămînt vre-o 6000 de coroane, datorie la «Ardeleana». Pînă m'a purtat pe mine prin streinătăți... Eu nici-odată n'am știut să umblu cu banul...»

După cîteva clipe de tăcere, fruntea i se înseninează.

— «Mai de mult, cînd erà tata în putere și n'aveà necazuri, erà mult rîs la noi. Tata e de felul lui om deschis și știe multe. El să nu crezi, că e îndemînatec în treburi de-astea... dar îi plac cărțile cu povești, cu istorii, cu haiduci, cu Mihai-Viteazu... Să-l vezi cum cetește sara la vatră... și face politică, nu ca mine. N'are Vlad om mai de credință la alegeri. E și cu trecere la popor, că s'a ridicat din puterea lui. A fost multă vreme primar la noi în Binținți». Cu o dragoste copilărească îmi povestește amănunte din viața familiară, din care aleg cît de curată e intimitatea casnică acolo, sub tavanul de

grinzi Vin apoi pe rînd glume, aventuri, pozne din copilărie...

— «Cîte nu făceam noi cu Ion! Și bani am făcut odată: piese de cinci coroane. Dintr'o combinație de metale am turnat vreo 50 de bucăți și le întinsesem pe o scîndură în iesle... Iaca tata la fereastră: «Vai, săracu' de mine, mă băgați în temniță diavolilor!» — Ce să fac? Le-am topit din nou... Altădată, asta-i mai brează, eră la noi pe prispă adunat tot comitetul comunal — știi, jurații, fruntașii... Venise oamenii, vreo 8 inși, să le spuie tata ce-a isprăvit la Pesta, unde fusese să cumpere un clopot pe seama bisericii. Eu mă bălăbăneam în casă la o baterie electrică. Ion se uită pe fereastră, întoarce capul și mi s'apleacă încet la ureche: «Știi ce? Hai să-i scuturăm o leacă!» Zic, bine Ioane, tu ții aparatul, eu le dau sîrmele, da bagă de seamă mă, să nu ridici sus la două sute de volte, că trîntim adunarea! Ies pe prispă la oameni, ei cu clopotul... Zic, ian țineți de aici, să vedeți și D-voastră ce minuni sunt pe lumea asta; Dumneata dincolo... așà.... Ei zîmbiau, cunoașteau multe drăcii de-ale lui, domnișorul Aurel... Se prind de mînă

roată și mi se uită în față... Eu de colo:
— «Dă-i drumul Ioane!» Ce să-ți spui? Intr'o clipită a fost tot comitetul pe spate. Speriați, cu ochii mari, cu părul vîlvoiu se uitau de jos bieții rumîni... La fereastră rîdeà Ion, nu m'ascultase ștrengarul!...

— Cîte n'am făcut noi de-astea!...

Așà povestind ne-am pomenit la Orăştie, unde ne așteptà lumea; admiratori și detractori. Unii zîmbeau cu neîncredere și se coteau între ei glumind pe socoteala poeților cari «totdeauna au plutit șapte coți dela pămînt și nu e mirare dacă săturîndu-se de Pegaz vor să sboare cu aeroplanul» — alții trăgeau nădejdi și-mi profețeau minuni, cînd le-am spus impresiile mele.

Peste cîteva clipe ne-am dus la gară. Am urcat în pripă treptele vagonului și-am strîns cu putere mîna lui Vlaicu:

— Va să zică la București!

* * *

Peste vreo 3 săptămîni am trecut granița împreună. Mergea întîi în Țară. Fiorul de emoție care ne cuprinde pe noi cînd vedem

cel dintîiu chipiu de dorobanț, i-a rumenit și lui obrazul la vama Predeal. Duceam cu noi două modele de aeroplan, de diferită mărime. Cînd ne-au cercetat bagajul și-au văzut vameșii scheletele de sîrmă și trestie, ne-au dat roată și lumea se înghesuià în jur de noi ca la comedie. In tot drumul el erà cuprins de îngrijiri și cum auzeà pe cei din vagon vorbind repede și fără greşuri în romîneasca lor elegantă, păreà tot mai dus pe gînduri: — «Eu n'o să le pot spune nimic... Să le vorbești tu! Pe mine să mă lase 'n pace: Mie să-mi deie o tablă și cretă și noroc bun!»

Erà o seară caldă și senină de toamnă cînd am ajuns în București și-mi făceà o adevărată plăcere veselia lui Vlaicu, cînd vedeà, că toţi trecătorii de pe stradă vorbesc romînește... Am luat-o domol alături pe bulevarde și fără să știm, în rătăcirea asta nocturnă, ne-am pomenit în fața universității, lîngă monumentul lui Mihai-Viteazul... Ne-am oprit tăcuți în fața eroului turnat în bronz. Erà o liniște desăvîrșită de miez de noapte, stelele străluceau pe boltă ca niște ținte de aur. Intr'un colț, furișată după frunzele platanilor, tremura găinuşa în sclipiri jucăușe... Vlaicu

îmi strînge mîna și cutremurat par'că îmi zice mai mult șoptind: «Uită-te minune! Cum strălucesc ochii calului și barda lui Mihaiu! Nu vezi, par'că se uită la noi!»

Și așezați pe-o bancă, am rămas așà pierduți ceasuri întregi, fărîmînd povești cari înviau amintirile unei măriri moarte și poleiau cu strălucirea visului zorile unui viitor mai bun... A doua zi am început goana după oameni. Și aici ca și la Orăștie două tabere, dar după cîteva săptămîni de aruncături dela Ana la Caiafa, în sfîrșit a ieșit biruitor Vlaicu... L-au angajat la arsenal și eu l-am lăsat în această lume nouă cam uluit, cam nedumerit, dar bucuros și plin de nădejdi...

De atunci s'a scurs un an și eu n'am mai putut trece granița să-l văd. De ce am mai spune cît s'a sbuciumat de atunci, cîte batjocuri, cîte necazuri n'a îndurat firea lui îndărătnică, cum i-au tăiat leafa și n'aveà din ce să-și plătească chiria...

Ii recitesc adesea scrisorile pline de amărăciune: «Haide, frate, la București de mă scoate din belea, că iștia fac politică din aeroplan!» De ce să le mai povestim toate

astea, crîmpeie din vechea poveste a tuturor celor chemați de sfînta «nemulțumire»?...

El e deasupra acum, văzduhul l-a cucerit și cu aripele meștere taie valurile de lumină și albastru. Numele lui trece pe toate buzele și înscrie o pagină de glorie a neamului...

In vremea asta, în căsuța albă din Binținți, Ion încrustează o măciucă și meșterește în strung niște rame pentru icoana lui Sf. Niculae, făcătorul de minuni dela Miralichia, care cu barba în piept se uită cucernic din chip și împarte binecuvîntarea cu degetele lui lungi și subțiri... Şi cîți Ioni nu trăesc și mor în umbră, cu străfulgerarea geniului în ochii lor adînci, strînși în obezi de ursita vitregă a unui neam de mucenici?...

1909

II

Visul cel mai frumos, îl plătim mai scump...

Aveà și el un vis, care nu-l părăseà niciodată. De câte ori ieșeam la plimbare afară din Sibiu, cum se iveau în zare creștetele munților, Vlaicu păreà schimbat. Vorbeà mai

puțin, își curmà glumele și rărea pasul. Erà distrat. Il luà în stăpînire un calm necunoscut și fruntea, senină de obiceiu, i se învăluià într'o umbră de seriozitate. Deodată îl vedeam strîngînd buzele, clipind din gene și uitîndu-se departe. Se opreà brusc și mă prindeà de braț...

«Pe-acolo, vezi, s'ar puteà trece Carpații»...

«Mă tot gîndesc, care ar fi mai bună: Valea Oltului, Valea Prahovei... Tu ce zici?»...

Rămîneam locului cîte un ceas, două și el vorbeà...

Vorbeà de visul lui. Işi judecà aparatul, îi cumpăneà calitățile și lipsurile, combinà lungimea drumului, curentele atmosferice, înălțimea culmilor. Puneà tot la cîntar și nu mai aveà odihnă. In fundul ochilor vii deslușeai o strălucire de patimă. El, care aveà vorbe așà de puține, nici nu încercà să-și lămurească ispita. Dar din cîte un cuvînt aruncat, din tăcerea bruscă, din privirea aceia îndărătnică vedeai că pătrunde pe deplin simbolul întîiului sbor peste munții cari ne rup în două...

Se înviorà ca de un fior în tot trupul cînd încheià vorba cu un gest de biruitor:

«Ce are să fie atunci, cînd oi sburà eu peste Carpați»...

Visul ăsta l-a omorît...

L-a omorît înainte de-a fi început să trăiască. Erà doar în pragul vieții, cu fierberea tulbure încă a celor treizeci de ani. Nu i-a dat nici măcar răgazul să se desmetecească puțin, să privească în jur, să pătrundă cît de cît vîrtejul în care a ajuns el, de-acolo din Binținți, de pe malul Murășului. Abià se scuturase de praful odăiței de student, îl ardeau frigurile tinereții și-i erà încă departe ceasul cumpănirilor potolite. Aruncat din senin, în mijlocul vîltorii, singur cu patima lui, el se simțeà stîngaciu, sfios, desarmat. La tot colțul îl așteptà o surpriză, o licărire proaspătă de lumină, un fior necunoscut...

Așà a fost fulgerat Vlaicu la începutul drumului. A răsărit deodată din marea anonimă, și-a rotit aripile deasupra noastră, ne-a silit să-l căutăm tot mai sus, în înaltul cerului și-a căzut într'o clipită cu trupul sdrobit de propriul făt...

Eterna poveste a tuturora care vin cu o prorocie pe pămînt... Așà cum s'a desfășurat însă, tragedia lui are o înaltă semnificare

simbolică. E un val de lumină, care a isbucnit din regiunile vaste ale geniului nostru popular, a uimit o clipă lumea și s'a întors iară acasă, ca o solie ce și-a împlinit datoria. O flacără, care joacă noaptea în largul cîmpului, ca să știe satul că acolo în pămînt zace îngropată o comoară.

Așà a strălucit Vlaicu, așà s'a dus. Opera lui spune tuturora, că în lumea de unde a venit el, trăește și se sbate, lovit de mizerii, chinuit de boli și de jandarmii unguri, minunatul suflet creator al țăranului romîn. Aeroplanul care a despicat văzduhul la Aspern, alături de cele mai savante invenții ale civilizației umane, a indicat încă odată culmile la cari se poate ridicà acest suflet risipit de veacuri pe cărările înguste ale vieții primitive. A fost o nouă dovadă pe seama tuturora, cari întîrzie încă să înțeleagă unde trebuie căutat rostul nostru; o nouă dovadă că trebuie descătușat, cît mai grabnic, acest uriaș înlănțuit, care își poate cucerì un loc de cinste în întrecerea universală.

* * *

Pare un paradox ciudat, dar e așà. Aurel Vlaicu, care și-a nemurit numele cu o invenție, de domeniul celei mai înaintate probleme a culturii moderne, a fost și a rămas pînă în ceasul din urmă o întrupare tipică a țăranului romîn, a țăranului ardelean. Prea erà dintr'o bucată, prea se încercuise în gîndurile lui, prea aproape îi erà înrudirea cu spiritul inventiv al poporului nostru, ca să se poată desface de moștenirea de-acasă. El a umblat la școală, a trecut, a făcut studii politehnice în Germania, a învățat ungurește și nemțește, a ascultat concerte și teatru, dar cultura străină n'a fost în stare să-i spulbere îndemnurile lumii patriarhale, de care nu s'a deslipit niciodată. Vlaicu a rămas țăran...

Absorbit de un gînd care-i străbăteà toată ființa, el nu puteà privì decît înainte, spre țintă. N'aveà nici răgazul, nici trebuința să se uite în lături. Erau atît de angajate toate resorturile simțirii lui de dorința care-l munceà, că alte chemări ale vieții nu-i puteau pătrunde izolarea. Nu i-a cerut culturii decît atît cît îi trebuià pentru planurile lui.

Alte tentații nu l-au putut robì. A învățat deci matematica superioară, chimia și fizica,

dar s'a scuturat de toate celelalte, ca de un balast. Cu spiritul lui de selecțiune, cu intuiția admirabilă ce-o aveà din copilărie, el căutà cele mai simple formule pentru teoriile științifice, care îl preocupau, apelînd mai mult la puterea de imaginație, la bunul simț al minții țărănești și mai ales la îndemînarea mînii, care nu greșeà niciodată. Munciă cu patimă, unind devotamentul sălbatec al geniului cu stăruința țărănească.

Deaceea Vlaicu a fost toată viața lui un izolat, cum rar se întînesc. In vremea cînd făureà șuruburile lui migăloase, viața, firește, cu toate valurile ei curgeà alăturea de dînsul. El nu-i vedeà aspectele multicolore, încrucișarea de pasiuni, care se agitau în umbră. Nu cunoșteà rețeaua de convenții și îndatoriri, care îndrumà pe trecătorii din jurul lui. Nici nu puteà să vadă, doar pînă în clipa în care s'au închis pe veci ochii aceia strălucitori, au fost ațintiți spre cer...

Dacă vreai să-l înțelegi trebuià să-l vezi în atelier. Acolo erà la el acasă. In mijlocul mașinilor, în murmurul monștrilor de oțel, se strecurà silueta lui sveltă în bluză albastră de uvrier și-o vedeai răsărind sprinten la toate

colțurile. Cercetà mersul roților, atingeà căngile în căderea lor ritmică, împărțeà ordine. Pupilele nestîmpărate îi străluceau ca doi licurici și toată figura lui primeà o lumină nouă. Simțeai par'că plutind împrejur ceva din voința creatoare, un văl diafan împletit din lumini și umbre, ceva din misterul geniului în luptă cu materia. Cînd apăsà un resort și se opreau toate alergările, el mai rămîneà o clipă cu privirea înfiptă în pădurea de sîrme. Zîmbià, apoi se apropià de mașină, îi netezià grumazul de metal cu intimitate, îi spuneà glume și-i vorbeà ca unei ființe vii...

Intr'un tîrziu se întorceà spre noi și continuà rîzînd:

Am visat-o azi noapte pe asta mică. Făceà prostii, se suià pe perete drept în sus... Acum se poartă bine...

Și-apoi încrețind fruntea ușor: «Mașina e mai de omenie ca omul. Mașina nu minte. Ascultă și primește porunca. Eu în oameni m'am înșelat, în mașini niciodată...»

Bietul Vlaicu, ce desmințire grozavă i-a gătit soarta...

* * *

Scos din atelier și pus în largul vieții, el, care cunoșteà toate legile mecanicei, rămîneà buimăcit și pierdeà busola. Aveà par'că ceva din stîngăcia păsărilor cu aripile tăiate. Priveà mirat împrejur, căutà un sprijin. Se simțeà strein. Vedeà în fața lui o lume nouă, cu care el n'a avut aface niciodată. Se poticneà la tot pasul. Auzeà lozince neînțelese, vedeà patimi nepătrunse, fețe luminate de dorinți neștiute. Tot ce mișunà împrejur, întreg caleidoscopul pistriț de pe calea Victoriei i se păreà un bîlci bizar, plin de ciudățenii și șiretlicuri. Mergeà înainte tîrît ca de-o undă, distrat, încurcat în socoteli, prinzînd cîte-o frîntură de frază aruncată, zîmbind deopotrivă tutulor care îl trăgeau de mînecă. In dibuirea asta prin haos da greș de multe ori, nesocoteà o mulțime de prejudecăți, schimbà oamenii, nu potriveà vorbele. Toate câte vedeà în drum își amestecau conturele și se grămădeau într'un val inform schimbat la tot pasul de capriciul clipei.

Seara cînd veneà la restaurant mișcà din umeri...

— M'am întîlnit cu Popescu... Zice că nu-i bună firma Gnom, e mai bună Anzani... Ce prostie... i-am spus...

— Ce?

— I-am spus, d-ta ești liberal cam tachist...

Așà vorbeà uneori... Cei din jur rămîneau încurcați, cînd auzeau ce spune. Ii vedeai strîngînd din umeri, zîmbind și dumirindu-se că omul ăsta habar n'are ce vorbește.

Ei nu-și dau seama, că pentru Vlaicu, cuvintele, acest fluid elastic, nu aveà nici o semnificare deosebită. Obișnuit să-și toarne gîndurile într'o formă materială, în metal sau în lemn, vorba lui veneà ca un joc capricios, pornită cîteodată numai de dragul sunetului...

— Eu, spuneà de-atîtea ori, nu știu să vorbesc. Nici n'am mai mult de patru sute de cuvinte. Le învîrtesc așà... Cînd au venit dela Marconi să mă întrebe de aeroplan, eu le-am spus: eu nu pot vorbì. Chemați pe Lupu să vorbească el. Mie să-mi dați o tablă și o cretă și cînd isprăvește el, arăt eu...

Cu toate aceste, tovărășia pe care o căutà mai mult erà a scriitorilor. Intre ei se vedeà mai iubit, mai înțeles. Il fermecà melodia frazei cînd veneà limpede cu proecțiuni de lumină. Atunci ascultà cu buzele strînse și nu-i scăpà nimic. Tăceà și la urmă plecà

fruntea covîrșit de admirație: — Cum știți voiu spune tot ce vreți.

De multe ori se întîmplà, cînd eram împreună cu Chendi și Iosif, unii dintre cei mai buni, din puținii lui prieteni, se întîmplà de unul aruncà vorba: De ce stai pe gînduri, Vlaicule? Vorbește şi tu!...

Vlaicu clipeà din gene. Aveà un zîmbet de copil biruit.

— Eu nu pot ca voi...

Şi-apoi după cîteva clipe de tăcere, scoțînd din buzunarul vestei un șurub, ni l-a pus pe masă...

— Iacă, o silabă din gîndurile mele.

* * *

Cu firea lui particulară nu mulți l-au înțeles. Lumea îl admirà, puținii lui prieteni îl îmbrățișau cu multă dragoste, dar judecata tranșantă a spiritelor mediocre, nu l-a pătruns niciodată. Vedeau în el doar abilitatea obişnuită astăzi a omului pasăre, un pilot ca atîția alții. Puterea de creațiune prinsă în libelula lui măeastră n'o puteau aprecià. Il judecau repede pe urma unui gest, sau a

unei vorbe streine poate, de rostul lui. Ii socoteau naturalețea drept mărginire, dragostea de adevăr drept insolență. Şi-apoi mai aveà o mulțime de păcate: figura lui de ardelean greoi, nu știà frnțuzește, nu cunoșteà culisele politice, nu avusese aventuri galante... S'au găsit mulți, deci, cari l-au amărît, i-au pus piedeci în loc să-i deie ajutor, l-au purtat cu vorbe pînă i-au deșteptat toată bănuiala lui țărănească...

Cu deosebire din lumea subțire a ciocoilor, îi veneau cele mai multe tulburări. Il despărțeà de ei par'că o pornire inconștientă de ură strămoșească. Imi povesteà cu scîrbă cum odată unul, neștiind cum să-l mai înjure pe urma unui sbor reușit, l-a făcut cioban pe franțuzește. Ișì însemnase vorba: *sang de berger*.

In fața lor Vlaicu erà schimbat. Mîndru, laconic, bățos, încrezut, aruncà vorbe lapidare.

— A venit astăzi unul — spuneà — unul de gargariseà cînd vorbeà și făceà mîh, mîh... Că așà, pe dincolea... Nu s'ar puteà un motor mai eftin?... De cincisprezece cai întîiu... după aceea altul de treizeci... că țara n'are bani... Vorbeà el și făceà mîh, mîh... Nu pricepeà

nimic... I-am răspuns: tot ce se poate, d-le, da să te sui d-ta în el... Cum să nu se supere d-l Edgar Bostandaki? Cum să nu plece furios:

Sang de berger...

In mijlocul prietenilor Vlaicu se desghețà ușor. Il părăseà și sfiala și privirea tulbure de pe calea Victoriei. Vorba lui curgeà limpede, presărată cu glume și cu frînturi de înțelepciune dela țară. Vesel, comunicativ, naiv ca un copil, spuneà tot ce aveà pe inimă.

Aveai în fața ta chipul simpatic al țăranului nostru. Păstrà în suflet neatinsă toată comoara din bătrîni. Cînd aruncà bereta de aviator și părăseà problemele tehnice, nu mai erà decît băiatul fruntașului Dumitru Vlaicu din Binținți. Vorbeà valea Murășului prin rostul lui.

De-acolo veneau cîntecile pe care le cîntà din gură sau din vioară, de-acolo veneau poveștile, principiile lui de viață, superstițiile, dragostea lui de sunete și de culori.

Un ceas petrecut laolaltă îmi vrăjeà toată simplitatea curată a vieţii noastre patriarhale. Păreà că în treacăt o mînă nevăzută ridicase vălul de pe un colţ înverzit din pămîntul Ardealului.

Niciodată în îndrumările intime ale sufletului nu l-a părăsit firea lui de sătean drept, limpede la minte, cuviincios şi măsurat în faptele lui.

Mi-aduc aminte, odată, după ascensiunea dela Sibiu, vizitam împreună şcoala de industrie ţărănească de-acolo. Erà o groază de lume, toată robită de îndrăsneala lui Vlaicu. Sburase pe un vînt puternic, primejduindu-şi viaţa ca de-atîtea ori. Fiecare îi cereà un cuvînt, o glumă, o lămurire. El, însă, intimidat de admiraţia această spontană, cercà să zîmbească, să atragă atenţia în altă parte.

Rătăcit se uità împrejur. Erà jenat şi ar fi dorit un colţ de linişte. Deodată simt că mă strînge de braţ şi mi se apleacă la ureche şoptind:

— Uite ce m'am gîndit. Văd colo nişte stofă de odăjdii. Spune, te rog, să facă un rînd pe cheltuiala mea, să le trimită în sat la noi, pentru biserică. Iacă adresa...

Așà s'a întîmplat. Odăjdiile dăruite de Vlaicu au plecat peste cîteva zile.

Pînă acolo sus, în albastru văzduhului, unde plutea el cu aripi meștere, pînă acolo a putut să-i strălucească crucea umilă de pe bisericuța din Bintinți.

Fire de artist, Vlaicu a fost un temperament pasionat. Tot ce făceà porneà din convingerea și devotamentul unui suflet cu alvia adîncă. Munca lui erà determinată de-o necesitate organică și n'aveà nici-o legătură cu micile trebuinți ale vieții de toate zilele.

Niciodată nu s'a gîndit la o slujbă, la o leafă. Nu cunoșteà nici banul nici mijloacele unui traiu bun. Mergeà înainte stăpînit de nevroză, cu mintea chinuită de neastîmpărul creațiunii. Impulsurile lui veneau din adîncimi mari, de dincolo de limitele rațiunii. Veșnic frământat de un gând nou, nu cunoștea odihna. Deprins, în timpul din urmă, cu călătoriile aeriane, îl chemà tot mai des dorul să se avînte în spațiu. Ii trebuià lărgime de orizont, viteză vertiginoasă, distanță.

Cînd n'aveà aeroplanul, se urcà în automobil și se îmbătà de ritmul roților sprintene. In zadar îi spuneau doctorii să se lase de pilotaj, să facă o cură la Căciulata și să se păzească cu defectul lui de inimă...

Nu-i băgà în seamă...

Odată căzù bolnav de rinichi și zăceà de vreo două luni și jumătate. Palid, slab, cu buzele arse de friguri, sta între perini. Cu capul întors spre fereastră căutà din ochi un petec de cer albastru:

— Ce moarte stupidă ar fi să mor în pat!

* * *

M'a prins mreaja amintirilor, mă năvălesc tot mai multe aduceri aminte. Ce prieten bun s'a dus... Vlaicu puneà în prietenie aceiaș patimă ca în toate ale lui. Tovarăș devotat în bine și în rău, cu spiritul lui de camaraderie, cu dragostea caldă și sufletul deschis, păstrà îndemnurile fraților de cruce din umbra satelor ardelenești. Știu, de pildă, cum el, care aduceà toate jertfele, i-a dat unui bun amic nenorocit vre-o două mii de franci din sărăcia lui...

Din stolul de gînduri răslețe, icoana răsare tot mai luminoasă.

Il văd la Budapesta, sunt doi ani de-atunci. Erà în toiul frămîntărilor recente, cînd un val din prodigioasa noastră fantezie populară mă scosese «trădător» încurcat cu miniștrii unguri...

Intr'o dimineață mi se deschide ușa și intră Vlaicu. Serios, cu fața îngrijată, vine la pat și-mi strînge mîna. Mă frec la ochi buimăcit:

— Tu ce cauți pe-aici?

El tace cîteva secunde și-apoi cu glas hotărît: Am venit și eu... Să-ți dau ajutor.

Bietul Vlaicu. Nu știà nimic din mizeriile noastre. Nu cunoșteà oamenii, erà strein de toate certele, habar n'aveà cine-i Kristóffy cu pricina, nu-și da seama în ce chip și cînd s'a răscolit comedia asta. El vedeà numai primejdia unui prieten, primejdie care în mintea lui luà proporții fantastice. Inima îi spuneà că nu-i de stat, că trebuie să sară în ajutor.

Il văd ca acum. Erà întunecat. Amărăciunea mea îl făceà să sufere.

In fundul ochilor aveà străfulgerări de ură și n'am să uit niciodată cum într'un moment

de supremă surescitare a sărit în picioare cu glasul înghețat de-o protestare sălbatică...

— Eu fac ce zici tu!

M'am uitat la el și nu mi-am putut suprimà un zîmbet: blajinul sburător strîngeà în mîini un revolver...

* * *

Acum Vlaicu nu mai este. L-a fulgerat visul nostru al tuturora, în care s'au muiat și aripile lui: să treacă munții, să dărîme în conștiința milioanelor stavila care ne desparte. Astfel capătă și moartea lui un înțeles simbolic, o putere magică care robește sufletele.

Vlaicu e primul sol al unui vis milenar, întîiul soldat căzut pe cîmpul de bătaie, cel dintîiu sînge vărsat pentru trecerea Carpaților. Ca un post de avangardă al unei oștiri care așteaptă ordinul de plecare, el moare prevestind izbînda. Moartea lui sgudue toate fibrele simțirii romînești. Toți îl plîng, toți aleargă să-l mai vadă, să-i arunce o floare pe mormînt. Prin inimi trece fiorul cu care se anunță marile premeniri ale unui neam. Sim-

ţim cu toţii măreţia clipei: avem întîiul mort al unei idei, îi aşteptăm pe ceilalţi...

Moartea asta a răscumpărat nemurirea lui Vlaicu.

Pasărea lui nu şi-a oprit numai o clipă aripile, ea va plutì totdeauna deasupra sufletelor noastre, o uriaşe pasăre albastră a credinţei romîneşti. Ea arată drumul pe care se merge înainte. Movila lui Vlaicu este întîiul popas al unei idei în triumf.

* * *

O după amiază tristă de toamnă e acum. Afară şuieră vîntul şi pe fereastra deschisă văd cum în razele de soare ale apusului obosit, tremură frunze galbene desprinse din castani. Frunze veştede, visuri spulberate, vieţi coborîte în ţărînă...

Imi trec prin minte toţi cîţi s'au dus de curînd, sburători cu aripile frînte... Iosif, Chendi, Vlaicu... Dorm acum cu toţii... E atît de chinuitoare clipa în care înţelegi, că dacă vrei să mai întîlneşti prieteni trebuie să te duci în ţintirim...

Intors cîndva la Bucureşti, n'am să-i mai văd în gara de Nord, aşteptîndu-mă cu glume şi cîntece. Am să privesc împrejur zadarnic şi-o să stau uluit, cînd are să mă întrebe birjarul: Unde să vă duc?

— Du-mă la Bellu!...

Paris, Septembrie 1913

UN ÎNFRÎNT: AUREL BRATU

Nicăieri nu e atît de neputincioasă mintea noastră, ca în fața mormîntului deschis. Aici se frînge sborul ei, avîntul i se curmă și ca o pasăre rănită se sbate zadarnic, să se mai ridice în văzduh. In clipe cînd simți rotind deasupra frunții tale îngerul morții, cînd deslușești adierea înfricoșată din aripile lui înghețate, atunci sufletul tău se oprește în drum și stă pironit locului fără putere și fără ajutor, ca un drumeț înfrînt în mijlocul unei pustietăți. Toate gîndurile, toate îndemnurile tale fug în aceste clipe, ca o turmă de căprioare speriate și tu rămîi așà despoiat și grozav de părăsit... Intreg rostul ți-e copleșit de o singură putere rece și nemiloasă: legea trecerii eterne.

Așà învins stau și eu în fața mormîntului ce s'a gătit pentru prietenul meu Aurel Bratu. Cu atît mai sdrobit mi-e sufletul, cu cît îmi dau seama de legăturile dragostei frățești, cu

care m'a întovărășit acest om smuls dintre noi, din cea mai depărtată copilărie și pînă astăzi...

Cu moartea unui prieten se coboară în mormînt o părticică din tine însuți... De aceea mi-e atît de greu să-mi adun acum gîndurile și să-ți zic rămas bun, căci simt, cu plecarea ta mă despart de multe din ale mele. Trecutul ne-a purtat adesea pe aceleași cărări și cu acest drum ne-au împintenat aceleași speranțe, ne-au oprit aceleași stavile și ne-au luminat de multe ori în depărtare razele aceluiaș ideal...

Cînd te duci tu acum, iubite prietene, în mine se răscolesc toate amintirile acestui drum îndelung, bătut împreună, și aducerea aminte mă poartă înapoi pe căile vieții...

Stau și mă gîndesc acum la despărţire. Imi răsar crîmpeie de amintiri fugare din copilăria de acum douăzeci de ani, de cînd te-am întîlnit la școală, și te petrec prin vîrtejul vieții tale de sbucium... Călător biruit de oboseală, sărmanul meu prieten fără noroc... și tu ești una din jertfele fără număr, pe care le aduce bietul nostru popor în sforţarea lui uriașă de a se smulge repede din întunericul

veacurilor la lumina aprinsă în pripă... Este una din victimele pe care molochul civilizației le cere unui neam de țărani, în drumul de trecere dela seninătatea patriarhală a vieții lui simple, la atmosfera saturată de lumina chinuitoare, în care se frămîntă patimile și problemele intelectualității moderne. De acolo, dela țară, din umbra plopilor, cari umbresc pajiștea verde, dintr'o căsuță albă, te-au adus și pe tine în vîltoarea orașului al cărui val te-a răpit. In drumul tău lung, dela pragul casei cu superstiții la poartă, pînă la cupola de bronz în care se adăpostește «Alma Mater», s'a lovit de atîtea stînci luntrișoara ta săracă, a trecut prin atîtea vîrtejuri amețitoare, a îndurat primejdia atîtor vifore, cari o aruncau printre mugetele pierzării, încît nu mă mir, că acum, în preajma biruinții, la intrarea în port, a căzut cîrma din mîna lopătarului înfrînt.

Il văd ca acum pe Aurel Bratu în colțul lui de bancă la școala ungurească, sunt douăzeci de ani de atunci.

Slăbuț, timid, în ochii negri cu strălucirea inteligenții pătrunzătoare și cu licărirea sfioasă a cuviinței țărănești, ședeà în cămășuța lui albă și se trudeà să aleagă rostul cuvintelor streine, cu care nu s'a putut împrieteni pe deplin mintea lui romînească. Erà un elev harnic, cuminte prea de vreme, ursit să înțeleagă din cele dintîiu zile ale adolescenței asprimea vieții. Invățîndu-se pe sine și învățînd pe alții, așà se scurgeau zilele acestei copilării triste a unui băiat aruncat în streini, care, cu mintea chinuită de problemele geometrice, adormind, visa smei și cosînzene și cîntece dela plug. Nu erà acasă sufletul lui între zidurile negre ale școlii, unde își făceà datoria, urmînd povața unui părinte, care lăsase cu limbă de moarte: «Fă tot ce-i puteà, tu muiere, și dă-l să 'nvețe carte...» El se cereà în taină la cîmp, în arșița de soare unde cîntă ciocîrlia și tremură pădurea... Pare că-l văd cum își adunà repede cărțile Marția și Vinerea, cînd suna clopoțelul, cum se strecurà sprinten și subțirel printre noi, coborînd pripit treptele... Jos, la ieșire, îl așteptà o femeie dela țară, cu ochii împăienjeniți de lacrimi, cu traista subțioară... O cunoșteam cu

toții, și cum o vedeam ștergîndu-l de praf și sărutîndu-l pe frunte, ne spuneam în treacăt: iacă și mama lui Aurel...

Așà s'a dus an de an, tot mai departe, firul învățăturii. Luptînd cu străinătatea, cu sărăcia, bătînd drumul nespus de jalnic al cărturarului romîn din țara unor legi vitrege, așa a mers înainte. Il văd par'că, la vîrsta de cinsprezece ani, într'o odăiță întunecată dintr'un ungher părăginit al unei suburbii.

Erau la un maistru pielar grămădiți nouă inși, băieți de țărani aduși la școală. In trei paturi, așezate unul deasupra altuia, dormeau copilandri cu ochii negrii, cari pînă seara îndrugau puzderia lor de carte streină, în vreme ce pielarul își făceà meșteșugul și lustruià la piei, cîntînd nemțește... Zugrăvind acest interior de trudă și mizerie, ai aveà în fața ta o icoană, care lămurește atîtea taine, atîtea însușiri și atîtea păcate, din sufletul intelectualului nostru de astăzi... Aurel Bratu le-a înfruntat toate piedicele și cu o stăruință de erou a trecut înainte. Numai prietenii lui știau ce tragedie erà scrisă în acel certificat de bacalaureat, în clipa cînd tînărul potolit, cu zîmbetul îndurerat, pășind mărunt în cea

dintîiu redingotă, bătea la o ușe, unde se ducea cu petiția pentru o bursă din fondația Gozsdu...

Ne-am întîlnit apoi la Pesta, la universitate. Firea lui liniștită l-a îndrumat spre o carieră de muncă și contemplație calmă. S'a hotărît să se facă profesor și și-a ales matematicile. Povestea tristă a anilor de liceu s'a desfășurat mai departe în vălmășagul sgomotos de pe malul Dunării. Stînd la măsuță, cu fruntea răzimată în palme, cu ochii rătăcind peste cifrele unei vaste probleme de stereometrie, acolo sus în mansarda lui săracă, își ducea înainte copilul de țăran visul unei vieți necăjite...

Tot atît de harnic, tot atît de cuminte se strecură și aici, trecînd ca un pribeag necunoscut, printre strălucirea deșartă a unei lumi, de care niciodată nu s'a putut apropia... Sărmană tinerețâ fără soare, istovită printre cărțile de matematici, din fărîmiturile celor douăzeci de florini pe lună! Abia cîteodată, la un sfert de an, cînd prisosul nostru măsurat ne îngăduia o cheltuială, cînd ne întîlneam la un păhărel de vin, undeva departe, afară din vîltoarea asfaltului, abia acolo se mai însenina

fruntea lui posomorîtă. La umbra unui pom, în fața unei poiene cu iarba presărată de păpădii, sufletul i se înviorà, îi reînviau amintirile copilăriei din țară și glasul limpede al lui Bratu ne cîntà o doină cîmpenească... In jalea ei tremurată plîngeà un strop răsleț din durerea unui neam fără noroc și la auzul ei rămîneà cu brațele încrucișate, cu ochii pironiți departe cîrciumarul șvab... Par'că își dădeà și el seama, cît de potolită, cît de jalnică erà veselia noastră...

Cînd a isprăvit universitatea, după patru ani de lipsuri și de studii, Aurel Bratu, s'a văzut din nou aruncat în largul vieții, fără sprijin și fără ajutor... Abià acum s'a început sbuciumul și mai chinuitor după bucătura de pîine... Insușirile cu cari veneà el pe arena, unde se îmbulzeau atîția în lupta cumplită a vieții, nu-l puteau săltà în pripă pe calea norocului. Tînărul profesor de fizică și matematică, nu și-a pierdut firea, ca atîți miluiți de soartă. A rămas acolo muncitor modest, cuviincios și plin de sfială. Mai bucuros sufereà în taină neajunsuri și nedreptăți, decît să-și strige măcar o singură dată durerea lui ascunsă. Suflet delicat, acest tînăr întrupà în

sine însușirile distinse ale țăranului nostru. De sigur că așà timid, blînd, sentimental, înamorat de șoapta frunzelor din codru, a fost purtat de multe valuri. Mulți îndemînatici, înarmați cu platoșa obrăsniciei și-au făcut loc cu coatele înainte, pînă cînd acest om mărunt, rămîneà la o parte, cu o blîndă resemnare întipărită în zîmbetul lui trist. Așà au trecut ani mai mulți, ani de sărăcie și umilință, cari săpau cu ghiara nădejdea unui suflet amărît... In această frămîntare mută s'a risipit tot mai mult din energia unei tinereți chinuite, apropiind zi cu zi de marginea prăpastiei o minte limpede...

De ce am duce mai departe povestirea crudă? De doi ani, de cînd și-a izbîndit visul și a ajuns la catedra seminarului andreian, știm cu toții munca lui desfășurată sub ochii noștri... Știm că a fost un model de profesor luminat și conștiincios, un om cinstit, cum rar ți-e dat să întîlnești în viață, un intelectual chinuit de problemele înaintării neamului...

Viața însă s'a milostivit prea tîrziu cu bietul călător trudit... In lupta îndărătnică organele s'au sfărmat, avînturile minții s'au frînt ca

aripile fluturului ars de lumînare, ochii senini s'au împăienjenit și pe frunte s'a așternut o umbră înfricoșată a întunecimii... Și te-am văzut, iubite prietene, ca un spectru grozav, ivindu-te între noi, pierzînd din mîna slabă cîrma gîndurilor tale, cu mintea rătăcitoare în golul înfiorător... Așà s'a stins, într'o clipită, o făclie înfiripată cu atîta trudă, așà s'a părăginit tot belșugul de lumină adunat în nopțile tale de insomnie... Așà te-ai topit între cărțile tale, între vraful de hîrtii umede încă de cerneala unui condeiu în alergare... Din odăița ta îngustă de dascăl sărac, a sburat sufletul în larg, ca o pasăre scăpată din colivie...

Rămas bun, iubite prieten ! Cum stăm acum la marginea gropii tale, noi tovarășii tăi de odinioară, nu suntem cuprinși numai de amărăciunea ce lasă în urmă zădărnicia luptei omenești, ci cumpănind soarta ta de intelectual fulgerat în drumul năzuințelor tale, ne coborîm cu mintea în noi înșine și simțim în aceste clipe, că se așează în pămînt ceva din sbuciumul nostru... Căzînd pe rînd în lupta vieții, ostași loviți de mîna sorții, noi te vom urmà odată, cufundîndu-ne în neființă...

Am dorì, ca și la mormîntul nostru să se simtă jalea pe care o avem în inimă, noi prietenii tăi, acum cînd te pierdem, și am vrea, ca și la îngroparea noastră să se poată spune cuvintele cari la nici-o groapă nu mi s'au părut mai potrivite, ca la mormîntul tău:

«Pe cine 'ngropi părinte azi?»
— «Pe-un om de omenie!»

DOI ROBI

Să-l aduce-ți pe șaptezeci și cinci! răsună deodată chiotul sergentului, un glas care cutremură zidurile. In golul liniștei mortuare a celulelor, aceste răcnete curmă visarea întemnițaților și-i fac să tresară, cum stau așà uitați cu fruntea în palme. Se aude zăngănitul legăturii de chei cum sună prelung, ascuțit, obrasnic... Sgomotul se apropie de ușa mea. (Eu sînt, — păcatele mele — eu sunt 75). Simt cheia cum se înfige greu în broască, cum se învîrtește odată, de două ori. Un val de lumină năvălește pe ușa ce se deschide și mă face să-mi frec ochii. In prag e un pandur îmbrăcat de paradă, cu pușca pe umăr, cu baioneta strălucitoare în vîrf, drept, rigid, cu cunoscuta bățoșenie ungurească:

— Mergem la judecător!

Mă ridic, îmi iau pălăria și ies. Gardianul mă îndemnà dela spate, cu ungureasca lui poruncitoare:

— Inainte, domnule, înainte!

Coborîm scările, trecem printr'o curte în care o ceată de pușcăriași în mantale lungi, sure, priveghiați de vardiști, taie lemne. Toți se opresc, muzica lor monotonă încetează o clipă. Intorc capul spre mine, parc'ar zice: Incă unu! Ce-o fi greșit și ăsta? Apucaiu pe un coridor întunecat, ca să ieșim din nou la lumină. Se deschide ușa, o anticameră. Intrăm într'o sală largă, cu o masă mare la mijloc, cu polițe pe pereți și cu o măsuță în colț. Vardistul stă drept în fața domnului dela masa mare, salută, și bate călcîiele:

— Vă anunț cu supunere, domnule judecător, Măria ta, l-am adus pe șaptezeci și cinci!

— Bine! Așteaptă! — Și domnul dela masa mare își îndreaptă ochii spre mine. Mă învălue de sus pînă jos într'o privire de triumf și strașnică mulțumire. Nimeni încă nu m'a privit așà. Nici nu cunoșteam uitătura asta, decît din cărțile cu haiduci ale d-lui N. D. Popescu și din povestirile lui Sherlock Holmes. Cum se uità la mine, un zîmbet larg îi întinde fața, satisfăcut își frecă mîinile, clipește șiret și plescăe din buze:

— Care va să zică... He... he... care va să zică... Nu s'a putut? Ce? N'ai fugit? Ai? Ne cunoaștem noi prietenii... — și începe o ploaie de paragrafi: paragraf 375, paragraf 2, paragraf...

Un tînăr la măsuța vecină scrie ce spune domnul cu barbete, d-l judecător. Scrie, se oprește din cînd în cînd încurcat, tușește, ridică capul:

— Paragraf cît?

— Paragraf 375! — răspunde triumfător și ironic stăpînul meu. Și povestea urmează înainte, curmată, la răstimpuri, de cîte-o întrebare adresată mie: De ce-ai scris? Recunoști? Ce te-a îndemnat? De ce ai vrut să fugi? Unde te duceai? — și alte vorbe, ținute într'un ton schimbat, cu o maestatică seriozitate protocolară cădeau asupra mea... Eu răspundeam încet și plictisit, fără nici un pic de supărare. ...

Mă legănau amintiri de tot felul. Reconstruiam crîmpeie din lectura romantică a adolescenței: tablouri din inchiziția spaniolă, prinderea haiducului Ioniță Tunsu la cotitura Oltului, pagini din Silvio Pellico. Mi-a apărut canalul dela spatele palatului dogilor din

Veneția, vedeam «Ponte dei sospiri», auziam bătaia ritmică a lopeților... Şi mă duceam mai departe cu gîndul. Admiram cina lui Veronese din Academia de lîngă Rialto, mă supuneà privirea Mariei din tabloul lui Tizian... Şi ochii împăenjeniți îmi rătăceau în gol, poposind cîteodată pe crucifixul de pe masă din care un Christ de bronz ruginit, cu barba în piept, mă priveà nespus de umil, de trist și de părăsit: un anachronism jalnic în atmosfera astă de paragrafi...

Am isprăvit! — și cu un gest de indescriptibilă mîndrie, degetul arătător al d-lui judecător îmi arată direcția ușei. Pandurul mă ia din nou dela spate și plecăm. Trecem prin anticameră, ieșim din gangul luminos și apucăm înainte.

Cînd ajungem într'un ungher dosnic, însoțitorul meu mă atinge ușurel pe umăr. Se oprește. Mă opresc și eu. Mă privește în față. Se uità în dreapta, în stînga, ca și cînd ar căută pe cineva. Se încredințează că suntem singuri, se apropie de urechea mea, își bălăbănește pușca într'o parte, mi se uită încă odată adînc în ochi și-mi șoptește tainic, cu glas tremurat, într'o romînească din jurul Clujului:

— Eu am citit multe *verșiuri* de-al d-tale domnule, că și eu-s romîn, numai vezi d-ta, aici nu-i slobod!... — Și rumen de emoție, cu, obrajii luminați de un surîs bun, îmi strînge mîna bietul Romîn. Nu știu ce să zic. Inchid ochii o clipă... Imi tremură genele fără să vreau și pornim fără un cuvînt înainte...

La cinci pași am ajuns în curtea robilor. Procurorul ne iese în față și ne taie drumul. Pandurul îl vede, scoate pieptul, pășește drept, țanțoș și-mi arată calea. Ii aud din nou glasul străin, brutal, poruncitor, oficial, pe ungurește:

— Inainte, domnule, înainte!

In strălucirea soarelui îmi apare la un colț statuia lui Matei Corvinul în fața bisericii gotice din piața Clujului. Mă fulgeră un fior prin vine. Și ne ducem tăcuți, eu înainte, pandurul în urma mea: doi robi într'o pușcărie mare.

PUMNALUL DE TOLEDO

Nu, acolo unde am fost, nu ne mai întoarcem, nici tu, nici eu. Nu se mai întoarce nimeni. In fiecare din noi a murit un om care nu cred să mai învie vreodată... A murit, dragă, omul vechi, omul de-odinioară, cu toate frămîntările lui... Suntem alții acum, alt suflet, alți nervi...

Galea a întors capul aiurit și strîngînd din pleoape s'a uitat departe pe fereastra vagonului, care țăcăneà domol pe cîmpia Basarabiei. Nu ne văzusem demult, din atelierul lui dela București, dinainte de răsboiu, unde mă duceam destul de des să-i admir pînzele, o pictură delicată, femenină, peisaje și flori. Cei doi ani de pribegie l-au schimbat mult. Imbătrînise. Abià l-am recunoscut cînd mi-a intrat în compartiment la o gară de provincie. Om de patruzeci și doi de ani, păreà acum foarte sfîrșit. Lucru ciudat însă, nu firele albe dela tîmple, nici cuta adîncă ivită pe frunte

între ochi ca o tăietură de cuțit, nu acestea m'au isbit în figura lui. Erà altceva, o notă nouă, nelămurită încă, un aer străin care-l învăluià și-i da o înfățișare bizară prietenului meu. Nu știu cum, dar îmi apăreà transformat mai mult în mecanismul interior care-i îndrumà căutătura, mișcările, mușchii obrajilor. Aveà dreptate, înaintea mea erà un alt om: o ființă aspră, severă, cu străluciri necunoscute în ochi... Cine-ar fi bănuit vreodată că acest pictor-poet, coloristul gingaș al crisantemelor, să ia cîndva înfățișarea unui revoltat?... I se întîmplase ceva? Militar n'a fost, familie nu aveà, numai penelul lui, cine știe, vreo nenorocire?... Am redeschis vorba...

— Adevărat, pari cam schimbat...

— Da, o simt și eu, o văd cînd mă uit în oglindă și-o simt cînd mă întind pe canapea ca mai demult, să stau de vorbă cu mine...

— Ți s'a întîmplat ceva?

— Mie? Nimic... Adică zic nimic, fiindcă n'am avut nici o nenorocire deosebită care să mă atingă individual... Cum să-ți spun, cazul meu cred că este al tuturora, ș'al tău, decît tu poate n'ai avut încă vreme să-ți faci diagnoza... Aș vrea să-ți explic, nu știu însă

dacă voiu reuşì, fiindcă resorturile conştiinţei, îţi dai seama, sunt ceva mai complicate ca peripeţiile unui reumatism...

Mă priveà cercetător în faţă, aproape ironic, strîngînd ţigara cu dinţii, un obicei recent pe care nu i-l ştiam... Soarele treceà din cînd în cînd pe fereastra vagonului la o cotitură de drum şi-mi luminà fruntea palidă, obrajii traşi cari se crispau de violenţa luminii şi-ţi dau impresia că e în prada unor friguri... M'am tras mai aproape şi i-am luat mâna cu dragoste...

— Spune-mi, Petre, diagnoza ta...

— Ei bine, ascultă... Eu nu mă pricep la ştiinţă, dar am cetit mi se pare, într'un tratat de psihologie, că o puternică sguduitură fizică e de ajuns ca să-ţi distrugă o celulă în creer, un centru misterios unde ţi se localizase o facultate a ta, pe care-ai cultivat-o cu stăruinţă toată viaţa. Ţin minte, bunăoară, cum profesorul căruia i-am cerut atunci lămuriri asupra teoriei, mi-a povestit o întîmplare curioasă cu un savant de limbile clasice, care vroind să se urce în pod s'a împiedecat de pe scară şi-a căzut... Cînd s'a trezit din buimăceală şi s'a adunat de jos, s'a pipăit omul să vadă

unde-l doare, a simțit că a rămas întreg și că n'are nimic... Cînd însă s'a dus la masa de scris să-și continue lectura din Antigona, slovele i se păreau niște hieroglife fantastice, nu le mai cunoșteà... din versurile lui Sofocle nu mai înțelegeà nimic: uitase grecește...

— Ei vezi, continuă zîmbind cu amărăciune Galea, așà sunt eu pe urma războiului, ca savantul căzut de pe scara din bibliotecă... Sguduitura continuă a celor doi ani de lupte, cu tot cortegiul lor tragic, m'a schimbat cu desăvîrșire... Nu la trup, fiindcă în definitiv oasele nu mă dor, dar creerul nervii, inima, sufletul, — zi cum vrei — simt că sunt altfel... Cum îți spuneam, acolo unde am fost nu ne mai întoarcem... Şi nu numai eu, omenirea întreagă, cred toată generația noastră... Tunul a fost un pedagog teribil, a distrus celulele, în care se încuibaseră vechile noastre îndeletniciri și-a pus în funcțiune altele noui... De aceea-ți ziceam că astăzi suntem alții... acelaș aluat, plămădeală nouă...

S'a oprit o clipă și-a mai aprins o țigară... m'a privit de astădată cu oarecare blîndețe...

Işi adunà gîndurile, amintiri vechi îi furişau, se vede, lumini mai potolite în adîncul ochilor...

— Tu mă cunoşti de-atîta vreme... Sunt vre-o douăzeci şi atîţia de ani, de cînd stam în bancă alături, la Sfîntul Sava... Ţii minte firea mea plăpîndă, sfiala de fată mare care mă făceà să roşesc de glumele voastre... Ştii ce haz s'a făcut pe socoteala mea într'o zi cînd am căutat să vă conving cît de mişcător şi de sugestiv e tabloul din Iliada, unde caii lui Patroclus plîng cu lacrimi mari moartea stăpînului... Ţi-aduci aminte cum v'aţi pus pe rîs cu toţii şi cum Ghiţă Arghir mi-a aruncat atunci porecla care m'a persecutat multă vreme: *Menelaos*... Ei bine, da, aşà sfiicios, sensitiv, învăluindu-mă în tristeţa calmă pe care mi-o hărăzise o adolescenţă de copil orfan, aşà am mers înainte... Voi v'aţi aruncat în vîltoare, discuţii politice, aventuri galante pe rue de la Paix, în vreme ce eu urmam şcoala de bele arte din cartierul Latin... La început instinctiv, mai tîrziu conştient, mi-am menajat această discreţie pe care-o puneam în toate simţirile mele... Imi croisem un fel de sistem personal de-a aprecià viaţa, îmi închipuiam că firile distinse trebuie să

fugă de pasiunile violente, că dragostele și urile omenești desonorează cugetarea... Arta erà pentru mine o destilare pură a impulsurilor care n'au nimic comun cu trupul nostru... De aceea m'am refugiat în natură, am avut oroare de portret, de compoziție, de tablourile lui Rubens, cu orgiile lui carnale, suprema voluptate mi-o da un apus de soare la Fontainebleau, or un mesteacăn care tremurà pe-o muche de deal în munții Vrancii.

Și-acum să-ți povestesc un mic amănunt, o întîmplare neînsemnată la aparență, dar care te va face să pătrunzi mai bine în camera obscură a sufletului meu și să înțelegi strașnica frămîntare de care mă sbucium acum în toate fibrele conștiinței...

Mai demult, vor fi vre-o șapte-opt ani de-atunci, într'una din călătoriile mele prin Spania, am adunat o seamă de lucruri, lăzi, covoare, vase, nimicuri frumoase care îți rămîn scumpe cu amintirile lor... Printre ele erà și-un pumnal... Țin minte, l-am cumpărat la Toledo, dela o babă care mă chemase la dînsa să mă încarce cu un dulap vechiu, vechiu de tot, spuneà ea, de pe vremea «Isabelei» de Aragonia... Nu

i-am făcut plăcerea să duc cu mine enorma alcătuire de lemn, pumnalul însă mi-a plăcut mult, l-am luat... Cu lucrurile, ca și cu oamenii cîte odată te împrietenești din primul moment. Așà și eu, cu pumnalul. Mi-a fost drag dela început și în toate părțile îl purtam cu mine. La Paris îl aveam atîrnat în părete pe covorul de lângă canapea... De multe-ori, în ceasurile de lene plină de imagini pe care ți-o dă atelierul, cum stăteam lungit cu fața în sus, întindeam mîna și-l desprindeam din cui... Erà o lamă strălucitoare de oțel, purtà inscripția gravată în slove stilizate: *Don Fernando Paëz, Toledo 1470.* Rămîneam vreme îndelungată cu ochii ațintiți la el.. Admiram mînerul de lemn de cedru, cu încrustările fine în intarsia, teaca de argint turnat, o splendidă dantelă cu înflorituri și arabescuri capricioase din ornamentația morescă... Mi-aduc aminte, sensațiile pe care mi le da acest pumnal erau totdeauna senine, blînde, idilice... De aceea îmi erà drag și-l purtam cu mine... Il priveam sau ca o relicvă istorică, sau ca un obiect de artă, sau ca o mărturie tăcută dintr'o lume de demult... Imi reamintea, de pildă, muzeele de arheologie

cu atmosfera lor de sarcofaguri, în cari m'am pierdut de atîtea ori, îmi reînvià poemele lineare din stuccatura tavanului la moschea din Cordova, ori curtea leilor dela Alhambra, cu oftatul legendar al emirului Boabdil... Cum zic, impresii totdeauna curate, învălite într'o tristeță resemnată, și plină de pace... Pumnalul meu aveà în el soarele dela Toledo, romanțele de dragoste cîntate la balconul sennoritelor, toată epopeea maură, niciodată însă nu mi-a desvălit semnificarea lui de instrument omorîtor, nu mi-a mirosit a sînge...

Galea s'a oprit o clipă, și-a frecat fruntea, ca și cînd ar vrea să-și smulgă cercul de fier care-o împrejmuià... In jurul ochilor începuseră a-i trece din nou sclipiri întunecate, lumini sumbre, metalice, desprinse par'că dintr'o strălucire de armă...

— Tu zîmbești și-ți zic probabil că nu pumnalul erà de vină de iluziile pe cari le scormoneà... De sigur că nu... Erà sufletul meu, din care eu alungasem zi cu zi patimile, le alungasem cu îndărătnicie cum dai afară muștele netrebnice... Erà omul vechiu de care-ți vorbeam, omul pe care eu l-am ferit de contactul brutal cu tîrgul vieții, omul

izolat de mine în mijlocul naturii impasibile pus să urmărească îndoitura copacilor și tremurul trestișului dela marginea lacului... omul subtilizat de muzee, de cărți, de civilizație... omul care a murit...

Să vezi, urmă prietenul meu, să vezi și să înțelegi și tu... Cînd a început nenorocirea armatei, m'am aruncat și eu într'un tren care a plecat din București spre Moldova, ca să nu cad în mîna Nemților... Mobilizarea, țin minte, m'a apucat în delta Dunării, unde făcusem o mulțime de schițe cari mi-au rămas acasă în atelierul din dealul Mitropoliei... Ei bine, doi ani de zile, am trăit la Bîrlad în vremea grozavă... Zi cu zi, ceas cu ceas, m'a cotropit catastrofa sinistră cu toate loviturile ei. A fost o dramă care m'a sguduit necontenit, fără să-mi dea o clipă de răgaz. Cum aș puteà să-ți zugrăvesc eu priveliștile înspăimîntătoare pe care încleștarea nebună a morților le-a desfășurat supt ochii mei? Cetele de răniți, spectrele soldaților în retragere rupți de foame și acoperiți cu sdrențe, spasmurile bolnavilor de tifos exantematic, prizonierii cu chipul lor prostit de groază, panica lumii pornite spre bejănie, mai tîrziu flacăra biruinții

dela Mărășești... în sfîrșit întreagă încrucișarea asta groaznică de uri ireductibile, pe cari două idei potrivnice le-au înșiruit pe cîmpul de bătaie... Cum să-ți spun, toate imaginile acestui caleidoscop uriaș se prăvăleau asupra minții mele ca niște șghiaburi de stîncă și se măcinau acolo... Realitatea, de care eu mă exilasem treizeci de ani prin catedrale și păduri, viața adevărată prinsă din sînge și noroi, venise ea la mine și mă stropeà acum de toate părțile, îmi urlà în urechi dela fiecare colț de uliță... Așà a murit în mine la Bîrlad omul vechiu, ceas cu ceas, clipă cu clipă... Celulele din creer în care îngrijisem eu, ca într'o seră, toată concepția de viață, toată arta mea, s'au chircit și-am simțit cum de supt ruinele lor, scot capul patimi și instincte pe cari credeam că le-am ucis demult.

Il lăsam să vorbească. Urmăream analiza chinuitoare a omului sbuciumat, căutam să-i prind toate nuanțele migăloase și aveam impresia că ființa lui tresare ca sufletul lui Prometeu în primele zile cînd a fost înlănțuit de stîncă...

— Ei da, reluă el cuvîntul cu aprindere, m'am schimbat... Ți-am spus povestea cu

pumnalul ca să-ţi pot arătà epilogul ei... Ascultă-l... După aproape doi ani de pribegie cînd s'a deschis din nou drumul Bucureştilor, m'am tras şi eu spre casă... Simţeam din toate ale mele că nu mai sunt cel de odinioară... Nu mai duceam cu mine aproape nici una din preocupările de demult... Sistemul meu de filozofie senină şi resemnată, atîtea şi atîtea teorii estetice, problemele de botanică şi astronomie cari mă chemau pe vremuri, le pierdusem în rătăcirea asta. Le omorîse tunul nemţesc. In locul lor vedeam cum mă grămădesc alte gînduri şi cum liniştea veche începe să mă părăsească... Pasiunile, la al căror dans macabru asistasem ca privitor, m'au prins în vîrtejul lor. Nu-ţi poţi închipuì cu cîtă putere le simţeam că-mi bat la tîmple, cum dragostea şi ura de rasă mi-au otrăvit organismul întreg, cum m'au durut furcile caudine ale duşmanului cînd m'am urcat în trenul dela Focşani. Pe drum fiecare cască germană din gări erà un bolovan care-mi cădeà pe nervi, fiecare soldat de-al nostru, un urlet de lup flămînd. Eram *homo novus*, mă întorceam dela pedagogia realităţii, în atelierul meu din dealul Mitropoliei. Ce

să-ți spun? Nu m'a mirat cîtuș de puțin nebunia sălbatecă care trecuse prin biata casă... Nici hoția, nici insultele grosolane de pe păreți, nici tablourile mele arse cu țigara metodic, de fostul locatar, portretul Kaizerului în diferite atitudini tăiat din reviste germane și lipit cu clei pe masa de scris, pe șevalet, pe bruma fumurie a unui peisaj... Nimic nu m'a mirat. Mă pregăteam să ies din acest interior pe care-l pătase prostia bestială, cînd mi-a atras atenția un punct strălucitor dela spatele dulapului. Mă plec să văd... ce crezi... erà pumnalul meu... pumnalul dela Toledo, uitat acolo prin te miri ce eclipsă de memorie a hoțului care a plecat... Ei, dragul meu, nu pot să-ți spun, ce criză de nervi m'a apucat atunci. M'am repezit ca un năuc la el, l-am ridicat de jos, l-am strîns frenetic cu amîndouă mîinile, mi l-am lipit de obraz, o clipă par'că mi-au fulgerat prin minte amintiri vagi din trecut, o viață întreagă dusă pe vecie... dar repede m'am desmetecit, simțeam că tremur în tot trupul, că-mi gîlgîie sîngele în vinele gîtului. Pumnalul din mîna mea încleștată, nu mai erà, te asigur, o curiozitate de muzeu, o jucărie de argint, erà

o armă, înțelegi, un cuțit pe care-l înfigi cu sete în coastele dușmanului... Cînd l-am smuls din teaca lui să-i simt tăișul, mi-am văzut chipul reflectat de oțelul strălucitor... și-am tresărit... crede-mă, aveam o mutră de ucigaș...

S'a ridicat violent de pe bancă și a scotocit nervos în geamantanul de sus: — Uite-l... Il port cu mine de-atunci, ca un barometru de simțire, ca un aparat seismografic care-mi înregistrează cutremurele sufletului... Cu atît m'am ales din tot trecutul meu, cu pumnalul care și-à schimbat rostul. Pentru sufletul meu a ajuns acum tovarășul cu adevărat indispensabil...

Un moment mi-a arătat *arma* lui, apoi și-a furișat-o repede în buzunar. Aveà în clipa ceea ceva straniu în privire, un tremur ușor îi jucà împrejurul buzelor, stropi de sudoare i se iviseră pe frunte ca niște vîrfuri de ace. Obosise. A respirat adînc, a plecat capul și-o umbră ce-i căzuse pe față din scăpătarea soarelui, îi da aspectul tulburător al unui nenorocit ieșit din închisoare.

Reculegîndu-se cu încetul, a ridicat ochii cu oarecare ușurare: — Ei, acum înțelegi cîtă

dreptate aveà profesorul meu cînd îmi spuneà pățania savantului de grecește.

Cum zîmbeà trist cu zîmbetul unui om învins, m'a prins o nespusă milă de tovarășul meu din copilărie, de Menelaos al nostru dela Sfîntul Sava, atît de sdruncinat în credințele lui. I-am prins mîinile cu putere și l-am sguduit.

— Dar, Galea, pentru Dumnezeu, arta ta... ți-a rămas întreagă.

Pictorul s'a scuturat de-un mare desgust.

— Nu-mi mai vorbì de ea, mi-e silă... mi-e urît... am lăsat-o acolo cu omul care a murit. Flori, papură de baltă, sălcii pletoase, culori mate pline de somn și de lene, zugrăveală ridicolă pentru juni amorezați și cucoane sentimentale... Arta dragă, e din carne și sînge... Așà o văd astăzi, așà mi-o spun tranșeele, viața și pumnalul din buzunar. Nu știu dacă voiu puteà vreodată să mă apropiu de ea... mi-e frică... mi-e rușine.

Trenul atinsese poala unui deal... Valuri cenușii se lăsau împrejur în căderea amurgului...

Galea a întors ochii spre fereastră și mi-a apucat brațul ca în niște clește: — Vino de

te uită... Vezi cerul... roșu... roșu... culoarea artei noastre...

Și-a acoperit capul cu amîndouă mîinile... Am tăcut... In asfințitul de soare, vagonul alergà cu noi pe cîmpia Basarabiei. Seara se lăsà plumburie, pe fereastra deschisă pătrundeà mirosul de pămînt umed. De după pînza unui nor se ivise marginea lunii, înghețată, strălucitoare ca muchea unui pumnal de argint...

CUPRINSUL

ATELIERELE
GRAFICE
CVLTVRA
NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1 9 3 0

